

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Εσωτερική και Εξωτερική ασφάλεια στην ΕΕ.
Υπάρχει πλέον διαφορά;

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ιωάννης Αθανασιάδης

Αθήνα, 2019

Τριμελής Επιτροπή

Κοππά Μαριλένα, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Λάβδας Κωνσταντίνος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Υφαντής Κωνσταντίνος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ιωάννης Αθανασιάδης, 2019 All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο Πρώτο: Η εξέλιξη του περιβάλλοντος ασφάλειας.....	9
Ο προβλέψιμος κόσμος.....	9
Ο μη προβλέψιμος κόσμος.....	14
Οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης.....	16
Οι μηχανισμοί αστάθειας στον Τρίτο Κόσμο.....	21
Η Τεχνολογία.....	23
Κεφάλαιο Δεύτερο: Οι σύγχρονες απειλές.....	27
Η πρώτη καταγραφή: Απειλές με σύνορα.....	27
Τρομοκρατία.....	28
Εξάπλωση των όπλων μαζικού ολέθρου.....	29
Περιφερειακές συγκρούσεις.....	31
Αποσάθρωση του κράτους.....	32
Οργανωμένο έγκλημα.....	33
Η δεύτερη καταγραφή: Απειλές χωρίς σύνορα.....	34
Η ασφάλεια στον κυβερνοχώρο.....	34
Η ενεργειακή ασφάλεια.....	36
Η αλλαγή του κλίματος.....	40
Η Θαλάσσια Ασφάλεια.....	42
Οι απειλές της Εσωτερικής Στρατηγικής.....	44
Η καταγραφή της Παγκόσμιας Στρατηγικής.....	46
Κεφάλαιο Τρίτο: Στρατηγικές προσεγγίσεις και εργαλεία κατά των σύγχρονων απειλών.....	48
Οι έννοιες της νομιμότητας και της νομιμοποίησης.....	48
Υβριδική ειρήνη εναντίον ανθρώπινης ασφάλειας.....	53
Η καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης.....	57
Ο Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης.....	60
Παγκόσμια Στρατηγική της ΕΕ.....	66
Κεφάλαιο Τέταρτο: Συζήτηση για το μέλλον της ασφάλειας.....	69
Δημοκρατία και ασφάλεια.....	69

Οικονομία και ασφάλεια.....	75
Προτάσεις για το μέλλον της ΕΕ.....	79
Η εθνική κυριαρχία σε αδιέξοδο.....	84
Κεφάλαιο Πέμπτο: Συμπεράσματα.....	92
Βιβλιογραφία.....	101

Εισαγωγή

Υπάρχουν κάποια βιώματα στην προσωπική μας ζωή που τα προσπερνάμε αβίαστα χωρίς να έχουμε την ικανότητα να τα αναλύσουμε εις βάθος είτε λόγω απειρίας είτε γιατί μας λείπουν τα κατάλληλα εργαλεία με τα οποία θα επεξεργαστούμε τις προσωπικές μας εμπειρίες. Θεωρώ σκόπιμο να ξεκινήσω την εργασία μου με την παράθεση δύο έντονων εμπειριών που μου προξένησαν εντύπωση και πιθανόν κάποιου είδους προβληματισμό. Η πρώτη αφορά ένα πασχαλινό ταξίδι το 1985 με την οικογένειά μου στην ενωμένη τότε Γιουγκοσλαβία. Οφείλω να ομολογήσω ότι όλοι οι συμμετέχοντες στο ταξίδι, μη εξαιρεμένου εμού, εντυπωσιάστηκαν με τις μεγάλες ανισότητες που παρουσίαζε η χώρα. Μου έλειπε όμως το μεθοδολογικό εργαλείο της άνισης ανάπτυξης, το οποίο θα με βοηθούσε να κατανοήσω γιατί λίγα χρόνια αργότερα οι ομόσπονδες ηγεσίες της Γιουγκοσλαβίας θα ενέπλεκαν τους πολίτες τους σε έναν πρωτόγνωρο σε αγριότητα πόλεμο στην καρδιά της Ευρώπης. Η επίδραση της άνισης ανάπτυξης ήταν καταλυτική στην κατάρρευση του τιτοϊκού εγχειρήματος, ωστόσο εκ των αποτελεσμάτων διαφαίνεται ότι δεν προβλημάτισε τους ευρωπαίους ιθύνοντες, οι οποίοι έδρασαν με τρόπο ερασιτεχνικό στη λύση του γιουγκοσλαβικού ζητήματος.

Η δεύτερη εμπειρία μου, αφορά ένα ταξίδι στα πλαίσια εκπαιδευτικού προγράμματος στις Βρυξέλλες, το 1999. Μετά την αποβίβαση στο χώρο του αεροδρομίου, αντίκρυσα μια εικόνα στην οποία κυριαρχούσε το στοιχείο της πολυπολιτισμικότητας και ομολογώ ότι ήταν πολύ διαφορετική από αυτήν που είχα σχηματίσει στο μυαλό μου για τη σύνθεση μιας επιμέρους ευρωπαϊκής κοινωνίας, όπως αυτής του Βελγίου. Η έννοια της πολυπολιτισμικότητας έχει διττό χαρακτήρα, καθώς δεν αναφέρεται μόνο σε μια κοινωνία όπου συνυπάρχουν διαφορετικές πολιτισμικά ομάδες αλλά και σε πολιτικές πράξεις που προσπαθούν να εντάξουν ομαλά τις παραπάνω ομάδες σε μία κοινωνία. Η αλήθεια είναι ότι ασυνείδητα με προβλημάτισε έντονα το ενδεχόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού των ατόμων με μια διαφορετική θρησκευτική, κοινωνική και πολιτική κουλτούρα σε μια εποχή που η σκέψη μου δεν είχε ακόμη δεχθεί τις επιθέσεις από τα στερεότυπα και τις γενικεύσεις που αφορούν ανθρώπους με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Ο φόβος που σήμερα καλλιεργείται για την αδυναμία συνύπαρξης διαφορετικών πολιτισμικά

ομάδων δεν ήταν διάχυτος στον μέσο ευρωπαϊό πολίτη ο οποίος, προφανώς υπό το βάρος των περιστάσεων στις ημέρες μας, προσεγγίζει σε μεγάλο βαθμό την προσφυγική κρίση και τις μεταναστευτικές ροές υπό το πρίσμα της «στοχευμένης» ισλαμικής μετανάστευσης.

Οι τρομοκρατικές επιθέσεις στις Βρυξέλλες τον Μάρτιο του 2016 επανάφεραν στη μνήμη μου την εικόνα του δεύτερου ταξιδιού στην καρδιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Εκ του αποτελέσματος, συνάγεται το συμπέρασμα ότι η απάντηση των ευρωπαϊκών θεσμών στην πολιτισμική διαφορετικότητα δεν ήταν η κατάλληλη, όπως συνέβη και στη διαχείριση του γιουγκοσλαβικού ζητήματος, οπότε ο προβληματισμός μου για την αποξένωση ατόμων έγινε αρκετά επίκαιρος. Η εν λόγω αποξένωση αποτελεί μια πηγή απειλών αλλά και συνάμα μια μεγάλη πρόκληση ασφάλειας και μάλιστα σε μια εποχή που ολόκληρο το ευρωπαϊκό εγχείρημα αμφισβητείται. Υπάρχει, όμως, και μια άλλη διάσταση στο τρομοκρατικό χτύπημα που θα πρέπει να αξιολογηθεί με μεγάλη προσοχή και είναι η συμμετοχή του βελγικού στρατού, ο οποίος σε συνεργασία με την αστυνομία κλήθηκε να διαχειριστεί μια πρωτόγνωρη κρίση, συμμετέχοντας σε μια επιχείρηση εξουδετέρωσης τρομοκρατών. Φυσικά μια ανάλογη εικόνα θα ήταν εξωπραγματική τα προηγούμενα χρόνια και μάλιστα στο κέντρο της Ευρώπης, αν αναλογιστούμε την εικόνα που έχουμε σχηματίσει για το ρόλο του στρατού και της αστυνομίας στη σύγχρονη ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Σύμφωνα με το ελληνικό νομικό πλαίσιο και συγκεκριμένα με το άρθρο 1, παράγραφος 1 του ν.2292/1995, η Εθνική Άμυνα περιλαμβάνει το σύνολο των λειτουργιών και δραστηριοτήτων, που αναπτύσσονται από το Κράτος, με σκοπό την προστασία της εδαφικής ακεραιότητας, της εθνικής ανεξαρτησίας και κυριαρχίας και της ασφάλειας των πολιτών εναντίον οποιασδήποτε εξωτερικής επίθεσης ή απειλής, καθώς και την υποστήριξη των εθνικών συμφερόντων. Η συμμετοχή στρατιωτικών δυνάμεων για ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας είναι γνώρισμα ανελεύθερων καθεστώτων και φυσικά προκαλεί έκπληξη η παρουσία τους στο λίκνο της σύγχρονης δημοκρατίας ενώ εγείρει παράλληλα μια σειρά ερωτημάτων στα οποία θα πρέπει να δοθούν σαφείς απαντήσεις. Ωστόσο, η λογική ότι η υπεράσπιση του εθνικού χώρου από εξωτερικές απειλές αφορά τον στρατό και η διατήρηση της εσωτερικής τάξης αφορά την αστυνομία και τη δικαιοσύνη παρέχοντας στον πολίτη την επιδιωκόμενη ασφάλεια, θα πρέπει να αναθεωρηθεί εκ των πραγμάτων. Αναμφισβήτητα η

απάντηση στο ερώτημα «Υπάρχει πλέον διαφορά μεταξύ Εσωτερικής και Εξωτερικής ασφάλειας στην Ευρωπαϊκή Ένωση;» μπορεί κατά μία έννοια να δοθεί εύκολα, καθώς σε καθημερινή βάση γινόμαστε κοινωνοί τρομοκρατικών επιθέσεων και γενικότερα περίπλοκων προβλημάτων ασφαλείας στην τηλεόραση, το ραδιόφωνο, στον ηλεκτρονικό και έντυπο τύπο. Η έννοια της ασφάλειας υφίσταται τα τελευταία χρόνια μια ριζική μεταβολή και αυτό γίνεται αντιληπτό από τον μέσο ευρωπαίο πολίτη, ο οποίος νιώθει την απειλή της τρομοκρατίας εντός των τειχών της οικίας του και την αντίστοιχη του πολέμου στη γειτονική ευαίσθητη περιφέρεια της Ευρώπης. Τα προβλήματα, ωστόσο, που προκύπτουν τόσο από την τρομοκρατία και το οργανωμένο έγκλημα όσο και από την αλλαγή του κλίματος, τον υπερπληθυσμό, τις μεταναστευτικές ροές και την εξάπλωση των μεταδοτικών ασθενειών προκαλούν παράλληλα προβληματισμό και ανησυχία για την αποτελεσματικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην αντιμετώπιση των σύγχρονων ζητημάτων ασφαλείας και αναδεικνύουν τον ευρωσκεπτικισμό ως μια ορθολογική λύση. Η συνοχή της Ευρώπης εξαρτάται, εκ των πραγμάτων, από την ικανότητα ολοκληρωμένης απάντησης σε θέματα μεταναστευτικής πολιτικής, καταπολέμησης της τρομοκρατίας και της ριζοσπαστικοποίησης.

Οι νέες απειλές έχουν τη δυνατότητα να διαπερνούν με ευκολία τα σύνορα, οπότε χρήζουν μιας διαφορετικής αντιμετώπισης. Καλούνται πολλές φορές και ως ασύμμετρες, εκδηλώνονται με ιδιαίτερη βία στο εσωτερικό των κρατών και συνιστούν απειλή από την εκδήλωση της οποίας ο επιτιθέμενος επιδιώκει και ανθρώπινες απώλειες. Η φύση τους δεν προσιδιάζει με την αντίστοιχη της κλασικής απειλής του πολέμου, και καθιστά τα όρια του «εντός» και του «εκτός», της εσωτερικής και της εξωτερικής ασφάλειας ασαφή. «Πλέον, η εσωτερική ασφάλεια προσεγγίζει, σε μερικές περιπτώσεις ταυτίζεται με την εξωτερική».¹ Στο 1ο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, με σημείο εκκίνησης το τέλος του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου (ΠΠ), θα εξετάσουμε τους παράγοντες που διαμόρφωσαν τις νέες απειλές, πολύ πριν εισέλθουν στο ευρωπαϊκό περιβάλλον ασφαλείας, αξιοποιώντας κάποια εργαλεία που θα δανεισθούμε από την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων. Σε κάθε πρόβλημα είναι βαρύνουσας σημασίας ο εντοπισμός των ριζών, ήτοι των βαθύτερων αιτιών, η γνώση

¹ Μαριλένα Κοππά, *Η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας. Η ιστορία, οι θεσμοί, οι στρατηγικές* (Αθήνα: Πατάκης, 2017), σ.39-40.

των οποίων θα μας οδηγήσει στην κατάσθρωση της κατάλληλης στρατηγικής για την αντιμετώπισή του. Στο 2ο κεφάλαιο θα εξετάσουμε τις ιδιαιτερότητες των σύγχρονων απειλών, όπως αυτές καταγράφονται στα θεσμικά ευρωπαϊκά κείμενα, και θα κατανοήσουμε γιατί δεν αντιμετωπίζονται με συμβατικές στρατιωτικές δυνάμεις. Σημείο προβληματισμού θα αποτελέσει η εκδήλωση των απειλών από μικρές ομάδες ατόμων ή μεμονωμένα άτομα που συνήθως χρησιμοποιούν συμβατικά και πολύ φθηνά μέσα. Οι παραπάνω ομάδες μπορεί να έχουν πολιτικά, εθνικά, οικονομικά ή προσωπικά κίνητρα. Εκτός, λοιπόν, από μια άλλη αντίληψη για τις απειλές, απαιτούνται «έξυπνα» εργαλεία και καινοτόμες στρατηγικές προσεγγίσεις που απαιτούν μια θεσμική αποτύπωση, με δομές και υπηρεσίες ικανές να ανταποκριθούν στη νέα κατάσταση. Όλα τα παραπάνω θα καταγραφούν στο 3ο κεφάλαιο και θα αποτελέσουν τις προκλήσεις ασφάλειας του σύγχρονου περιβάλλοντος. Η εθνική ασφάλεια των κρατών μελών συναρτάται με το μέλλον της ΕΕ, το οποίο εξετάζεται στο 4ο κεφάλαιο. Οι ευοίωνες προοπτικές του απαιτούν περαιτέρω εμβάθυνση στους δημοκρατικούς και οικονομικούς θεσμούς και άρση των κωλυμάτων που θέτει η εμμονή σε θέματα εθνικής κυριαρχίας. Η εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση των συμπερασμάτων στο 5ο κεφάλαιο.

Η παρούσα εργασία στοχεύει στην ανάδειξη των λόγων που διαμόρφωσαν τις νέες απειλές τόσο στο διεθνές όσο και στο αλληλεξαρτώμενο εγχώριο ευρωπαϊκό περιβάλλον. Σημαντική είναι η κατανόηση της εξωτερικής διάστασης των σύγχρονων προβλημάτων ασφάλειας και της εσωτερικής διάστασης των εξωτερικών απειλών. Η μετατόπιση των τελευταίων στο εσωτερικό της ΕΕ καθιστά προβληματική την εδραίωση της εσωτερικής ειρήνης. Οι παραπάνω προτάσεις θα αρχίσουν να γίνονται κατανοητές, καθώς θα ξετυλίγουμε σταδιακά το κουβάρι της σύγχρονης ασφάλειας. Η αλληλεξάρτηση της εσωτερικής και εξωτερικής διάστασης των υπό εξέταση απειλών σκιαγραφεί με μεγάλη λεπτομέρεια το νέο περιβάλλον ασφαλείας και καθιστά αναγκαία τη χάραξη στρατηγικών ασφάλειας, η βιωσιμότητα των οποίων θα εξαρτηθεί από τη ριζική αναθεώρηση των παραδοσιακών τρόπων προστασίας του κράτους και των μοντέλων παρέμβασης και διαχείρισης των διεθνών κρίσεων.

Κεφάλαιο πρώτο

Η εξέλιξη του περιβάλλοντος ασφάλειας

Ο προβλέψιμος κόσμος

Σύμφωνα με την Ειρήνη Χειλά, «το τέλος του ψυχρού πολέμου είχε σημαντικές επιπτώσεις στο γνωστικό αντικείμενο των Διεθνών Σχέσεων. Απελευθέρωσε επιστημονικά πεδία και αύξησε την προσοχή για ζητήματα που απαιτούσαν μια νέα ανάγνωση της ασφάλειας, πέρα από τον στενό στρατιωτικό χαρακτήρα της διπολικής περιόδου, αναζητώντας την αιτιώδη σχέση μεταξύ αυτών και της διακρατικής σύγκρουσης. Κατά συνέπεια, η διεθνής κοινότητα βρέθηκε αντιμέτωπη με μια σειρά διλημμάτων πολιτικής, ηθικής και νομικής φύσης, απότοκα των κοσμογονικών αλλαγών στο επίπεδο του διεθνούς συστήματος».²

Προς εντοπισμό των κοσμογονικών αλλαγών θα πρέπει να μεταφέρουμε την αφετηρία της μελέτης μας στο τέλος του 2ου ΠΠ, ένα γεγονός που σηματοδοτεί την έναρξη της ψυχροπολεμικής περιόδου. Αφετηρία της μελέτης μας θα μπορούσε να είναι και το τέλος του 1ου ΠΠ. Ανάμεσα στους δύο πολέμους είχαμε τη εμφάνιση ενός διεθνούς θεσμού, της Κοινωνίας των Εθνών, που δε μπόρεσε να αμφισβητήσει την πρωτοκαθεδρία των κρατών. Κυριολεκτικά, τα κράτη υπονόμευσαν τη λειτουργία του και μάλλον ενισχύθηκαν θεσμικά ασχέτως αν απέτυχαν να εγγυηθούν την ασφάλεια των πολιτών τους. Το συνταρακτικό γεγονός του 2ου ΠΠ, όπου το ανθρώπινο γένος εξάντλησε τα πιο άγρια πάθη του, καταδεικνύει την αποτυχία των ισχυρών κρατών να διατηρήσουν την ισορροπία δυνάμεων και να αποτρέψουν τη Γερμανία να σύρει την ανθρωπότητα στην καταστροφή. Ο Hedley Bull αντιλαμβάνεται την ισορροπία δυνάμεων ως έναν θεσμό και ως μια συνειδητή προσπάθεια που προλαμβάνει την υπεροχή ενός κράτους. Ο εν λόγω θεσμός αποτέλεσε έναν έμμεσο στόχο της Ειρήνης της Βεσφαλίας με την οποία τερματίστηκαν οι φιλοδοξίες των Αψβούργων για μια οικουμενική αυτοκρατορία.³ Για τους κλασικούς και νεοκλασικούς ρεαλιστές (Θουκυδίδης, Machiavelli, Hobbes, Morgenthau) η ισχύς δεν είναι απλά ένα χαρακτηριστικό της πολιτικής ζωής αλλά και

² Ειρήνη Χειλά, *Οι διεθνείς συγκρούσεις στον 21ο αιώνα, Ζητήματα θεωρίας και διαχείρισης* (Αθήνα: Ποιότητα, 2012), σ.13.

³ Hedley Bull, *Η Αναρχία Κοινωνία*, [μτφ Ηρ. Στρείκου, επιμ. Ηλ. Κουσκουβέλης] (Αθήνα: Ποιότητα, 2007), σ.72.

ζήτημα πολιτικής ευθύνης. Συνάγεται λοιπόν το συμπέρασμα ότι η ισορροπία δυνάμεων είναι ένας διεθνής επιθυμητός θεσμός *«γιατί αποτρέπει την παγκόσμια ηγεμονική κυριαρχία εκ μέρους μιας μεγάλης δύναμης, ενώ υπερασπίζεται και τις βασικές αξίες της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας»*.⁴

Τα κράτη απέτυχαν να υπερασπιστούν τις παραπάνω αξίες της ισορροπίας δυνάμεων και μετά τους δύο καταστροφικούς πολέμους εισήλθαν σε μια περίοδο πρωτόγνωρων διεργασιών με κύριο χαρακτηριστικό τη συνεργασία σε νέους διεθνείς θεσμούς, που τώρα εμφανίζονται ενισχυμένοι σε σχέση με την Κοινωνία των Εθνών. Οι συνθήκες ήταν κατάλληλες για τη δημιουργία ενός σύγχρονου διεθνούς συστήματος στο οποίο πλέον θα συνυπήρχαν η χομπεσιανή, η καντιανή και η γκροτιανή θεωρία. Η πρώτη δίνει προτεραιότητα στον πόλεμο, την ισχύ και την προώθηση των κρατικών συμφερόντων, η δεύτερη εκλαμβάνει τα κράτη ως νομικά πρόσωπα και προωθεί το στοιχείο της διεθνούς αλληλεγγύης και η τρίτη, δίνοντας έμφαση στον ανθρώπινο παράγοντα, υπερτονίζει το στοιχείο της συνεργασίας και της ρυθμισμένης αλληλεπίδρασης των κρατών.⁵ Παράλληλα, καλλιεργήθηκε η ιδέα της επέμβασης για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, οπότε στο νέο διεθνές σύστημα αρχίζει η διαφοροποίηση των εννοιών της εθνικής κυριαρχίας και της ασφάλειας. Όταν σχηματίστηκε η ευρωπαϊκή διεθνής κοινωνία τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα, η αμοιβαία αναγνώριση της κυριαρχίας αποτελούσε βασικό και απαραβίαστο κανόνα της συνύπαρξης των κρατών. Στο νέο, όμως, περιβάλλον ασφάλειας θα αρχίσουν οι εκπτώσεις στον κανόνα της μη επέμβασης.

Μετά το τέλος του 2^{ου} ΠΠ προέκυψε ένα διπολικό σύστημα στο οποίο κυριαρχούσαν δύο υπερδυνάμεις, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Σοβιετική Ένωση. Σε κάποιο βαθμό θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε παράδοξο το γεγονός ότι οι Δυτικοί Σύμμαχοι *«ενώ πολέμησαν για να αποφύγουν τη δημιουργία ενός γερμανικού κράτους που θα εκτεινόταν από τον Ατλαντικό μέχρι τα Ουράλια, βρέθηκαν αντιμέτωποι με ένα σοβιετικό κράτος, που εκτεινόταν από τον Ειρηνικό μέχρι τον Έλβα»*.⁶ Το διπολικό σύστημα διήρκεσε περίπου μισό αιώνα και, εκ του

⁴ Robert Jackson- Georg Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων. Η Σύγχρονη Συζήτηση*, [μτφ Χαρ. Κωνσταντινίδης] (Αθήνα: Gutenberg, 2006), σ.127.

⁵ Bull, *Η Αναρχή Κοινωνία*, σ.81.

⁶ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την αρχαιότητα ως σήμερα* (Αθήνα: Ποιότητα, 2008), σ.147.

αποτελέσματος, συνέβαλε στη διατήρηση της διεθνούς τάξης δικαιώνοντας τους νεορεαλιστές διανοούμενους, οι οποίοι πιστεύουν ότι τα διπολικά συστήματα διακρίνονται από μεγαλύτερη σταθερότητα και παρέχουν μεγάλες εγγυήσεις σε ζητήματα ειρήνης και ασφάλειας καθώς οι ανταγωνιστικές δυνάμεις δεν πρόκειται να ρισκάρουν την πλεονεκτική τους θέση.⁷ Η διπολική περίοδος συμβάδιζε χρονικά με την πυρηνική περίοδο, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας ήταν η πυρηνική αποτροπή. Αφετηρία της νέας εποχής ήταν οι βομβαρδισμοί της Χιροσίμας και του Ναγκασάκι με ατομικές βόμβες από την κυβέρνηση Τρούμαν, τον Αύγουστο του 1945. Όλοι οι αναλυτές του Ψυχρού Πολέμου συμφωνούν ότι ο φρενήρης ανταγωνισμός ανάμεσα στις ΗΠΑ και την ΕΣΣΔ για την ανάπτυξη των πυρηνικών τους οπλοστασίων, αποτέλεσε μείζονα παράγοντα της σταθεροποίησης του διεθνούς συστήματος.

Καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, όσο τεταμένες και αν ήταν οι σχέσεις των ΗΠΑ και της Σοβιετικής ένωσης, ουδέποτε οι δύο αντίπαλοι εγκατέλειψαν τη διπλωματική οδό και σε καμία περίπτωση δεν αμφισβήτησαν το διεθνές δίκαιο, τον ρόλο των Ηνωμένων Εθνών και την ανεξαρτησία της άλλης πλευράς.⁸ Ο κεντρικός πυλώνας της διπολικής σταθερότητας ήταν ο αμοιβαίος σεβασμός των ζωνών επιρροής στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Οι ΗΠΑ δεν αντέδρασαν το 1956 με την επέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης στην Ουγγαρία, καθώς δεν ήθελαν να ρισκάρουν έναν γενικευμένο πόλεμο. Το πρόβλημα μάλλον το είχε η Ευρώπη η οποία εξέφραζε τις ανησυχίες της για τις κινήσεις των ΗΠΑ. Χαρακτηριστικός ήταν ο φόβος που προκάλεσε στους ευρωπαίους συμμάχους η μετάβαση από τη στρατηγική της μαζικής ανταπόδοσης του Αϊζενχάουερ στη νέα στρατηγική της ευέλικτης ανταπόδοσης της κυβέρνησης Κένεντι. Ο συμβατικός πόλεμος ή και ο περιορισμένος πυρηνικός πόλεμος στην Ευρώπη αποσκοπούσε σύμφωνα με τους Ευρωπαίους στη διάσωση των αμερικανικών πόλεων. Οι ΗΠΑ δεν θα έθεταν σε κίνδυνο τις πόλεις τους προκειμένου να υπερασπιστούν τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές, οπότε ο Γάλλος πρόεδρος Ντε Γκολ πρωτοστάτησε στη δημιουργία της γαλλικής πυρηνικής αποτρεπτικής δύναμης. Το αντεπιχείρημα των ΗΠΑ ήταν ότι τα αντίποινα της

⁷ Jackson-Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ.134,140.

⁸ Bull, *Η Αναρχη Κοινωνία*, σ.83.

ευέλικτης ανταπόδοσης ήταν σαφώς πιο αξιόπιστα από την αμοιβαία αυτοκτονία στην οποία οδηγούσε το δόγμα της μαζικής ανταπόδοσης.⁹

Το τέλος του πολέμου θα σηματοδοτήσει επίσης και τη γέννηση ενός κοσμογονικού εγχειρήματος, της ευρωπαϊκής ενοποίησης, καταλύτης του οποίου θα ήταν η αμερικανική παρέμβαση. Το δύσκολο, όπως καθημερινά αποδεικνύεται, εγχείρημα ξεκίνησε από τον τομέα της ασφάλειας και όχι της οικονομίας. Το σύμφωνο της Δουνκέρκης (4 Μαρτίου 1947) που υπέγραψαν ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών Έρνεστ Μπέβιν με τον Γάλλο ομόλογό του Ζορζ Μπιντό αποτέλεσε τον πρώτο μεταβατικό μηχανισμό ασφάλειας για τον έλεγχο της γερμανικής όμως απειλής. Εντούτοις, το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ είχαν καταστήσει αναχρονιστική την παραπάνω προσπάθεια συλλογικής άμυνας. Οι ΗΠΑ είχαν ως προτεραιότητα την ανάσχεση της σοβιετικής απειλής εν αντιθέσει με την Ευρώπη, η οποία είχε επικεντρωθεί στη διαχείριση του γερμανικού προβλήματος. Έκτοτε τα ευρωπαϊκά κράτη θα παρουσιάσουν έναν βαθμό υστέρησης στην κατανόηση των γεωπολιτικών αλλαγών. Η βρετανική κυβέρνηση επεδίωκε την ενσωμάτωση των ΗΠΑ στο ευρωπαϊκό σύστημα ασφαλείας στα πλαίσια του ΟΗΕ, αδυνατώντας να κατανοήσει τους νέους συσχετισμούς δυνάμεων και το δικαίωμα αρνησικυρίας της Σοβιετικής Ένωσης. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και η Γαλλία η οποία φαινόταν να μην μπορεί να ξεπεράσει το μεταπολεμικό σοκ και να θεωρεί τη Γερμανία ως τον κύριο κίνδυνο. Στον αντίποδα, η κυβέρνηση των ΗΠΑ, έχοντας σαφή εικόνα για τον αναδυόμενο διπολισμό και πλήρη επίγνωση του νέου ρόλου της για την Ευρώπη, θα προχωρήσει πέραν της οικονομικής ενίσχυσης και στη δημιουργία ενός συλλογικού οργάνου άμυνας και ασφάλειας υπό την αυστηρή εποπτεία της. *«Η αμυντική ολοκλήρωση, που προσέφερε στα ευρωπαϊκά κράτη η Ατλαντική συμμαχία αφενός κάλυψε ικανοποιητικά τις ανάγκες τους, αφετέρου παγίωσε το ευρω-ατλαντικό σύστημα ως δίχτυ προστασίας»*.¹⁰

Όταν άνοιξε η αυλαία του διπολικού κόσμου, η Ευρώπη παρακολουθούσε ως απλός θεατής την παράσταση που έδιναν οι δύο πρωταγωνιστές του νέου διεθνούς συστήματος. Στα παρασκήνια, ωστόσο, λάμβαναν χώρα ζυμώσεις, οι οποίες διέφυγαν

⁹ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Η Αμερικανική Πολιτική από τον Φράκλιν Ρούσβελτ στον Ντόναλντ Τράμπ* (Αθήνα: Ποιότητα, 2018), σ.167, 239-241.

¹⁰ Κωνσταντίνα Μπότσιου, *Μεταξύ NATO και ΕΟΚ. Η Ευρώπη σε Αναζήτηση μιας Αμυντικής και Πολιτικής Ένωσης 1949-1957* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2002), σ.16-23, 108.

της προσοχής του αποσβολωμένου θεατή. Στο διπολικό σύστημα ο εχθρός ήταν εύκολα προβλέψιμος και η Ευρώπη διαδραμάτιζε έναν ακόμη ρόλο, αυτού του καταναλωτή ασφάλειας. Με την εγκατάσταση στρατευμάτων στο χώρο της, το NATO αναλάμβανε τη δέσμευση της υπεράσπισης της ηπείρου από μια εξωτερική επίθεση. Εκ των πραγμάτων αποδείχθηκε ότι οι ΗΠΑ, σε ρόλο υπερπροστατευτικού γονιού, δεν συνέβαλαν στη φυσιολογική ενηλικίωση της ευρωπαϊκής κοινότητας καθώς η τελευταία είχε πρόβλημα στην ανάγνωση ζητημάτων που αφορούσαν την ασφάλεια. Προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τα ζητήματα κοινής ασφάλειας και άμυνας και η ανάπτυξη αυτόνομων υπερεθνικών δομών προκαλούν διαχρονικά δυνατό πονοκέφαλο στις επιμέρους ευρωπαϊκές ηγεσίες, καθώς συνεπάγονται την κατάργηση της εθνικής κυριαρχίας, ενώ η εκχώρηση των κυριαρχικού δικαιώματος της άμυνας στο NATO θεωρείται πράξη φυσιολογική που δεν αγγίζει το λεπτό ζήτημα της παραπάνω έννοιας.

Η κρίση στα Βαλκάνια τη δεκαετία του 1990, τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 και η επέμβαση της συμμαχίας Bush-Blair στο Ιράκ το 2003 αποτέλεσαν μεγάλες δοκιμασίες για την αδύναμη Ευρώπη, αναγκάζοντάς την να ενηλικιωθεί απότομα. Έστω και αργά οι Ευρωπαίοι συνειδητοποίησαν τις νέες απειλές και την ανάγκη για μια «πολυμερή προσέγγιση» των θεμάτων που άπτονται της ασφάλειας. Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, οι ΗΠΑ τον Απρίλιο του 1999, προχώρησαν στο νέο Στρατηγικό Δόγμα του NATO για την αποτύπωση της παγκόσμιας κυριαρχίας τους στη μεταψυχροπολεμική περίοδο. Θα χρειαστεί να περάσουν αρκετά χρόνια για να διατυπώσει η ΕΕ μια αντίστοιχη στρατηγική παγκόσμιας κλίμακας. Με διστακτικά βήματα, τον Δεκέμβριο του 2003, θα εγκρίνει την Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας, η οποία αφορά την εξωτερική διάσταση της ασφάλειας της Ευρώπης. Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτή «το μεταψυχροπολεμικό περιβάλλον χαρακτηρίζεται από διαρκώς πιο ανοιχτά σύνορα, με άρρηκτα συνδεδεμένες τις εσωτερικές και τις εξωτερικές πτυχές της ασφάλειας».¹¹

¹¹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας — Μια ασφαλής Ευρώπη σ' έναν καλύτερο κόσμο*, (Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2009), σ. 29, <https://www.consilium.europa.eu/media/30807/qc7809568elc.pdf> (έγινε πρόσβαση στις 3 Ιανουαρίου 2019).

Ο μη προβλέψιμος κόσμος

Οι ρεαλιστές ήταν πολύ απαισιόδοξοι για το μεταψυχροπολεμικό διεθνές περιβάλλον. Το κύριο επιχείρημα τους ήταν ότι η αναρχία θα παρέμενε στο διεθνές σύστημα με αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων ανταγωνισμών και το ξέσπασμα τοπικών συγκρούσεων και γενικευμένων πολέμων. Εξέφρασαν την ανησυχία ότι η κατάρρευση του διπολικού κόσμου θα επηρεάσει και την ίδια την Ευρώπη χωρίς να αποκλείεται και το ενδεχόμενο μεγάλων κρίσεων ή και αυτό του πολέμου. Έφτασαν μάλιστα στο σημείο να ισχυριστούν ότι θα πρέπει να βρεθεί τρόπος ώστε η ψυχροπολεμική αντιπαλότητα να διαιώνίζεται προς διατήρηση της ειρήνης.¹² Οι προβλέψεις των ρεαλιστών για την αύξηση της στρατηγικής αστάθειας επαληθεύτηκαν πλήρως με το ξέσπασμα των συγκρούσεων στον Πόλεμο του Κόλπου, στην πρώην Γιουγκοσλαβία (Βοσνία και Κόσοβο) καθώς και στις συγκρούσεις στην περιοχή του Καυκάσου (Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία, Γεωργία).

Σύμφωνα με τον Αθανάσιο Πλατιά, ο πολιτικός ρεαλισμός αποτελεί την πιο κατάλληλη θεωρία για την πρόβλεψη του μέλλοντος του διεθνούς συστήματος, στηρίζοντας τον ισχυρισμό του στην αποτελεσματικότητα της μεθοδολογίας στην ερμηνεία του διπολικού κόσμου.¹³ Η μελέτη του για το νέο διεθνές σύστημα μας προσφέρει κάποια πολύτιμα εργαλεία που αφορούν τις απειλές και τις προκλήσεις για θέματα εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας. Κύριο σημείο προβληματισμού αποτελεί η στρατηγική αστάθεια και οι επτά πηγές της, οι οποίες αποτελούν τις σύγχρονες πληγές του αναδυόμενου κόσμου: *«Η αύξηση των γεωπολιτικών ανταγωνισμών, η αύξηση των γεωοικονομικών ανταγωνισμών, ο κίνδυνος κατάρρευσης πολυεθνικών κρατών, η αύξηση των συγκρούσεων στον Τρίτο Κόσμο, η αύξηση του υπερεθνικισμού, η τεχνολογική υπεροχή της επίθεσης και η διασπορά των πυρηνικών όπλων και όπλων μαζικής καταστροφής»*.¹⁴ Φυσικά, ο παραπάνω προβληματισμός δεν άγγιξε την ΕΕ, η οποία μέχρι την εποχή εκδόσεως της μελέτης (1995), κινούμενη με ρυθμούς χελώνας σε ζητήματα Άμυνας και Ασφάλειας, θα καταφέρει να εισάγει μόνο την Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ) με τη συνθήκη του Μάαστριχτ (Φεβρουάριος 1992, τέθηκε σε ισχύ το

¹² Jackson-Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ.142-143.

¹³ Αθανάσιος Πλατιάς, *Το Νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική προσέγγιση διεθνών σχέσεων* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1995), σ.211-212.

¹⁴ Στο ίδιο, σ.173.

1993) και να προχωρήσει στη δήλωση Πέτερσμπεργκ (1992) για το περιεχόμενο των αποστολών στο νέο περιβάλλον ασφάλειας.

Σήμερα οι ένοπλες συγκρούσεις δεν έχουν τον αυστηρό διακρατικό χαρακτήρα όπως συνέβαινε μέχρι και τον 2^ο ΠΠ, όταν τα κράτη εμπλέκονταν σε εδαφικές διεκδικήσεις. Αποφεύγουμε εσκεμμένα να χρησιμοποιούμε τον όρο «πόλεμος», ο οποίος εκ των πραγμάτων αντικαθίσταται από τον πιο δόκιμο όρο της «περιφερειακής σύγκρουσης». Το 90% των ένοπλων συμπλοκών στο μεταψυχροπολεμικό περιβάλλον διεξάγονται εντός της επικράτειας των κρατών ως εμφύλιες διαμάχες με θρησκευτικό, πολιτικό ή και εθνικό χαρακτήρα. Οι συγκρούσεις αυτές μπορεί να έχουν και απελευθερωτικό χαρακτήρα υποκινούμενες από αποσχιστικά κινήματα (Τσετσενία, Ανατολικό Τιμόρ). Υπάρχουν, ακόμη, περιπτώσεις όπου το κράτος συγκρούεται με ιδιωτικούς στρατούς που διεκδικούν τον έλεγχο πλουτοπαραγωγικών πηγών, όπως συνέβη στο Κονγκό (ορυχεία διαμαντιών) και στην Κολομβία (ναρκωτικά).¹⁵ Επίσης, οι συγκρούσεις μπορεί να διεξάγονται δι' αντιπροσώπων (proxy war) με χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Συρίας ή να λαμβάνουν χώρα με υβριδική μορφή (Ουκρανία) όπου κρατικοί και μη κρατικοί δρώντες διαμορφώνουν ένα περίπλοκο περιβάλλον σύγκρουσης.

Το διεθνές όμως σύστημα συνεχίζει να παραμένει άναρχο, με κύριο χαρακτηριστικό την «κατάτμηση περιφερειών σε σφαίρες επιρροής» μεταξύ δρώντων με διαφορετικά συμφέροντα. Δυστυχώς, υπάρχουν πολλά παραδείγματα, με πιο πρόσφατο αυτό της τουρκικής επίθεσης στη Βόρεια Συρία όπου η δυνατότητα παρέμβασης από συλλογικά όργανα, όπως ο ΟΗΕ, είναι περιορισμένη, ενώ απουσιάζει παράλληλα και «ένας μηχανισμός πρόληψης ή ουσιαστικής διαχείρισης κρίσεων».¹⁶ Στην πραγματικότητα οι διεθνείς οργανισμοί είναι αναγκασμένοι να συμμορφώνονται με τους ρεαλιστικούς κανόνες του διεθνούς συστήματος και να μεροληπτούν υπέρ των ισχυρών κρατών, τα οποία εργαλειοποιούν τις αποφάσεις των οργανισμών για να νομιμοποιήσουν τις πράξεις τους. Η εσωτερική αταξία των αδύναμων κρατών μπορεί να προκαλέσει αναστάτωση της παγκόσμιας τάξης και αποτελεί ένα ισχυρό άλλοθι για τις Μεγάλες Δυνάμεις, ώστε να επέμβουν κατά το

¹⁵ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, «Το σύγχρονο διεθνές σύστημα», στο Π. Καζάκος-Μ. Κούμας-Χ. Παπασωτηρίου-Α.Μ. Συρίγος-Ε. Χατζηβασιλείου, [Συλλογ. έργο], *Η Ελλάδα στον κόσμο της Μεταξύ ρεαλισμού και ανεδαφικότητας στο διεθνές σύστημα* (Αθήνα: Πατάκης, 2016), σ.50.

¹⁶ Κωνσταντίνος Φύλης, *Πρόσφυγες, Ευρώπη, Ανασφάλεια* (Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2017), σ.6-7.

δοκούν. Οι απροκάλυπτες επεμβάσεις στο σύγχρονο διεθνές σύστημα σηματοδοτούν την αρχή μιας νέας περιόδου έμμεσης αποικιοκρατίας, μεγεθύνοντας τα προβλήματα ασφάλειας.

Το πολυπολικό-πολυκεντρικό σύστημα ωστόσο, πέραν των προκλήσεων, παρέχει την ευκαιρία στην ΕΕ για έναν πρωταγωνιστικό ενδιάμεσο ρόλο. Όποιες και αν είναι οι αντιρρήσεις και οι προβληματισμοί μας για τις δυνατότητες της σημερινής ΕΕ και τα προβλήματα ανάγνωσης του διεθνούς περιβάλλοντος, δεν θα πρέπει να παραβλέπουμε ότι η Ευρώπη τα τελευταία περίπου εξήντα χρόνια είναι εκτός συρράξεων και τα κράτη της έχουν αναπτύξει πολύ ισχυρούς δεσμούς συμμαχίας και συνεργασίας.¹⁷ Η νεορεαλιστική σκέψη αδυνατεί να συλλάβει τον ρόλο που διαδραμάτισε η ευρωπαϊκή οικονομική κοινότητα στη μετάλλαξη του διεθνούς συστήματος και στην αλλαγή της φύσης των κρατών. Αν η εθνική κυριαρχία σήμερα αποτελεί έναν θεσμό που βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη και προσαρμογή, αν τα όρια μεταξύ κράτους και διεθνούς κοινωνίας, όπως και τα αντίστοιχα μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας είναι δυσδιάκριτα, αυτό σε έναν βαθμό οφείλεται στο πρωτόγνωρο πείραμα ή εγχείρημα που ξεκίνησε στην Ευρώπη τη δεκαετία του 1950 και υπήρξε καταλύτης του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης.

Οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης

Τον Ιούνιο του 2016, η πρώην Υπατη Εκπρόσωπος της Ένωσης για Θέματα Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας, Federica Mogherini, παρουσίασε ένα κείμενο αξιολόγησης, σύμφωνα με το οποίο η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια κυρίαρχη δύναμη που έχει διαμορφώσει τον κόσμο μας για το μεγαλύτερο μέρος του περασμένου αιώνα. Δημιουργεί έναν πρωτοφανή βαθμό παγκόσμιας συνδεσιμότητας, με αύξηση της ανθρώπινης κινητικότητας, αναγκάζοντας μας να επαναξιολογήσουμε τα ζητήματα της μετανάστευσης, της ιθαγένειας, της ανάπτυξης και της υγείας. Εντούτοις, η εκθετική εξάπλωση των ιστών δεν ανοίγει μόνο ευκαιρίες για πολιτική

¹⁷ Ιωάννης Παρίσης, *Η Ευρώπη της Άμυνας, Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασφάλειας & Άμυνας* (Αθήνα: Έκφραση Πολιτισμού, 2010), σ.26.

συμμετοχή, αλλά επίσης ευνοεί το οικονομικό και χρηματοπιστωτικό έγκλημα, την τρομοκρατία και την εμπορία ανθρώπων.¹⁸

Η παγκοσμιοποίηση, σύμφωνα με την προσέγγιση της Federica Mogherini, είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο με οικονομική, τεχνολογική, κοινωνική και πολιτιστική διάσταση που αναφέρεται στην εντατικοποίηση των σχέσεων των κρατών στους παραπάνω τομείς. Με μεγάλη επιφύλαξη θα διατυπώσουμε ότι η σημαντικότερη πτυχή του είναι η οικονομική και ο λόγος είναι ότι μια οικονομική μόνο προσέγγιση του φαινομένου θα μας περιόριζε στη βαθύτερη ανάλυση θεμάτων που άπτονται της ασφάλειας. Ο Πάνος Καζάκος επικεντρώνεται στην οικονομική διάσταση του φαινομένου το οποίο αφορά στην *«εντεινόμενη διασύνδεση των αγορών προϊόντων, υπηρεσιών και κεφαλαίων, που καταλήγει σε έναν αυξανόμενο βαθμό ανοίγματος και εξωστρέφειας των εθνικών οικονομιών»*. Η παγκοσμιοποίηση είναι απόρροια της Βιομηχανικής Επανάστασης και εμφανίζεται περίπου στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα κατά το οποίο έλαβε χώρα μια εντυπωσιακή αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής. Η παραπάνω ανάπτυξη δεν είχε μία γραμμική πορεία, καθώς γεγονότα, όπως οι δύο ΠΠ, οι πετρελαϊκές κρίσεις και η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008-9, ανέκοψαν τους γρήγορους ρυθμούς της. Η επίδρασή της στη συμπεριφορά των καταναλωτών αλλά και στον γενικότερο τρόπο ζωής, στις παραγωγικές διαδικασίες και στις πολιτικές αποφάσεις είναι εντυπωσιακή. Φορείς του φαινομένου είναι οι πολυεθνικές εταιρείες, οι οποίες προφανώς δεν περιορίζονται μόνο στην οικονομική τους δραστηριότητα.¹⁹

Ακόμη πιο επιφυλακτικοί θα έπρεπε να είμαστε στη διατύπωση του ορισμού, στον οποίο δεν ενσωματώσαμε, εξ αρχής, τις σχέσεις μεταξύ ατόμων και υπερεθνικών δρώντων. Όπως έχουμε προαναφέρει, η καντιανή οικουμενική θεωρία έχει τον άνθρωπο ως την πρώτη προτεραιότητα στο σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα, ενώ ήδη εντοπίσαμε έναν μη κρατικό δρώντα, αυτόν της πολυεθνικής εταιρείας, με

¹⁸ Nathalie Tocci, “The European Union in a changing global environment. A more connected, contested and complex world”, Antonio Missiroli (ed), *Towards an EU Global Strategy. Background, process, references* (April 2015), σ.123, https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/Towards_an_EU_Global_Strategy.pdf.

¹⁹ Πάνος Καζάκος, «Η διεθνής οικονομία και η διακυβέρνησή της», στο Π. Καζάκος-Μ. Κούμας-Χ. Παπασωτηρίου-Α.Μ. Συρίγος-Ε. Χατζηβασιλείου, [Συλλογ. έργο], *Η Ελλάδα στον κόσμο της. Μεταξύ ρεαλισμού και ανεδαφικότητας στο διεθνές σύστημα* (Αθήνα: Πατάκης, 2016), σ.67-79.

δυνατότητες άσκησης μεγάλης πίεσης στην κρατική εξουσία. Δεν θα πρέπει να μας προκαλεί εντύπωση ότι στην επετηρίδα των διεθνών οργανισμών περιλαμβάνονται πάνω από 38.000 ενεργοί και περίπου 32.000 αδρανείς διεθνείς οργανισμοί συμπεριλαμβανομένων διακυβερνητικών και διεθνών μη κυβερνητικών οργανώσεων. Είναι εντούτοις εντυπωσιακό ότι περίπου 1.200 νέοι οργανισμοί προστίθενται κάθε χρόνο.²⁰ Οι εκπρόσωποι του φιλελευθερισμού χαιρετίζουν με ιδιαίτερη θέρμη την παγκοσμιοποίηση, αφού ο υψηλός καταμερισμός της εργασίας στη διεθνή οικονομία και οι αυξανόμενες διασυνοριακές δραστηριότητες οδηγούν σε μια αλληλεξάρτηση που θα αποθαρρύνει τις πολεμικές αντιπαραθέσεις των κρατών. Μία τέτοια περίπτωση θα έβλαπτε τις εμπορικές συναλλαγές, τις επενδύσεις και την ανάπτυξη των δικτύων μεταφορών και επικοινωνιών.

Οι Jackson και Sorensen παραθέτουν τις απόψεις του John Naisbitt, ο οποίος είναι αρκετά αποκαλυπτικός για τις συνέπειες του φαινομένου. Σύμφωνα με αυτόν, η παγκοσμιοποίηση προσφέρει πολλές ευκαιρίες για οικονομική πρόοδο παράλληλα όμως υποσκάπτει τα θεμέλια του σύγχρονου κράτους αμφισβητώντας την κυριαρχία του στη σύγχρονη εποχή. Επισημαίνει ότι με την πρόοδο του φαινομένου οι οικονομικοί παίκτες διαφοροποιούνται από το σύνολο λόγω της νέας φυλετικής ταυτότητας με αποτέλεσμα να διεκδικούν τη δημιουργία μιας νέας κρατικής οντότητας, οπότε στα τέλη του 21ου αιώνα θα έχουμε έναν νέο χάρτη κρατών που θα περιλαμβάνει ίσως και δύο χιλιάδες κράτη! Πολλοί φιλελεύθεροι οικονομολόγοι, επίσης, συμμερίζονται την άποψη ότι, λόγω της παγκοσμιοποίησης, λαμβάνουν χώρα διασυνοριακές δραστηριότητες που τα κράτη πλέον αδυνατούν να τις ελέγξουν.²¹ Τα αποσχιστικά κινήματα της Ευρώπης διχάζουν τους πολίτες και προκαλούν έντονους προβληματισμούς στις κυβερνήσεις. Το δημοψήφισμα που διενεργήθηκε για την παραμονή ή την απόσχιση της Σκωτίας από το Ηνωμένο Βασίλειο και το αντίστοιχο στην Καταλονία όπου οι κάτοικοί της ψήφισαν υπέρ της ανεξαρτητοποίησής τους, ασχέτως αν το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας κρίθηκε αντισυνταγματικό από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ισπανίας, είναι γεγονότα που κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου, οπότε θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψιν παρόμοιες προσεγγίσεις.

²⁰ Union of International Associations (ed), *“The Yearbook of International Organizations”*, 56th Print Edition 2019 – 2020, <https://uia.org/yearbook> (accessed in July 27, 2019).

²¹ Jackson-Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ.313-316.

Επιπλέον θα πρέπει να μας προβληματίσουν, ακόμα περισσότερο, οι θέσεις κάποιων νεομαρξιστών στοχαστών, οι οποίοι εκλαμβάνουν την παγκοσμιοποίηση ως μια μορφή καπιταλισμού που διαιωνίζει την εκμετάλλευση των φτωχών σε ολόκληρο τον κόσμο. Τη χαρακτηρίζουν ως μια άνιση διαδικασία που ελάχιστα μπορεί να αποδώσει στους μη προνομιούχους πολίτες των κρατών. Η διαδικασία αυτή της «εντεινόμενης οικονομικής αλληλεξάρτησης» ή της «βαθείας οικονομικής ενσωμάτωσης» δημιουργεί κοινωνικά εθνικά και υπερεθνικά κινήματα με «ταυτότητα αντίστασης» που ιδεολογικά βασίζονται στον θρησκευτικό φονταμελισμό και τον ακραίο εθνικισμό.²² Οφείλουμε να συμμεριστούμε σε ένα βαθμό τις παραπάνω απόψεις, καθώς μια έκφανση της παγκοσμιοποίησης είναι η αποικιοκρατία, η οποία δημιούργησε συνθήκες άνισης ανάπτυξης. Ωστόσο, αν δεχθούμε ότι η άνιση ανάπτυξη είναι μη αναστρέψιμη, θεωρούμε ότι οι υποανάπτυκτες χώρες έχουν μία εγγενή αδυναμία να αφομοιώσουν τα αναπτυξιακά πρότυπα του δυτικού κόσμου. Προφανώς υπάρχει μία τάση για δαιμονοποίηση του όρου. Η ιχνηλάτηση των συνθηκών δημιουργίας μη κρατικών δρώντων, άρρηκτα συνδεδεμένων με το φαινόμενο που ερευνούμε, καθώς και οι λόγοι ριζοσπαστικοποίησής τους μας βρίσκει σύμφωνους. Δεν αμφισβητούμε όμως το γεγονός ότι προσφέρονται πολλές ευκαιρίες, έστω και με καθυστέρηση μισού αιώνα, στους σχεδιαστές της ευρωπαϊκής ασφάλειας για κατάρτιση ολοκληρωμένων περιφερειακών στρατηγικών και ειδικά σε ευρύτερες περιοχές, όπως είναι η Αφρική.

Η οικονομική παγκοσμιοποίηση επίσης, έχει επηρεάσει κατά πολύ και την πολιτική ζωή της ΕΕ. Κάλλιστα θα μπορούσε να ειπωθεί ότι δημιουργεί πολιτικές ασυνέχειες, οι οποίες όμως έχουν βλάψει την εικόνα της ΕΕ με αποτέλεσμα το ευρωπαϊκό εγχείρημα να τελεί υπό αμφισβήτηση. Ο πρώην πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Jean-Claude Juncker, είχε επισημάνει στη «Λευκή Βίβλο για το Μέλλον της Ευρώπης», την αυξημένη δυσαρέσκεια των ευρωπαίων πολιτών για τις παραδοσιακές πολιτικές και τους θεσμούς, η οποία συχνά εκδηλώνεται με αδιαφορία και δυσπιστία ως προς τη δράση των δημοσίων αρχών και δημιουργεί ένα κενό το

²² Jackson-Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ.314, 319-323.

οποίο καλύπτουν οι λαϊκιστές πολιτικοί με την εθνικιστική ρητορική τους.²³ Η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί ανισότητες και μη προνομιούχους πολίτες, οι οποίοι δεν καταφεύγουν ως κανόνα στον εξτρεμισμό αλλά βρίσκουν καταφύγιο στα λαϊκίστικα κόμματα. Σημαντικό στοιχείο της έρευνας μας είναι η αναζήτηση της ταυτότητας των πολιτών αυτών. Οι «χαμένοι» της παγκοσμιοποίησης, είναι πολίτες που ανήκουν στη μεσαία και εργατική τάξη, ευρωπαίοι πολίτες με ελάχιστη εκπαίδευση ή πιθανόν καθόλου εκπαίδευση. Γενικότερα είναι άτομα που παρουσιάζουν μια δυσκολία προσαρμογής στο νέο οικονομικό γίνεσθαι με αποτέλεσμα να μην μπορούν να ακολουθήσουν τους έντονους ρυθμούς εξέλιξης της τεχνολογίας και της οικονομίας.

Όσον αφορά την ταυτότητα των κομμάτων που εργαλειοποιούν τον λαϊκισμό, θα αποφύγουμε την ακραία πρακτική να κατατάσσουμε ότι δεν μας αρέσει στη φασιστική λογική. Σημαντική είναι η τοποθέτηση του Ανδρέα Ανδριανόπουλου ότι *«ο λαϊκισμός στηρίζεται σε πραγματικές ανησυχίες. Απλά προβάλλει απλοϊκές και συνήθως μη εφαρμόσιμες λύσεις. Θέτει δηλαδή σωστά και υπαρκτά ερωτήματα. Δίνει όμως τις λάθος λύσεις. Ζητήματα οικονομικής υποβάθμισης, κοινωνικής περιθωριοποίησης, αδιαφορίας απέναντι στον αυταρχισμό της κρατικής γραφειοκρατίας, απάθειας απέναντι σε ζητήματα νόμου και τάξης κι ανοχή απέναντι στην καταγιγιστική μετανάστευση και στην επιθετικότητα της ισλαμικής πλημμυρίδας βρίσκονται στο επίκεντρο της λαϊκίστικης προβληματικής»*.²⁴ Ο λαϊκισμός όμως στην Ευρώπη, λόγω των δημοσιονομικών μέτρων που λήφθηκαν μετά την κρίση του 2008, έχει αποκτήσει κάποια γεωγραφικά χαρακτηριστικά. Το σκληρό πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής που εφαρμόστηκε στο νότιο τμήμα της, προκάλεσε έντονα αντιευρωπαϊκά αισθήματα λόγω της πτώσης του βιοτικού επιπέδου με αποτέλεσμα να έχουμε την εμφάνιση ενός αριστερόστροφου λαϊκισμού, ενώ στο βορρά *«εμφανίστηκε ένας δεξιόστροφος λαϊκισμός αποτέλεσμα της πολιτικής εκμετάλλευσης των προγραμμάτων στήριξης στις χώρες του Νότου, η οποία τροφοδότησε στερεότυπα και*

²³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Λευκή Βίβλος για το Μέλλον της Ευρώπης, Προβληματισμοί για την ΕΕ των 27 έως το 2025*, (Βρυξέλλες, 2017), σ.12, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/leyki_bivlos_gia_to_mellon_tis_eyropis_el.pdf (έγινε πρόσβαση στις 3 Ιανουαρίου 2019).

²⁴ Ανδρέας Ανδριανόπουλος, «Ο λαϊκισμός στην ευρωπαϊκή προοπτική», *Liberal*, 7 Απριλίου 2017, <https://www.liberal.gr/arthro/129070/apopsi/arthra/o-laikismos-stin-europaiki-prooptiki.html> (έγινε πρόσβαση στις 28 Ιουλίου 2019).

έντονο οικονομικό εθνικισμό».²⁵ Ολοκληρώνοντας τη σύντομη ανάλυση του λαϊκισμού στα πλαίσια της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι αποτελεί ένα φαινόμενο που θα πρέπει να αντιμετωπισθεί γρήγορα, γιατί πέραν των πιέσεων που προκαλεί στην ίδια τη δημοκρατία δημιουργεί κωλύματα στη διαχείριση των σύγχρονων απειλών. Το πρόβλημα ανάγνωσης της ασφάλειας που αντιμετώπισαν τα ευρωπαϊκά κράτη στον διπολικό κόσμο μεταφέρεται τώρα στην κοινωνία και αυτό θα πρέπει να διορθωθεί χωρίς καθυστέρηση.

Οι μηχανισμοί αστάθειας στον Τρίτο Κόσμο

Στο ξεκίνημα της μελέτης μας αναφέραμε ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν κατάφεραν να διατηρήσουν την ισορροπία δυνάμεων πριν τον 2ο ΠΠ. Ωστόσο δεν κατάφεραν να το πράξουν και πριν τον 1ο ΠΠ και στην κυριολεξία μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο πρώτος πόλεμος έληξε το 1945 και όχι το 1918. Μετά τη συνθήκη της Βεσφαλίας, ορόσημο της γέννησης του σύγχρονου κράτους, μέσω της ισορροπίας δυνάμεων το ευρωπαϊκό διακρατικό σύστημα είχε τη δυνατότητα να καταπνίξει την προσπάθεια των ισχυρών κρατών να υποτάξουν τα ανίσχυρα κράτη και να δημιουργήσουν μια αυτοκρατορία. Το ίδιο όμως δεν συνέβη στον Τρίτο Κόσμο, όπου τα ισχυρά κράτη της Ευρώπης κατάφεραν να υποτάξουν όλον τον πλανήτη και να μετατρέψουν τις υπερπόντιες αποικίες σε πηγή πλούτου. Μετά τον 2ο ΠΠ ένα τεράστιο κύμα αντι-αποικιοκρατικών κινημάτων έπνιξε τα σχέδια και τις φιλοδοξίες των Ευρωπαίων. Ένας μεγάλος αριθμός νέων κρατών προστέθηκαν στον παγκόσμιο χάρτη με κύριο χαρακτηριστικό την οικονομική αδυναμία λόγω των πρακτικών που εφάρμοσαν οι αποικιοκρατικές δυνάμεις τις περασμένες δεκαετίες. Οι πρακτικές, η εκμετάλλευση δηλαδή των φτωχών χωρών από τις πλούσιες καπιταλιστικές χώρες, αποτελούν τον κεντρικό άξονα της νεομαρξιστικής θεωρίας. Η οικονομική αδυναμία, ωστόσο, δύναται να αρθεί με την αποκατάσταση της πολιτικής σταθερότητας, η οποία με τη σειρά της θα προκαλέσει την αναπτυξιακή δυναμική στις εν λόγω χώρες.

²⁵ Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Παγκοσμιοποίηση, Δημοκρατία και Αμφισβήτηση των Ελίτ στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ» Περίγραμμα διαλέξεως πολιτικής και διπλωματικής ιστορίας, ΣΕΘΑ (Αθήνα, Οκτ. 2018). Από την παρατιθέμενη διάλεξη έχουμε δανεισθεί τον όρο «χαμένοι», για τους πολίτες που αδυνατούν να ακολουθήσουν τους ξέφρενους ρυθμούς της παγκοσμιοποίησης.

Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε κάποιες φωνές, που διεκδικούσαν για τις χώρες του Τρίτου Κόσμου, να γεφυρωθεί το χάσμα που τις χώριζε από τις οικονομικά εύρωστες οικονομίες του πλανήτη, ακόμη και αν διακατέχονταν από την αντικομμουνιστική ρητορική. Χαρακτηριστική είναι η θέση της κυβέρνησης Κένεντι για τον εκσυγχρονισμό και τον εκδημοκρατισμό του Τρίτου Κόσμου, σε αντιστοιχία με το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ, για την ανάσχεση της κομμουνιστικής απειλής. Πιθανόν να αδικούμε για τα κίνητρα της την παγκόσμια πολιτική εκδημοκρατισμού του Κένεντι. Εντούτοις η έντονη ψυχροπολεμική αντιπαράθεση μας αναγκάζει να εστιάσουμε την προσοχή μας στις γεωπολιτικές σκοπιμότητες και να παραβλέπουμε τα κίνητρα και τον ιδεαλισμό της. Ο ιδεαλισμός αυτός θα στιγματίσει και τις μετέπειτα αμερικανικές επεμβάσεις.²⁶ Η αδιάψευστη, λοιπόν, πραγματικότητα ήταν ότι και οι δύο υπερδυνάμεις αγωνιούσαν για το ξέσπασμα μιας σύγκρουσης ανάμεσα σε ένα προστατευόμενο κράτος, το οποίο δεν ήθελαν να το δουν να ηττάται. Το γεγονός αυτό θα τους εξανάγκαζε σε παρέμβαση και ευθεία αντιπαράθεση με την άλλη υπερδύναμη, κάτι το οποίο προφανώς ήθελαν να αποφύγουν. Αυτό φυσικά δεν εξάλειψε τα αίτια των πολέμων στον Τρίτο Κόσμο. Από το 1945 μέχρι το 1990 πάνω από εκατό πόλεμοι ξέσπασαν στην εξεταζόμενη περιοχή με πάνω από είκοσι εκατομμύρια νεκρούς. Το τέλος του διπολισμού απομάκρυνε ένα εμπόδιο πολέμου, οπότε η κατάσταση θα επιδεινωθεί.²⁷

Κύριο χαρακτηριστικό του Τρίτου Κόσμου είναι η αστάθεια. Τη δημιουργία αυτής, προκαλεί ένας πολύπλοκος μηχανισμός, τα γρανάζια του οποίου είναι η άνιση κατανομή πλούτου και πόρων, η δημογραφική έκρηξη, η έλλειψη αναγκαίων αγαθών, η έλλειψη στοιχειωδών υποδομών υγείας και παιδείας, η στρεβλωμένη οικονομική δραστηριότητα, οι ανεπαρκείς θεσμοί, η πολιτική και κοινωνική διαφθορά οι εμφύλιοι πόλεμοι, τα πραξικοπήματα και οι εθνικιστικές συγκρούσεις. Ο Thomas Dixon-Homer κατηγοριοποίησε σε επίπεδα τους παραπάνω παράγοντες αστάθειας, προς απόδειξη της συμβολής των περιβαλλοντολογικών προβλημάτων στην πρόκληση των βίαιων συγκρούσεων σε πολλά μέρη του αναπτυσσόμενου κόσμου. Οι φτωχές κοινωνίες του Τρίτου Κόσμου είναι ιδιαίτερα ευεπηρεάστες στην ποιοτική

²⁶ Παπασωτηρίου, *Η Αμερικανική Πολιτική από τον Φράκλιν Ρούσβελτ στον Ντόναλντ Τράμπ*, σ.244-8.

²⁷ Πλατιάς, *Το Νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική προσέγγιση διεθνών σχέσεων*, σ. 184-5.

και ποσοτική μείωση των ανανεώσιμων πηγών, η οποία σε συνδυασμό με την αύξηση του πληθυσμού και της άνισης κατανομής του πλούτου δημιουργεί περιβαλλοντικές ανεπάρκειες. Οι τελευταίες προκαλούν μείωση της παραγωγικής δραστηριότητας και αύξηση της εσωτερικής μετανάστευσης με αποτέλεσμα την εξασθένηση του κράτους και το ξέσπασμα συγκρούσεων.²⁸

Οι κυριότεροι λόγοι που προκαλούν τις αθρόες εσωτερικές και εξωτερικές μετακινήσεις των λαών με αφετηρία της χώρας του Τρίτου Κόσμου, είναι το περιβάλλον, το δημογραφικό, οι εκρηκτικές ανισότητες, η ανεργία και η έλλειψη ευκαιριών. Η αδυναμία πρόσβασης σε νερό και τροφή σε συνδυασμό με τις अपαρχαιωμένες υποδομές δημιουργεί μια επισιτιστική κρίση και ένα μεγάλο ερώτημα, πώς θα καλυφθούν οι ανάγκες του αυξανόμενου πληθυσμού. Η δημογραφική έκρηξη δεν απειλεί μόνο τη σταθερότητα των εν λόγω χωρών αλλά και την παγκόσμια σταθερότητα. Η αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού αποτελεί μια πολύ μεγάλη πρόκληση για την ΕΕ καθώς θα έχει άμεσο αντίκτυπο στις μεταναστευτικές ροές. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο πληθυσμός της Νιγηρίας εκτιμάται ότι το 2060 θα αυξηθεί από 190 σε 473 εκατομμύρια κατοίκους.²⁹ Όσον αφορά την Ευρώπη το 1900 ο πληθυσμός της αντιστοιχούσε στο 25% περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού. *«Έως το 2060 η Ευρώπη θα αντιστοιχεί σε λιγότερο από 5%. Έως τότε, κανένα κράτος μέλος δεν θα διαθέτει πληθυσμό που να υπερβαίνει το 1% του παγκόσμιου πληθυσμού».*³⁰

Η Τεχνολογία

Η τεχνολογική εξέλιξη είναι ένας καθοριστικός παράγοντας στην εξάπλωση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης. Η σχέση τους χαρακτηρίζεται από μια έντονη διασύνδεση και αλληλεπίδραση με αποτέλεσμα ο οικονομικός ανταγωνισμός να ανατροφοδοτεί τη δυναμική της τεχνολογίας. Η παγκοσμιοποίηση δεν εστιάζεται μόνο στις σχέσεις των κρατών αλλά αφορά και τις σχέσεις ατόμων, ομάδων και

²⁸ Thomas Homer-Dixon, "Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases" *International Security*, vol 19, No. 1 (Summer 1994), σ. 5 – 40, <https://homerdixon.com/environmental-scarcities-and-violent-conflict-evidence-from-cases/> (accessed in 15 September, 2019).

²⁹ Φύλης, *Πρόσφυγες, Ευρώπη, Ανασφάλεια*, σ. 8-9.

³⁰ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Λευκή Βίβλος για το Μέλλον της Ευρώπης, Προβληματισμοί για την ΕΕ των 27 έως το 2025*, σ.8.

οργανισμών. Ο σύγχρονος κόσμος χαρακτηρίζεται από έναν πλουραλισμό και αποτελείται από υπερεθνικές ομάδες οι οποίες αναλαμβάνουν πιο έντονη δράση. Κυριαρχείται δε, από την *«ανάπτυξη των παγκόσμιων τηλεοπτικών δικτύων, την αυξανόμενη χρήση των υπολογιστών, την ανάπτυξη του διεθνούς τουρισμού, τις μεταναστεύσεις και την αύξηση της δραστηριότητας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων»*.³¹

Υπάρχει μια σχέση αιτίου-αιτιατού μεταξύ των παραπάνω παραγόντων και υποπαραγόντων που οδηγεί στην ανατροπή των δεδομένων μιας άλλης σχέσης· αυτής του πολέμου και της τεχνολογίας. Οι νέες τεχνολογίες ανέκαθεν επηρέαζαν σε σημαντικό βαθμό και τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου δίνοντας ένα σημαντικό προβάδισμα στις χώρες που είχαν την ικανότητα να εξελίξουν νέες τεχνολογίες. Ωστόσο, πάντα υπήρχαν οι φωνές της αμφισβήτησης που τηρούσαν κριτική στάση για την παντοδυναμία της τεχνολογίας. Σύμφωνα με τους πολέμιους της τεχνολογίας, η ικανότητα και η οργανωτική αποτελεσματικότητα, και όχι μόνο το τεχνολογικό υλικό, καθορίζουν την έκβαση ενός πολέμου. Πλέον δεν υπάρχουν φωνές αμφισβήτησης αλλά ο κατηγορηματικός ισχυρισμός ότι οι νέες τεχνολογίες δίνουν ένα προβάδισμα στους ανίσχυρους παίκτες (μεμονωμένα άτομα, ομάδες μη κρατικών δρώντων, αδύναμα κράτη) και όχι στα οργανωμένα και ισχυρά κράτη.

Ο σύγχρονος κόσμος αναμένεται να συνδεθεί περαιτέρω λόγω της εκθετικής εξάπλωσης των ηλεκτρονικών δικτύων. Μέχρι το 2030, οι χρήστες του Διαδικτύου αναμένεται να είναι κοντά στα πέντε δισεκατομμύρια. Μέχρι τότε, το 80% του παγκόσμιου πληθυσμού θα έχει κινητή συνδεσιμότητα και το 60% θα απολαμβάνει τα προνόμια της ευρυζωνικής πρόσβασης. Νέοι όροι, όπως το data mining και το cloud computing προστίθενται στο λεξικό μας σε μια εποχή που το διαδίκτυο διαμορφώνει το ρυθμό ζωής μας και το πλαίσιο μέσα στο οποίο ζούμε, εργαζόμαστε και καταναλώνουμε. Η τεχνολογία προσφέρει πολλές ευκαιρίες για να αποκτήσεις επιπλέον γνώση και να διεκδικήσεις την ατομική ελευθερία και τα ατομικά δικαιώματα. Δημιουργεί παράλληλα και τρωτά σημεία, δίνοντας την ευκαιρία σε τζιχαδιστές, σε εμπόρους όπλων, ναρκωτικών και ανθρώπων, καθώς και σε δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς να συμμετάσχουν σε διάφορες μορφές οικονομικού

³¹ Jackson-Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ.171-3.

εγκλήματος.³² Η επιχειρησιακή καινοτομία μπορεί να εξουδετερώσει τα πιο σύγχρονα αμυντικά συστήματα. Ο στρατηγικός αιφνιδιασμός των ΗΠΑ στο Πέρλ Χάρμπορ θα ήταν αδύνατος χωρίς την αξιοποίηση της ιπτάμενης μηχανής, των χειριστών και του οπλισμού της. Η καινοτομία στον μεταπολεμικό κόσμο, ωστόσο, ακολουθεί μία αφαιρετική διαδικασία. Στην επίθεση των διδύμων πύργων εξέλιπε το στοιχείο του οπλισμού· τα πολιτικά αεροσκάφη δεν έφεραν όπλα. Παρόλα αυτά γκρέμισαν το σύστημα ασφάλειας των ΗΠΑ. Σε μία κυβερνοεπίθεση, η επιχειρησιακή καινοτομία και ο αιφνιδιασμός δεν απαιτούν τη χρήση των τριών παραπάνω στοιχείων, καθώς η ανθρώπινη δύναμη του νου, μπορεί να καταλύσει και το πιο σύγχρονο σύστημα ασφάλειας. Αν συνεχίσουμε να βλέπουμε το δέντρο και όχι το δάσος, δεν θα αναπτύξουμε έναν νέο τρόπο σκέψης, κατάλληλο να αναχαιτίσει τις αρνητικές συνέπειες της μεταφοράς τεχνολογίας σε επικίνδυνους δρώντες. Η τρομοκρατική επίθεση στο Παρίσι τον Νοέμβριο του 2015 κόστισε, σύμφωνα με εκτιμήσεις, 30.000 Ευρώ και τα ποσά για την αγορά του αναγκαίου εξοπλισμού διακινήθηκαν μέσω πιστωτικών καρτών. Μετά τις επιθέσεις που σκότωσαν 130 ανθρώπους, ο Γάλλος υπουργός οικονομικών Michel Sapin, άσκησε πιέσεις στην ΕΕ, ώστε να ενισχυθούν οι κανόνες που επιβάλλουν ελέγχους από χρεωστικές κάρτες έως εμπορικές συναλλαγές αρχαιοτήτων σε μια προσπάθεια να θέσει εμπόδια στα δίκτυα χρηματοδότησης των τρομοκρατών.³³

Η νέα σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ τεχνολογίας και παγκοσμιοποίησης εμπνέει φόβους για την ανάδειξη νέων μορφών απειλών. Η εξέλιξη της τεχνολογίας θα επιφέρει αλλαγές στο πεδίο της μάχης με τη χρήση όπλων χωρίς ανθρώπινο χειριστή. Η εκτόξευση των μη επανδρωμένων οχημάτων σε κρατικά ιδιόκτητες εγκαταστάσεις της Σαουδικής Αραβίας στις 14 Σεπτεμβρίου 2019, από την ομάδα ανταρτών Houthi της Υεμένης, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα.³⁴ Στο παγκοσμιοποιημένο, όμως, περιβάλλον τα όπλα αυτά είναι προσβάσιμα και σε μη κρατικούς δρώντες που δύνανται να τα χρησιμοποιήσουν προς ίδιον όφελος. Ο

³² Nathalie Tocci, “The European Union in a changing global environment. A more connected, contested and complex world”, σ.130.

³³ Mark Deen, «France to Press EU for Terror-Financing Crackdown After Attacks», *Bloomberg*, 7 Dec. 2015, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-12-07/france-to-press-eu-for-terror-financing-crackdown-after-attacks> (accessed in March 26, 2019).

³⁴ Michael Safi, “Iran denies launching drone attacks on Saudi oil facility”, *The Guardian*, 15 Sep. 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/15/iran-denies-drone-attacks-on-saudi-arabia-aramco-ab-qaiq-oil-facility> (accessed in September 17, 2019).

Cohen επισημαίνει ένα στρατηγικό παράδοξο του ασύμμετρου πολέμου σύμφωνα με το οποίο μη συμβατικοί δρώντες μπορούν να νικήσουν συμβατικές δυνάμεις που διαθέτουν συστήματα υψηλής τεχνολογίας, παραθέτοντας τα παραδείγματα του Λιβάνου, του Ιράκ και της Τσετσενίας. Στον Λίβανο, οι μακράν ανώτερες τεχνολογικά δυνάμεις του Ισραήλ, δεν κατάφεραν μετά από δέκα χρόνια πολέμου να νικήσουν τη Χεσμπολάχ, ενώ στο Ιράκ οι άτακτες δυνάμεις επέφεραν βαριά πλήγματα στον αμερικανικό στρατό στην πορεία προς τη Βαγδάτη. Τα δύο παραπάνω παραδείγματα, καθώς και αυτό της Τσετσενίας, αποδεικνύουν ότι «ο ασύμμετρος πόλεμος, μπορεί να ανατρέψει την τεχνολογική υπεροχή στο σύγχρονο πεδίο μάχης».³⁵

Ωστόσο, το στρατηγικό παράδοξο σε επίπεδο κρατικών-μη κρατικών δρώντων επεκτείνεται και σε επίπεδο μόνο κρατικών δρώντων. Η τεχνολογία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση νέων συσχετισμών δυνάμεων και της παγκόσμιας σταθερότητας. Ο Αθανάσιος Πλατιάς ανέλυσε τις τεχνολογικές τάσεις και την επίδρασή τους στην ισορροπία δυνάμεων προβαίνοντας σε παρατηρήσεις που προκαλούν προβληματισμούς. Διατυπώνει την άποψη ότι στο συμβατικό επίπεδο η εξέλιξη της τεχνολογίας ευνοεί την επίθεση παρά την άμυνα και ότι η παραδοσιακή σχέση μεταξύ οικονομικής βάσης και στρατιωτικής δύναμης αλλάζει με την τεχνολογία. Μια αποτελεσματική τεχνολογία δεν είναι απαραίτητα ακριβή, οπότε εύκολα προσβάσιμη, σε μια φτωχότερη χώρα και ως εκ τούτου η πλούσια χώρα χάνει το πλεονέκτημα της εύρωστης οικονομικής της βάσης. Οι σύγχρονες συμβατικές τεχνολογίες μεταφέρονται σε ασταθείς περιοχές του πλανήτη και δίνουν το δικαίωμα σε φτωχούς δρώντες να έχουν το δικαίωμα της επίθεσης. Ο πολλαπλασιασμός των πολεμικών βιομηχανιών στον Τρίτο Κόσμο με την παράλληλη αύξηση του φάσματος παραγωγής αυξάνει τη διασπορά επικίνδυνων τεχνολογιών και αυξάνει τη στρατηγική αστάθεια στην περιοχή.³⁶

³⁵ Eliot Cohen, "Technology and Warfare", in John Baylis et al., *Strategy in the Contemporary World* (Oxford), σ.154.

³⁶ Πλατιάς, *Το Νέο Διεθνές Σύστημα*, σ. 89-109.

Κεφάλαιο δεύτερο

Οι σύγχρονες απειλές

Η πρώτη καταγραφή: Απειλές με σύνορα

Αφειτηρία της μελέτης μας αποτέλεσε το τέλος του 2ου ΠΠ και αυτό έγινε εσκεμμένα, γιατί ο θεσμός του κράτους παρέμεινε μέχρι τότε αμετάβλητος. Το κράτος αποτελούσε έναν χώρο για τους πολίτες, εντός του οποίου απολάμβαναν την ασφάλεια και την ελευθερία τους. Την υπεράσπιση του χώρου από εξωτερικές απειλές αναλάμβανε ο στρατός και τη διατήρηση της εσωτερικής τάξης η αστυνομία. Σήμερα, όμως, τα όρια της εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας μέσα από πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ζυμώσεις, όπως αυτές παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα, έχουν γίνει ασαφή και επιτάσσουν μια συνδυαστική αντιμετώπιση του προβλήματος. Αυτό σημαίνει ότι σταδιακά, λόγω των παραπάνω ζυμώσεων στο παγκοσμιοποιημένο πλέον περιβάλλον, διαμορφώθηκαν νέες απειλές, οι οποίες έχουν τη δυνατότητα όχι μόνο να διαπερνούν αλλά και να καταργούν τα σύνορα, εκμεταλλευόμενες παράλληλα τις απεριόριστες δυνάμεις του ανθρώπινου. Ως εκ τούτου, η εθνική ασφάλεια μπορεί να καταρρεύσει έστω και αν το κράτος μπορεί να υπερασπιστεί την επικράτειά του με στρατιωτικά μέσα.

Οι κύριες απειλές που συνθέτουν το σύγχρονο περιβάλλον καταγράφονται λεπτομερώς στην Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφαλείας και είναι ποικιλόμορφες, δυσδιάκριτες και απρόβλεπτες. Αν και η εν λόγω στρατηγική δεν αποτελεί μια δυναμική απάντηση της ΕΕ στις σύγχρονες εξωτερικές απειλές, ωστόσο καταφέρνει να τις εντοπίσει και να τις περιγράψει σε ικανοποιητικό βαθμό. Άξια λόγου είναι η παρατήρηση ότι μια επίθεση μεγάλης κλίμακας εναντίον κάποιου από τα κράτη μέλη είναι ένα απομακρυσμένο σενάριο. Τις καταγεγραμμένες απειλές, αν και εμπεριέχουν στρατιωτικά στοιχεία, αδυνατούμε εντούτοις να τις αντιμετωπίσουμε με αμιγώς στρατιωτικά μέσα και θα πρέπει να επιστρατεύσουμε ένα μείγμα μέσων. *«Η παραδοσιακή μας, μέχρι και τον Ψυχρό Πόλεμο, αντίληψη της αυτοάμυνας βασιζόταν στον φόβο της εισβολής. Με τις νέες απειλές που εμφανίζονται, η πρώτη γραμμή άμυνας θα είναι συχνά στο εξωτερικό. Οι νέες απειλές είναι δυναμικές»*. Σύμφωνα με την παραπάνω στρατηγική, απειλές συνιστούν η τρομοκρατία, η εξάπλωση των

όπλων μαζικού ολέθρου, οι περιφερειακές συγκρούσεις, η αποσάθρωση του κράτους και το οργανωμένο έγκλημα.³⁷

Τρομοκρατία. Με σημείο εκκίνησης την τρομοκρατία, γίνεται αναφορά στην χρήση σύγχρονων μέσων και ηλεκτρονικών δικτύων από πλευράς τρομοκρατών. Η παραπάνω παρατήρηση θα γίνει περισσότερο επίκαιρη δέκα χρόνια περίπου αργότερα, με το τεχνολογικό προβάδισμα του Ισλαμικού Κράτους σε σχέση με την Αλ Κάιντα. Η τρομοκρατία συνιστά απειλή κατά της ζωής και του ανεκτικού χαρακτήρα της ευρωπαϊκής κοινωνίας. Επιχειρείται να γίνει μια σύνδεση με τον θρησκευτικό εξτρεμισμό χωρίς όμως να γίνεται εις βάθος ανάλυση των αιτιών που οδηγούν τους νέους ευρωπαίους μουσουλμάνους στη ριζοσπαστικοποίηση. Οι «μοναχικοί λύκοι» και οι «αλλοδαποί μαχητές» είναι προς το παρόν φαινόμενα σε εμβρυακή κατάσταση, τα οποία αδυνατεί να εντοπίσει ή να προβλέψει η εν λόγω στρατηγική. Σημαντική παρατήρηση είναι ότι η «εγκυμονούσα» Ευρώπη δεν έχει αντιληφθεί ότι κυοφορεί ένα «τέρας», χωρίς υπερβολή, ήτοι μια νέα μορφή εσωτερικής τρομοκρατίας, η οποία θα αναπτυχθεί τάχιστα ως εσωτερική διάσταση μιας εξωτερικής απειλής. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να προβούμε σε κάποιες διευκρινήσεις. Ο Ιρλανδικός Δημοκρατικός Στρατός (IRA), οι Ερυθρές Ταξιαρχίες στην Ιταλία και η 17 Νοέμβρη στη χώρα μας, κατατάσσονταν στις απειλές κατά της εσωτερικής ασφάλειας στην Ευρώπη και ήταν τρομοκρατικές οργανώσεις επαναστατικού χαρακτήρα που προσπαθούσαν να ανατρέψουν μία υπάρχουσα κατάσταση. Αντιδιαμετρικά των παραπάνω βρίσκεται η Αλ Κάιντα, η οποία συνιστά μία εξωτερική απειλή. Ωστόσο, η εξωτερική τρομοκρατία που εδραζόταν στην ιδεολογία του αραβικού εθνικισμού με κύρια πηγή τροφοδότησης το παλαιστινιακό ζήτημα, σήμερα τροφοδοτείται από τον ισλαμικό φονταμενταλισμό, ο οποίος δεν έχει κανένα πλέον ηθικό φραγμό. Η βιομηχανία τρομοκρατίας του ισλαμικού φονταμενταλισμού, ακόμη χειρότερα, διαθέτει «υποκαταστήματα βίας» στην ευρωπαϊκή ήπειρο, ήτοι τους μοναχικούς λύκους.

Η αφύπνιση των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων και κοινωνιών για τη νέα απειλητική εσωτερική διάσταση θα συμβεί πολύ σύντομα με τη γέννηση του τέρατος. Ο χαρακτηρισμός «τέρας» δεν αποτελεί υπερβολή για το φαινόμενο των

³⁷ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας — Μια ασφαλής Ευρώπη σ' έναν καλύτερο κόσμο*, σ.30, 34.

μοναχικών λύκων καθώς αποτελούν την πεμπτούσια της ασύμμετρης απειλής. Το κόστος της ζημιάς που μπορεί να προκαλέσουν είναι δυσανάλογο με την αξία του οπλισμού τους. Είναι, κατά μία έννοια, μια αόρατη απειλή που δεν υπακούει σε κανόνες και εντολές προς εξυπηρέτηση ενός κεντρικού στρατηγικού σχεδίου. Με τις επιθέσεις αυτοκτονίας επιτυγχάνουν να καταρρακώσουν το ηθικό των πολιτών και της ηγεσίας τους. Προκαλούν μη διαχειρίσιμο φόβο και ανασφάλεια και οι κυβερνήσεις καθίστανται ανίκανες να διατηρήσουν την εσωτερική τάξη. Εν ολίγοις, δύνανται να καταλύσουν την εσωτερική ασφάλεια χωρίς κανένα ίχνος παραβίασης των συνόρων του κράτους.

Εξάπλωση των όπλων μαζικού ολέθρου. Η δεύτερη απειλή αφορά την εξάπλωση των όπλων μαζικού ολέθρου και αποτελεί τη μεγαλύτερη απειλή κατά της ευρωπαϊκής ασφάλειας. Σε ένα αρκετά λιτό κείμενο, εκφράζεται η ανησυχία για την πρόοδο των βιολογικών όπλων και το ενδεχόμενο της επίθεσης με χημικά και ραδιενεργά υλικά από ομάδες τρομοκρατών που μπορούν να αποκτήσουν πρόσβαση σε αυτά και να προκαλέσουν μεγάλες καταστροφές. Παρόλα αυτά, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τις πρωτοβουλίες που έχει αναλάβει η ΕΕ. Ήδη από τις 12 Δεκεμβρίου 2003, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο υιοθέτησε τη στρατηγική της ΕΕ κατά της διάδοσης όπλων μαζικής καταστροφής, το τρίτο κεφάλαιο της οποίας περιλαμβάνει κατάλογο μέτρων για την καταπολέμηση της διάδοσης των όπλων αυτών, τόσο εντός της Ένωσης όσο και σε τρίτες χώρες.³⁸

Έκτοτε η ΕΕ υλοποιεί τις αποφάσεις της εν λόγω στρατηγικής με τη διάθεση χρηματοοικονομικών πόρων για την υποστήριξη ειδικών προγραμμάτων που εφαρμόζονται από πολυμερή όργανα, παρέχοντας στα κράτη την αναγκαία τεχνική βοήθεια και εμπειρογνωμοσύνη σχετικά με ένα ευρύ φάσμα μέτρων μη διάδοσης και προάγοντας τον ρόλο του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών. Στις 28 Απριλίου 2004 το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών εξέδωσε την απόφαση 1540, η οποία αποτελεί την πρώτη διεθνή πράξη που αφορά τα όπλα μαζικής καταστροφής, τους φορείς τους και τα συναφή υλικά, με ενιαίο και

³⁸ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Καταπολέμηση της διάδοσης όπλων μαζικής καταστροφής-Σχέδιο στρατηγικής της ΕΕ κατά της διάδοσης όπλων μαζικής καταστροφής*, 15656/03, Βρυξέλλες, 10 Δεκεμβρίου 2003, <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EL&f=ST%2015708%202003%20INIT> (έγινε πρόσβαση στις 29 Ιουλίου 2019).

ολοκληρωμένο τρόπο. Με την απόφαση 1540 καθορίζονται ρητά οι δεσμευτικές υποχρεώσεις των κρατών, ώστε να παρεμποδίζεται η διάδοση των εν λόγω όπλων.³⁹

Η διάδοση των όπλων μαζικής καταστροφής εγκυμονεί τον κίνδυνο της απόκτησης αυτών και από μη κρατικούς δρώντες. Σύμφωνα με τον Robin Frost, υπάρχει μία τάση να κατατάσσουμε όλα τα όπλα μαζικής καταστροφής στην ίδια κατηγορία. Θεωρητικά, όλα έχουν την ικανότητα να προκαλέσουν μαζικές απώλειες, όμως μεταξύ τους παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές. Η κατασκευή ενός πυρηνικού όπλου απαιτεί αυξημένους πόρους και είναι πέρα από τις δυνατότητες οποιασδήποτε γνωστής τρομοκρατικής ομάδας. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι κανένα κράτος, κατά πρώτον, δεν θα λάμβανε μία απόφαση που ενσυνείδητα θα επέτρεπε την κατοχή ενός πυρηνικού όπλου στα εδάφη του από φορείς που δεν βρίσκονται οι ίδιοι κάτω από τον στενό έλεγχο του, με τον φόβο ότι το όπλο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί εναντίον του. Δεύτερον, είναι πολύ εύκολο να αποκαλυφθεί η πηγή προέλευσης των όπλων. Όλα τα κράτη που κατέχουν πυρηνικά όπλα έχουν ισχυρό συμφέρον να εξασφαλίσουν ότι αυτά, σε καμία των περιπτώσεων, δεν θα περάσουν στην κατοχή τρομοκρατικών ομάδων και επομένως, να διατηρήσουν τον έλεγχο τους και της αντίστοιχης τεχνολογίας.⁴⁰

Όσον αφορά τους τρομοκράτες, ο Frost θεωρεί ότι η κατανόηση της συμπεριφοράς τους είναι αναγκαία για την κατάλληλη αντιμετώπισή τους. Οι τρομοκράτες παρουσιάζουν στον ελάχιστο βαθμό τα χαρακτηριστικά της κλινικής ψυχοπαθολογίας. Είναι επίσης ευφυείς και ψυχολογικά υγιείς ιδεαλιστές, γεγονός που τους καθιστά ακόμα περισσότερο επικίνδυνους. Ο συγγραφέας διαχωρίζει τις εθνικιστικές-αυτονομιστικές ομάδες, που δρουν εντός τους έθνους τους και είναι ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένες ως προς τις αντιδράσεις του εσωτερικού κοινού στο οποίο κυρίως απευθύνονται, από τις ομάδες των κοινωνικών επαναστατών και των θρησκευτικών εξτρεμιστών. Οι δύο τελευταίες περιπτώσεις χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής. Οι ομάδες των κοινωνικών επαναστατών, είτε βρίσκονται στα αριστερά είτε στα δεξιά του πολιτικού φάσματος, έχουν ακλόνητη την πίστη ότι οι πολιτικές

³⁹ «ΑΠΟΦΑΣΗ (ΚΕΠΠΑ) 2017/809 ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 11ης Μαΐου 2017 για υποστήριξη της εφαρμογής της απόφασης 1540 (2004) του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών για τη μη διάδοση όπλων μαζικής καταστροφής και των φορέων τους». Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, L 121/39, 12.5.2017. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:32017D0809> (έγινε πρόσβαση στις 29 Ιουλίου 2019).

⁴⁰ Robin Frost, *Nuclear Terrorism after 9/11*, 1st edition (Routledge, March 18, 2006), σ.41, 64.

και οι οικονομικές δομές των κρατών πρέπει να ανατραπούν. Οι πιο επικίνδυνοι, ωστόσο, είναι οι θρησκευτικοί τρομοκράτες. Οι θρησκευτικές τρομοκρατικές ομάδες είναι οι πιο επικίνδυνες, αυστηρά από άποψη κινήτρων και στρατηγικών. Κατά πρώτον, οι ομάδες αυτές πιστεύουν ακράδαντα, ότι έχουν μία άμεση θεία εντολή. Επομένως, δεν αναγνωρίζουν κανενός είδους κοσμικό, νομικό και ηθικό φραγμό ως προς τις πράξεις τους και δεν λογοδοτούν σε κάποιο γήινο κοινό στο οποίο απευθύνονται. Κατά δεύτερον, η υπόσχεση της επουράνιας ανταμοιβής σημαίνει ότι η ζωή του τρομοκράτη δεν έχει καμία αξία και καθιστά άκυρη κάθε δυνατότητα αποτροπής.⁴¹ Ο Frost επικεντρώνεται στο εθνικοθρησκευτικό περιεχόμενο του αγώνα της Αλ Κάιντα και μας παρέχει χρήσιμα εργαλεία για να κατανοήσουμε τα αίτια του θρησκευτικού εξτρεισμού. Τα αίτια αυτά προς το παρόν δεν αναλύονται στην εξεταζόμενη στρατηγική.

Περιφερειακές συγκρούσεις. Τρίτη στη σειρά απειλή και με μεγάλη αλληλεπίδραση με τις υπόλοιπες, είναι η απειλή των περιφερειακών συγκρούσεων. Οι συγκρούσεις αναπαράγουν τον εξτρεισμό, το οργανωμένο έγκλημα, την τρομοκρατία και νομοτελειακά οδηγούν στην αποσάθρωση του κράτους. Σ' ένα καθεστώς περιφερειακής ανασφάλειας είναι φυσιολογικό να υπάρχει μεγάλη ζήτηση όπλων μαζικού ολέθρου. Δεν θα πρέπει επίσης να αγνοήσουμε ότι οι εν λόγω συγκρούσεις *«καταστρέφουν ανθρώπινες ζωές και κοινωνικές και υλικές υποδομές, απειλούν δε τις μειονότητες, τις θεμελιώδεις ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα»*.⁴²

Την τρίτη απειλή οφείλουμε να τη διερευνήσουμε βαθύτερα, συμπληρωματικά με τις διαπιστώσεις που κάναμε στο πρώτο κεφάλαιο. Η δημογραφική έξαρση, οι πολιτικές διώξεις, οι ανισότητες, η καταπίεση, η φτώχεια, η ανεργία και η επιδείνωση της κλιματικής αλλαγής μπορεί άμεσα να μην συνιστούν απειλές, έμμεσα όμως δύνανται να οδηγήσουν σε συγκρούσεις και εν συνεχεία σε εκτοπίσεις ή μετακινήσεις πληθυσμών, με τους τελευταίους να εξετάζουν σοβαρά το σενάριο της επιλογής μιας ευρωπαϊκής χώρας για να γλιτώσουν από τα δεινά του πολέμου. Ωστόσο στην εν λόγω καταγραφή του 2003, η μετανάστευση και το προσφυγικό δεν διασυνδέονται ούτε με τις περιφερειακές συγκρούσεις ούτε με την

⁴¹ Robin Frost, *Nuclear Terrorism after 9/11*, σ. 42-54, 70.

⁴² *Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας*, σ.31.

αποσάθρωση του κράτους, αν και γίνεται μια μικρή νύξη για τον ανταγωνισμό των φυσικών πόρων, ο οποίος «είναι πιθανό να δημιουργήσει ακόμη περισσότερες αναταραχές και μεταναστευτικές κινήσεις σε διάφορες περιοχές του κόσμου», όχι όμως απαραίτητα στην Ευρώπη.⁴³ Ο αιφνιδιασμός από τις προσφυγομεταναστευτικές ροές του 2015 δεν είναι τυχαίος, όπως τυχαίος δεν είναι και ο διχασμός που προκλήθηκε εντός της ευρωπαϊκής κοινωνίας ελλείψει μιας πολιτικής πρόληψης του εν λόγω φαινομένου.⁴⁴ Η υπό διαμόρφωση εσωτερική διάσταση μίας εξωτερικής απειλής πιθανόν να αποτελεί ένα σημαντικό πρόβλημα ανάγνωσης της ασφαλείας, αντίστοιχο με αυτά που εντοπίσαμε στη μελέτη μας κατά την περίοδο του ψυχρού πολέμου. Δεν χωρά αμφιβολία ότι οποιαδήποτε παρανόηση στον σύγχρονο και διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο ή ανεπαρκής αξιολόγηση του στρατηγικού περιβάλλοντος, δεν δικαιολογείται από οργανωμένους θεσμούς με το κύρος της ΕΕ.

Αποσάθρωση του κράτους. Περνώντας λοιπόν στην τέταρτη απειλή διαβάζουμε ότι η «κατάρρευση του κράτους συνδέεται με προφανείς απειλές, όπως το οργανωμένο έγκλημα ή η τρομοκρατία. Η αποσάθρωση του κράτους είναι άκρως ανησυχητικό φαινόμενο, υπονομεύει την παγκόσμια διακυβέρνηση και επαυξάνει την περιφερειακή αστάθεια».⁴⁵ Στα διαβρωτικά στοιχεία που οδηγούν στην αποσάθρωση μιας κρατικής οντότητας συγκαταλέγονται η διαφθορά, η κατάχρηση της εξουσίας, η αδυναμία των θεσμών και οι εμφύλιοι πόλεμοι.

Τα διαβρωτικά στοιχεία κατονομάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο ως μηχανισμοί που συντηρούν την υπάρχουσα κατάσταση στα αποτυχημένα κράτη του Τρίτου Κόσμου. Οι συντάκτες της στρατηγικής ωστόσο, διακριτικά, αποφεύγουν να κατονομάσουν τις αιτίες δημιουργίας των εν λόγω μηχανισμών. Η αναφορά ότι η Σομαλία, η Λιβερία και το Αφγανιστάν αποτελούν περίτρανα παραδείγματα αποσαθρωμένου κράτους, δίνει το ερέθισμα να επεκτείνουμε τον προβληματισμό και σε άλλες περιοχές, όπως η Συρία και το Ιράκ. Θα πρέπει να αναλογιστούμε, αν είναι τυχαίο γεγονός η δημιουργία του Ισλαμικού Κράτους στην επικράτεια δύο αποσαθρωμένων κρατών. Η λήθη υπεισέρχεται στο κείμενο της Ένωσης, όμως δεν

⁴³ Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας, σ.30.

⁴⁴ Η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική φέρει πολλά παράδοξα. Άγγελος Συρίγος, «Η Ελλάδα και τα μεταναστευτικά ρεύματα», στο Π. Καζάκος-Μ. Κούμας-Χ. Παπασωτηρίου-Α.Μ. Συρίγος-Ε. Χατζηβασιλείου, [Συλλογ. έργο], *Η Ελλάδα στον κόσμο της Μεταξύ ρεαλισμού και ανεδαφικότητας στο διεθνές σύστημα* (Αθήνα: Πατάκης, 2016), σ.186-9.

⁴⁵ Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας, σ.31.

μπορούμε να παραβλέπουμε τις επιλογές μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, όπως της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας. Οι εν λόγω δυνάμεις, προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους, μετά τη διαβόητη μυστική τους συμφωνία, γνωστή ως Sykes-Picot Agreement (1916), χάραξαν τα σύνορα χωρίς να λάβουν υπόψη τους τις υπάρχουσες εθνικές, θρησκευτικές, γεωγραφικές ιδιαιτερότητες της περιοχής. Επακόλουθο της συμφωνίας ήταν η δημιουργία των τεχνητών κρατών του Ιράκ και της Συρίας που στερούνται εθνικής, θρησκευτικής συνοχής και κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς, απαραίτητα συστατικά για ένα υγιές έθνος-κράτος. Η επούλωση των πληγών επιβάλλει, η «οικοδόμηση της ασφάλειας»⁴⁶ να μην γίνει μόνο στη γειτονιά μας αλλά σε μια ευρύτερη περιοχή και, μετά βεβαιότητας, τα λάθη δεν θα πρέπει να επαναλαμβάνονται.

Οργανωμένο έγκλημα. Η τελευταία απειλή είναι το οργανωμένο έγκλημα που, αν και συνιστά μια εσωτερική απειλή, λόγω της εξωτερικής της διάστασης καταγράφεται ως μια εξωτερική στρατηγική ασφάλειας. Οι εγκληματικές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στην Ευρώπη, προφανώς διασυνδέονται στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία με τα αποσταθεροποιημένα καθεστώτα. Ως εσωτερική απειλή επανεξετάζεται από την ΕΕ και στα πλαίσια της Στρατηγικής Εσωτερικής Ασφάλειας. Βαδίζοντας σταθερά προς ένα ενοποιημένο τοπίο ασφάλειας, στην πρώτη καταγραφή συμπεριλαμβάνεται, καθόλου παράξενα, και μια εσωτερική απειλή, η οποία εκδηλώνεται με τη διακίνηση γυναικών, λαθρομεταναστών και ναρκωτικών. Η υπαγωγή μιας εσωτερικής απειλής στη σφαίρα της εξωτερικής ασφάλειας καταδεικνύει πόσο ασαφή είναι πλέον τα όρια μεταξύ των δύο διαστάσεων ασφάλειας. Στις παραπάνω εγκληματικές δραστηριότητες επιδίδονται εγκληματικές συμμορίες με πιθανούς δεσμούς με την τρομοκρατία. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι με τις δραστηριότητες αυτές υπονομεύεται το κράτος δικαίου και η κοινωνική τάξη, στοιχεία τα οποία εμπίπτουν στην εσωτερική διάσταση της ασφάλειας. Τα σύγχρονα κράτη μεταβάλλονται σε συγκοινωνούντα δοχεία και η ανασφάλεια στον χώρο του ενός περνά ανεμπόδιστα στον χώρο του άλλου. Οι εισαγωγές και εξαγωγές των προϊόντων ανασφάλειας της παρασιτικής βιομηχανίας των αποτυχημένων κρατών είναι ανεξέλεγκτες. Στα πλαίσια εξέτασης της εν λόγω στρατηγικής οι

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 35.

απόψεις για «οικοδόμηση της ασφάλειας στη γειτονιά μας» και της «πολυμερούς προσέγγισης» αποτελούν θετικά βήματα για την αντιμετώπιση των απειλών. Στον απόηχο των γεγονότων στο Ιράκ μετά το 2003, πολυμερείς προσεγγίσεις που στηρίζονται στην προσήλωση του διεθνούς δικαίου, στην ενίσχυση του ρόλου του ΟΗΕ, στη διάδοση της χρηστής διακυβέρνησης, στην αντιμετώπιση της διαφθοράς και στην υποστήριξη των κοινωνικών και πολιτικών μεταρρυθμίσεων αποτελούν σίγουρα πιο ασφαλείς τρόπους διαχείρισης απειλών από μονομερείς δράσεις που έρχονται να ρίξουν λάδι στη φωτιά, αγνοώντας τα βαθύτερα αίτια των εξεταζόμενων απειλών.

Η δεύτερη καταγραφή: Απειλές χωρίς σύνορα

Πέντε χρόνια μετά, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο θα προχωρήσει σε μια επικαιροποίηση των απειλών-προκλήσεων με την *«Έκθεση για την Εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Ασφάλειας»*. Η ασφάλεια στον κυβερνοχώρο, η ενεργειακή ασφάλεια και η αλλαγή του κλίματος θα αποτελέσουν ένα νέο πεδίο προβληματισμού. Σύμφωνα με την έκθεση, υπάρχει ένας μεγάλος βαθμός εξάρτησης μεταξύ των σύγχρονων οικονομιών και υποδομών, όπως αυτές των μεταφορών, των επικοινωνιών, του ενεργειακού εφοδιασμού και του διαδικτύου.⁴⁷ Η αλληλεξάρτηση ειδικά με τα πληροφοριακά και επικοινωνιακά δίκτυα, καθιστά την ευρωπαϊκή κοινωνία ιδιαίτερα ευάλωτη στις κυβερνοεπιθέσεις. Οι κυβερνοεπιθέσεις που έλαβαν χώρα τον Απρίλιο του 2007 στην Εσθονία και τον Αύγουστο του 2008 στη Γεωργία, ανέδειξαν για πρώτη φορά το είδος και την έκταση των απειλών που αντιμετωπίζουν τα κράτη στον κυβερνοχώρο. Οι επιθέσεις της Ρωσίας στον κυβερνοχώρο συνέγειραν την Ατλαντική Συμμαχία με τη σύσταση μηχανισμών, όπως το Κέντρο Αριστείας Κυβερνοάμυνας στο Ταλίν της Εσθονίας, για την εκπαίδευση εξειδικευμένου προσωπικού που θα είναι ικανό να αντιμετωπίσει τις νέες προκλήσεις.⁴⁸

Η ασφάλεια στον κυβερνοχώρο. Το διαδίκτυο χωρίς αμφιβολία είναι ένα πολύτιμο εργαλείο που μεταβάλλει τον σύγχρονο τρόπο ζωής προς το καλύτερο, αν

⁴⁷Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας, σ. 13. Επίσης διαθέσιμο στο https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EL/reports/104640.pdf.

⁴⁸ Ανδρέας Λιαρόπουλος, «Το NATO και οι προκλήσεις στον κυβερνοχώρο», *ΤΑ ΝΕΑ*, 6 Νοεμβρίου 2018, <https://www.tanea.gr/print/2018/11/06/opinions/to-nato-kai-oi-prokliseis-ston-kyvernoxoro/> (έγινε πρόσβαση στις 5 Ιανουαρίου 2019).

λάβουμε υπόψη τα ευεργετήματα που προσφέρει στον καθένα μας για οποιαδήποτε πτυχή της ζωής μας. Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε, όμως, ότι αποτελεί και έναν χώρο όπου παράλληλα μπορούν να αναπτυχθούν πλήθος παραβατικών δραστηριοτήτων από τις οποίες δεν κινδυνεύουν μόνο τα κράτη αλλά και οι πολίτες αυτών. Εκατομμύρια άνθρωποι έχουν πέσει θύματα εξαπάτησης στο διαδίκτυο, ενώ υπάρχει βαθιά ανησυχία από όλους τους χρήστες για την ασφαλή περιήγηση στις ιστοσελίδες του. Σύμφωνα με έρευνα του ευρωβαρομέτρου, η μεγάλη πλειοψηφία (87%) των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεωρούν ότι το έγκλημα στον κυβερνοχώρο αποτελεί σημαντική πρόκληση για την εσωτερική ασφάλεια της ΕΕ και η πλειονότητα ανησυχεί μήπως πέσει θύμα ηλεκτρονικού εγκλήματος στο μέλλον: το 56% πιστεύει ότι το κυβερνοέγκλημα είναι μια πολύ σημαντική πρόκληση και το 31% το θεωρούν αρκετά σημαντικό (με βάση περισσότερες από 28000 συνεντεύξεις).⁴⁹

Ο κυβερνοχώρος έχει κάποιες ιδιαιτερότητες που καθιστούν την ασφάλεια αντικείμενο σοβαρού προβληματισμού. Οι ευρωπαίοι πολίτες θεωρούν το κυβερνοέγκλημα ως απειλή για την εσωτερική ασφάλεια, ενώ η ΕΕ προσέγγισε το 2008 την ασφάλεια στο κυβερνοχώρο στο πλαίσιο μιας στρατηγικής για την εξωτερική της ασφάλεια. Η πρώτη διαπίστωση που μπορούμε να κάνουμε είναι ότι στο διαδίκτυο δεν υπάρχουν σύνορα. Αυτό σημαίνει ότι το κυβερνοέγκλημα δεν χρειάζεται να διαπεράσει τα σύνορα, γιατί αυτά είναι τόσα άυλα που κανένα τείχος προστασίας (firewall) δεν μπορεί να αντισταθεί στην επιθετικότητά του ή στη διεισδυτικότητά του. Όσο η ανθρώπινη σκέψη αναπτύσσεται άλλο τόσο θα εξελίσσεται και η ευρηματικότητα των ανθρώπων που προσπαθούν να παραβιάσουν την ατομική μας ζωή. Το τείχος προστασίας είναι μια αόρατη ανθρώπινη σκέψη που κάποιος πιο έξυπνος θα μπορέσει να τη διαπεράσει. Η σκληρή αλήθεια είναι ότι εθελοτυφλούμε, όταν αναφερόμαστε για εσωτερική και εξωτερική διάσταση κυβερνοασφάλειας.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις προφανώς δεν γίνονται για να επιδεινώσουν μια κατάσταση μελαγχολίας που μπορεί να μας καταβάλλει από την ανάγνωση της

⁴⁹ European Commission, “Europeans’ attitudes towards cyber security”, 19 September, 2017 https://ec.europa.eu/home-affairs/news/europeans%E2%80%99attitudes-towards-cyber-security_en (accessed in September 4, 2019).

πραγματικότητας αλλά για να προβάλλουν την επιτακτική ανάγκη της συντονισμένης προσπάθειας που απαιτείται σε επίπεδο ΕΕ για την αντιμετώπιση του κυβερνοεγκλήματος. Η ΕΕ αντιμετωπίζει με σοβαρότητα τις προκλήσεις του κυβερνοχώρου με συνεχείς δράσεις, όπως αυτή της δωδεκάτης Μαρτίου 2019. Συγκεκριμένα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ψήφισε υπέρ μιας νομοθετικής πράξης για την καταπολέμηση των απειλών που συνδέονται με την ολοένα αυξανόμενη τεχνολογική παρουσία της Κίνας στην ΕΕ. Η τεχνολογία 5G δημιουργεί προβληματισμό, καθώς αφήνει «παραθυράκια», τα οποία δίνουν τη δυνατότητα τόσο στους Κινέζους κατασκευαστές όσο και σε κρατικές αρχές, για τη μη εξουσιοδοτημένη πρόσβαση σε ιδιωτικά και προσωπικά στοιχεία. Η νέα νομοθεσία καθιστά τον ENISA, τον οργανισμό της ΕΕ για την κυβερνοασφάλεια, αποτελεσματικότερο και ικανό να παρέχει ενεργό στήριξη στα κράτη-μέλη, τα όργανα της ΕΕ, τις επιχειρήσεις και τους πολίτες, με την επεξεργασία ενός νέου συστήματος πιστοποίησης κυβερνοασφάλειας.⁵⁰

Η ενεργειακή ασφάλεια. Όσον αφορά την ενεργειακή ασφάλεια, στην υπό εξέταση έκθεση του 2008 δεσπόζει ο γεωπολιτικός χαρακτήρας της ασφάλειας με αναφορές που εστιάζονται στην ανησυχητική ενεργειακή εξάρτηση της Ευρώπης σε συνέχεια των προβλημάτων που δημιούργησε η Ρωσία το 2006. Η έκθεση παροτρύνει τους θεσμούς της ΕΕ να προχωρήσουν σε μια ενωσιακή ενεργειακή πολιτική που θα συνδυάζει την εξωτερική και την εσωτερική διάσταση. Η Ευρώπη επιβάλλεται να αποκτήσει μια ενοποιημένη ενεργειακή αγορά με κύρια χαρακτηριστικά τη μεγάλη διασύνδεση και μηχανισμούς αντιμετώπισης προσωρινών διακοπών εφοδιασμού με προτεραιότητα στις πιο ευαίσθητες χώρες. Η ΕΕ πρέπει επίσης να επιδιώξει συνεργασίες με χώρες όπως η Κίνα, η Ινδία, η Ιαπωνία και οι ΗΠΑ, για τη προαγωγή των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, των τεχνολογιών χαμηλής έκλυσης διοξειδίου του άνθρακα και της ενεργειακής απόδοσης μέσα από διαφανείς και εύρυθμες παγκόσμιες αγορές.⁵¹ Κατόπιν τούτου, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε το 2015 μια δέσμη μέτρων που εντάσσονται στον στόχο της Ενεργειακής Ένωσης, τα οποία πέραν

⁵⁰ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Νομοθεσία για την κυβερνοασφάλεια και απαντήσεις στην κινεζική ψηφιακή απειλή*, 12-3-2019, <http://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20190307IPR30694/nomothesia-gia-tin-kubernasfaleia-kai-apantiseis-stin-kineziki-psifiaki-apeili> (έγινε πρόσβαση στις 4 Σεπτεμβρίου 2019)

⁵¹ *Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας*, σ.14.

των άλλων, δείχνουν φανερά τη σχέση της ενεργειακής ασφάλειας με τη συνεξεταζόμενη απειλή της κλιματικής αλλαγής. Ο στόχος της ΕΕ είναι η εξασφάλιση οικονομικής, ασφαλούς και βιώσιμης ενέργειας για την Ευρώπη και τους πολίτες της. Ο ευρωπαϊκός ενεργειακός στόχος στηρίζεται σε τρεις πυλώνες:

- Μια στρατηγική-πλαίσιο που ορίζει λεπτομερώς τους στόχους και τα συγκεκριμένα στάδια για την Ενεργειακή Ένωση.
- Το όραμα της ΕΕ σχετικά με την παγκόσμια συμφωνία των Παρισίων για το κλίμα.
- Ένα σχέδιο για να επιτευχθεί ο στόχος του 10% όσον αφορά τις διασυνδέσεις ηλεκτρικής ενέργειας έως το 2020.⁵²

Αναλύοντας περαιτέρω την εξωτερική διάσταση της ενεργειακής ασφάλειας, καθίσταται προφανές ότι οι διακρατικές σχέσεις σε θέματα ενέργειας δεν έχουν μόνο οικονομικό χαρακτήρα αλλά αποτελούν κατά κανόνα «σχέσεις γεωπολιτικής». Το πετρέλαιο και τα παράγωγά του αποτελούν τον κινητήριο μοχλό της οικονομίας τόσο των ανεπτυγμένων όσο και των αναπτυσσόμενων κρατών. Οι πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του 1970 προκάλεσαν την εκτίναξη του κόστους παραγωγής στην βιομηχανία, τις μεταφορές, τη θέρμανση, την παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος και τη γεωργία. *«Η ασφάλεια στην ενέργεια αποτελεί τη σημαντικότερη διάσταση στην ενεργητική πολιτική των κρατών. Η προστασία του κράτους από πιθανές απειλές, οι οποίες παραμένουν στις πρωταρχικές ανησυχίες του, δείχνουν πόσο ευάλωτα είναι τα κράτη, όταν αισθάνονται ότι υπάρχει έλλειμμα ή ελλειμματική πιθανότητα πρόσβασης στις πηγές της ενέργειας»*. Η ενέργεια αποτελεί και «όπλο» και θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη ότι η κινητήριος δύναμη των συμβατικών όπλων είναι τα καύσιμα τα οποία χρησιμοποιούν. Τα βρετανικά πολεμικά πλοία στο Β΄ΠΠ αρχικά χρησιμοποιούσαν ως καύσιμο τον άνθρακα. Ο Ουίστον Τσώρτσιλ αποφάσισε να αντικατασταθεί ο άνθρακας από πετρέλαιο για να μπορούν τα πλοία να κινηθούν με μεγαλύτερη ταχύτητα. Η Αγγλία διέθετε μεγάλα αποθέματα άνθρακα στην Ουαλία ενώ το πετρέλαιο έπρεπε να το εφοδιαστεί από την μακρινή και ασταθή Περσία. Η

⁵² Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *«Ενεργειακή Ένωση για την Ευρώπη»*, <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/energy-union/> (έγινε πρόσβαση στις 13 Φεβρουαρίου 2019).

διάσταση, λοιπόν, της ασφάλειας εισχωρεί στην έννοια της ενέργειας καθώς η αποτελεσματικότητα του αγγλικού ναυτικού εξαρτάτο από τα πετρελαϊκά αποθέματα μιας άλλης χώρας.⁵³ Τα κράτη είναι, πράγματι, ιδιαίτερα ευάλωτα, ειδικά στις μέρες μας, όπου φτηνές τεχνολογίες αιχμής έχουν περάσει στα χέρια τρομοκρατών. Οι πετρελαιοπηγές και οι αγωγοί της Σαουδικής Αραβίας είχαν κατά καιρούς στοχοποιηθεί από δίκτυα επαναστατών αλλά ποτέ σε τέτοια κλίμακα σαν το χτύπημα της 14ης Σεπτεμβρίου 2019. Η εταιρία Αράμκο ανέφερε ότι οι επιθέσεις προκάλεσαν μείωση στην παραγωγή 5,7 εκατομμύρια βαρέλια την ημέρα, πάνω από το 5% της παγκόσμιας παροχής αργού πετρελαίου.⁵⁴

Εκτός όμως της εξωτερικής γεωπολιτικής και στρατηγικής διάστασης, την οποία βιώνουμε καθημερινά και στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου με τις παράνομες ενέργειες της Τουρκίας στην Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη της Κύπρου, υπάρχει και μια εσωτερική, την οποία δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε. Η διάσταση αυτή εκλαμβάνεται από την ΕΕ ως μια λειτουργική ενεργειακή αγορά η οποία εστιάζει την προσοχή της στην εξασφάλιση βιώσιμης ενέργειας και στην ενεργειακή απόδοση. Η κατασκευή υποδομών με αντίστροφη ροή, η διασύνδεση και η αποθήκευση υδροποιημένου φυσικού αερίου έχουν πάντα προτεραιότητα στην ατζέντα της εσωτερικής διάστασης. Ο Γιάννης Μανιάτης συνηγορεί στην ολοκλήρωση της εσωτερικής ενεργειακής αγοράς με στόχο την ελεύθερη ροή ενέργειας την οποία χαρακτηρίζει ως την Πέμπτη Ευρωπαϊκή Ελευθερία. Τονίζει την ανάγκη για εξοικονόμηση ενέργειας, καθώς το 75% των ευρωπαϊκών κτιρίων δεν είναι ενεργειακά θωρακισμένα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στη χώρα μας κυμαίνεται στο 90%. Υποστηρίζει τη διαμόρφωση οικονομιών με χαμηλή κατανάλωση άνθρακα και τη δημιουργία «*Εξυπνων Πόλεων*» και «*Εξυπνων Δικτύων*» χαρακτηρίζοντας τα τελευταία ως το ευρωπαϊκό «*σχιστολιθικό αέριο*». Η Ενεργειακή Ένωση ως στόχος θα πρέπει να υλοποιηθεί, γιατί μέσω αυτής ενισχύονται οι μηχανισμοί της κοινοτικής αλληλεγγύης, της χρηματοδότησης έργων για ενεργειακές υποδομές και της παροχής φτηνής ενέργειας για νοικοκυριά και επιχειρήσεις.⁵⁵ Σημαντικό επίσης

⁵³ Μαίρη Μπόση, *Οι Όψεις της διεθνούς ασφάλειας* (Αθήνα: Ποιότητα, 2018), σ.116-24.

⁵⁴ Michael Safi, "Iran denies launching drone attacks on Saudi oil facility".

⁵⁵ Γιάννης Μανιάτης, *Μεταρρυθμίσεις και Προοδευτικός Πατριωτισμός, Ενεργειακή ένωση και ασφάλεια, περιβάλλον, κλιματική αλλαγή, βιώσιμη ανάπτυξη, περιφερειακός σχεδιασμός, κοινωνική αλληλεγγύη* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2016), σ.112-7.

χαρακτηριστικό της Ενεργειακής Ένωσης είναι η καταπολέμηση της «Ενεργειακής Φτώχειας». Στην Ευρώπη σήμερα πενήντα εκατομμύρια πολίτες κινδυνεύουν από τη μάστιγα της «Ενεργειακής Φτώχειας». Το παραπάνω νούμερο αντιστοιχεί στο 10% του πληθυσμού της Ευρώπης και ασφαλώς δεν είναι ευκαταφρόνητο. Σύμφωνα με τον Συνήγορο του Πολίτη, «η ενεργειακή φτώχεια, ή ενεργειακή ένδεια όπως αναφέρεται επίσης, είναι η κατάσταση ενός νοικοκυριού που αδυνατεί να έχει πρόσβαση στις πλέον βασικές υπηρεσίες ενέργειας για επαρκή θέρμανση, μαγείρεμα, φωτισμό και τη χρήση οικιακών συσκευών. Η ενεργειακή φτώχεια προκαλείται από τη σύγκλιση πέντε παραγόντων: το χαμηλό εισόδημα, τις υψηλές τιμές καυσίμων, την αναποτελεσματική ενεργειακή απόδοση ενός σπιτιού, την υπό μερική κατάληψη (χρήση) κατοικία, τη μεγάλη ηλικία. Οι συνέπειες της ενεργειακής φτώχειας περιλαμβάνουν την περιορισμένη χρήση θέρμανσης, κρύα και με υγρασία σπίτια, χρέη σε λογαριασμούς κοινής ωφελείας και τη μείωση εξόδων των νοικοκυριών σε άλλα είδη πρώτης ανάγκης. Επιπλέον, η ενεργειακή φτώχεια σχετίζεται με ένα ευρύ φάσμα φυσικών και ψυχικών ασθενειών υγείας, όπως η κατάθλιψη, το άσθμα και η καρδιακή ασθένεια».⁵⁶

Υπάρχουν όμως και άλλες παράμετροι που θα πρέπει να προκαλούν ανησυχία. Εντάξαμε την ενεργειακή ασφάλεια σε μια κατηγορία των απειλών χωρίς σύνορα. Η σκοπιμότητα της παραπάνω ταξινόμησης έγκειται στο γεγονός ότι οι πολίτες της ΕΕ που διψούν για ενέργεια δεν έχουν άλλη επιλογή εκτός από το να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα εντός των συνόρων της Ευρώπης σε αντίθεση με τους φτωχούς των άλλων ηπείρων που διψούν για την ευρωπαϊκή εμπειρία και σχηματίζουν τις τεράστιες μεταναστευτικές ροές. Η θλιβερή αυτή εσωτερική διάσταση μακροπρόθεσμα δεν θα πλήξει μόνο το κύρος και την εικόνα της ΕΕ αλλά και τη γεωπολιτική της ισχύ. Ο λαϊκισμός και ο ευρωσκεπτικισμός αντλούνε, όπως επισημάναμε και στην ενότητα της παγκοσμιοποίησης, πολλούς οπαδούς-ψηφοφόρους από αντίστοιχες δεξαμενές ψήφων, όπως αυτή των πενήντα εκατομμυρίων, και θέτουν υπό αμφισβήτηση το ευρωπαϊκό εγχείρημα. Μια Ευρώπη που στερείται συνοχής είναι αδύνατο να μπορεί να προβάλει την ισχύ της σε παγκόσμιο επίπεδο. Επισημάναμε επίσης, στην παραπάνω ενότητα, ότι δεν είναι απαραίτητο οι «χαμένοι» της παγκοσμιοποίησης να καταφύγουν στον εξτρεμισμό, δεν αποκλείσαμε όμως την προοπτική της

⁵⁶ «Ενεργειακή Φτώχεια», Συνήγορος του Πολίτη, <https://www.synigoros-solidarity.gr/470/energiaki-ftoxia>, (έγινε πρόσβαση στις 13 Φεβρουαρίου 2019).

παραβατικότητας και του κοινού εγκλήματος, κάτι προφανώς που δεν είναι προς το ευρωπαϊκό συμφέρον.

Η αλλαγή του κλίματος. Η τρίτη απειλή χωρίς σύνορα είναι αυτή της κλιματικής αλλαγής. Η έκθεση του 2008 τονίζει ότι η αλλαγή του κλίματος είναι «πολλαπλασιαστής απειλών». Επίσης επισημαίνει ότι οι φυσικές καταστροφές και η γενικότερη υποβάθμιση του περιβάλλοντος καθώς και οι ανταγωνισμοί για την εξασφάλιση των φυσικών πόρων αποτελούν παράγοντες που υπό συνθήκες μπορεί να οδηγήσουν σε συγκρούσεις. Σύμφωνα με τη Εμμανουέλα Δούση, από το 1880, έτος έναρξης δεδομένων, μέχρι σήμερα η θερμοκρασία του πλανήτη μας έχει αυξηθεί κατά 0,85 βαθμούς Κελσίου. Η αύξηση όμως πάνω από 2 βαθμούς θα έχει ολέθριες συνέπειες για τον άνθρωπο και το περιβάλλον. Αν σήμερα αποτελεί σημείο προβληματισμού η αύξηση της θερμοκρασίας, μπορούμε να φανταστούμε τί θα γίνει με μια περαιτέρω αύξηση, η οποία θα καταστήσει το έργο της προώθησης της ανθρώπινης ανάπτυξης, του τερματισμού της φτώχειας και της μείωσης των ανθρώπινων ανισοτήτων πιθανόν αδύνατο. *«Η κλιματική αλλαγή έχει ήδη προκαλέσει μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών και συνιστά απειλή ακόμη και για τη διεθνή ασφάλεια. Οι κοινωνικές εντάσεις οι οποίες οδήγησαν στον εμφύλιο πόλεμο στη Συρία και την αποσταθεροποίηση του βόρειου τμήματος της Νιγηρίας, εν μέρει οφείλονται στις συνέπειες της κλιματικής απορρύθμισης»*.⁵⁷ Η κλιματική αλλαγή καταργεί, λοιπόν, τα σύνορα απογειώνοντας τους δείκτες παγκόσμιας ανασφάλειας, καθώς με τις ανυπόφορες συνθήκες ζωής που επιβάλλει, εξαναγκάζει τους πληθυσμούς να μετακινούνται με άτακτο τρόπο, τον οποίο προφανώς πολύ δύσκολα μπορούμε να αντιμετωπίσουμε.

Ο εμφύλιος πόλεμος στη Συρία είναι μια ιδιαίτερη μορφή πολέμου που εκτός των χαρακτηριστικών του πολέμου δια αντιπροσώπων (proxy war) έχει κάποιες πτυχές που χρήζουν ιδιαίτερης ανάλυσης για να εξακριβώσουμε την αλληλεπίδραση όλων των παραγόντων που καθιστούν ένα περιβάλλον ασταθές και τα όρια εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας πλήρως ασαφή. Η οικονομική πτυχή της κρίσης διασυνδέεται με την κλιματική αλλαγή, καθώς η συνεχιζόμενη ξηρασία από το 2005 ανάγκασε ένα εκατομμύριο αγρότες να μεταναστεύσουν, ενώ οι τιμές των

⁵⁷ Εμμανουέλα Δούση, *Κλιματική Αλλαγή* (Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2017), σ.7, 15-8.

τροφίμων μετά από λανθασμένες κυβερνητικές παρεμβάσεις και σε κλίμα κερδοσκοπίας αυξήθηκαν κατά 30%. Τα παραπάνω συνέβησαν μεσούσης της αραβικής άνοιξης, οπότε οι τριβές γύρω από την οικονομία και η γενικότερη δυσaréσκεια του σουνίτικου στοιχείου πήραν τη διάσταση μιας γενικευμένης σύγκρουσης που αποσκοπούσε στην αποκαθήλωση του μπααθικού καθεστώτος.⁵⁸

Η κλιματική αλλαγή αποτελεί ένα πολυσύνθετο πρόβλημα παγκόσμιας ανασφάλειας. Δεν διαπερνά αλλά καταργεί τα σύνορα και η αντιμετώπισή της απαιτεί μια δέσμη δαπανηρών μέτρων, δυσβάστακτα ακόμη και για τις πιο ισχυρές οικονομίες του πλανήτη. Τα μέτρα που θα πρέπει να ληφθούν περιλαμβάνουν τους τομείς της οικονομίας, των μεταφορών και της ενέργειας. Η παραπάνω διαχείριση είναι μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις της παγκόσμιας ασφάλειας. Ολοκληρώνοντας την ανάλυση της κλιματικής αλλαγής και εστιάζοντας στην πολυπλοκότητά της θα εξετάσουμε δύο δηλώσεις που αναδεικνύουν την ανάγκη της συλλογικής δράσης, τις αμοιβαίες υποχωρήσεις των κρατών με διαφορετικά συμφέροντα και προτεραιότητες καθώς και τις ευκαιρίες που ξεπροβάλλουν για την ΕΕ σε ρόλο διαμεσολαβητή σε θέματα προστασίας του πλανήτη μας. Στις 21 Νοεμβρίου 2013, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (ΕΚ) κατέθεσε ψήφισμα σχετικά με την εφαρμογή της ΚΠΑΑ. Σύμφωνα με το ψήφισμα, το ΕΚ εξέτασε μια σειρά γεωπολιτικών εξελίξεων που θα επηρεάσουν στο μέλλον τα ευρωπαϊκά κράτη. Εστιάζοντας στην αύξηση της ισχύος των νέων δυνάμεων και στην αλλαγή της ισορροπίας δυνάμεων, το ΕΚ παρατήρησε ότι η αλλαγή αυτή αποτελεί ευκαιρία για νέες μορφές συνεργασίας αλλά και ταυτόχρονα πεδίο ανταγωνισμού. Τα γεωστρατηγικά συμφέροντα των ΗΠΑ μετακινούνται στις ημέρες μας προς την περιοχή του Ειρηνικού ωκεανού οπότε η περιοχή μετατρέπεται σε ένα πεδίο έντονου ανταγωνισμού μεταξύ ΗΠΑ και Κίνας.⁵⁹

Αν και το ψήφισμα επικεντρώνεται στην οικονομική δυσπραγία των χωρών της ΕΕ και τις συνέπειες σε θέματα άμυνας, στη μελέτη μας θα εξετάσουμε τον ανταγωνισμό των δύο δυνάμεων εισάγοντας τον παράγοντα της κλιματικής αλλαγής με αφορμή σχετική δήλωση του Προέδρου Τραμπ. Η επιστημονική κοινότητα στην συντριπτική της πλειοψηφία επιρρίπτει τις ευθύνες για την απορρύθμιση του

⁵⁸ Φίλης, *Πρόσφυγες, Ευρώπη, Ανασφάλεια*, σ.53-7.

⁵⁹ Κοπά, *Η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας*, σ.242-4.

κλίματος στην ανθρώπινη δραστηριότητα. Εντούτοις ο Αμερικάνος Πρόεδρος χαρακτήρισε, μετά την εκλογή του, την κλιματική αλλαγή ως μια απάτη κινεζικής επινόησης που στοχεύει στην επιβράδυνση των ρυθμών παραγωγής της αμερικανικής βιομηχανίας.⁶⁰ Δεν είναι δύσκολο, κατόπιν των παραπάνω, να κατανοήσουμε τις συνέπειες στην παγκόσμια ασφάλεια που θα έχει ένας άκρατος ανταγωνισμός μεταξύ των δύο δυνάμεων. Στο θολό αυτό τοπίο ασφάλειας, τα όρια εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας θα είναι ακόμη πιο δυσδιάκριτα.

Η Θαλάσσια Ασφάλεια

Στην έκθεση του 2008 αναφέρεται και μια απειλή, η πειρατεία, η οποία αποτελεί μια νέα διάσταση του οργανωμένου εγκλήματος και πηγάζει από την αποσάθρωση του κράτους. Απειλές, όπως η πειρατεία και η παράνομη διακίνηση ατόμων, ανάγκασαν την ΕΕ να υιοθετήσει μια στρατηγική για τη θαλάσσια ασφάλεια που περιέχει εσωτερικές και εξωτερικές όψεις. Η στρατηγική της ΕΕ για τη θάλασσα θεσπίστηκε στις 16 Δεκεμβρίου 2014 και καλύπτει παγκόσμιους κινδύνους και απειλές στη θάλασσα, όπως είναι το διασυνοριακό και το οργανωμένο έγκλημα, οι απειλές κατά της ελευθερίας της ναυσιπλοΐας, οι απειλές κατά της βιοποικιλότητας, η παράνομη, λαθραία και άναρχη αλιεία και η περιβαλλοντική υποβάθμιση λόγω παράνομων ή ακούσιων απορρίψεων στη θάλασσα.⁶¹

Η εξέταση κάποιων συμπερασμάτων του Συμβουλίου για την αναθεώρηση του σχεδίου δράσης της Στρατηγικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ασφάλεια στη θάλασσα (EUMSS), όπως εγκρίθηκαν από το Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων στις 26 Ιουνίου 2018, αποδεικνύει πόσο ασαφή είναι τα όρια της εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας στη θάλασσα. Η δράση υπ' αριθμόν (Α-1-5) συνιστά στους φορείς της ΕΕ περαιτέρω ενίσχυση, στο πλαίσιο της ικανότητας των αποστολών και των επιχειρήσεων της ΚΠΑΑ, ώστε να περιλαμβάνουν και να προστατεύουν επαρκώς τα στρατηγικά συμφέροντα της ΕΕ για την ασφάλεια στη θάλασσα, και ιδίως, στο παρόν στάδιο, της EUNAVFOR Med Sophia και της EUNAVFOR Atalanta. Η δράση υπ'

⁶⁰ Δούση, *Κλιματική Αλλαγή*, σ.7-9.

⁶¹ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «*Ασφάλεια στη θάλασσα: η ΕΕ αναθεωρεί το σχέδιο δράσης της*», 26/06/2018, <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2018/06/26/maritime-security-eu-revises-its-action-plan/> (έγινε πρόσβαση στις 4 Μαρτίου 2019).

αριθμόν (B-2-4) για τη Μεσόγειο Θάλασσα συνιστά περαιτέρω επιδίωξη της συνεργασίας με το NATO σε επιχειρησιακό επίπεδο μεταξύ της επιχείρησης Sophia της EUNAVFOR MED και της επιχείρησης Sea Guardian με πλήρη ευρύτητα πνεύματος και διαφάνεια, με σεβασμό της αυτονομίας στη λήψη αποφάσεων και των διαδικασιών των δύο οργανισμών και με βάση τις αρχές του μη αποκλεισμού και της αμοιβαιότητας. Η συνεργασία θα πρέπει επίσης να συνεχιστεί με μη στρατιωτικούς φορείς όπως ο Οργανισμός Ευρωπαϊκής Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής (Frontex).⁶²

Η πρώτη παρατήρηση για τις παραπάνω δράσεις αφορά τη στρατιωτική αποστολή EUNAVFOR Atalanta. Είναι απολύτως φυσιολογικό σε μια στρατιωτική αποστολή για την καταπολέμηση μιας εξωτερικής απειλής και εκτός συνόρων της ΕΕ, να εμπλέκεται η ΚΠΑΑ και το NATO, καθώς οφείλουν να έχουν συμπληρωματικό ρόλο στην εδραίωση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Δεν θα μπορούσαμε, ωστόσο, να διατυπώσουμε την ίδια παρατήρηση για την αποστολή EUNAVFOR Med Sophia. Η παραπάνω επιχείρηση θα μπορούσε *«να χαρακτηριστεί ως η επιχείρηση του 21ου αιώνα γιατί είναι μια επιχείρηση στα όρια εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας»*.⁶³ Η εμπλοκή της ΚΠΑΑ σε αποστολές που αφορούν την εσωτερική ασφάλεια εγκαινιάζει μια νέα εποχή ασφάλειας για την Ευρώπη. Κάποτε την υπεράσπιση του ευρωπαϊκού χώρου από εξωτερικές απειλές αναλάμβαναν οι στρατοί των κρατών και το NATO ενώ τη διατήρηση της εσωτερικής τάξης η αστυνομία. Σήμερα οι κανόνες έχουν αντιστραφεί, όπως αποδεικνύεται από τα συμπεράσματα της εξεταζόμενης δράσης. Το NATO και η ΚΠΑΑ συνεργάζονται για την εσωτερική ασφάλεια και ο Οργανισμός Ευρωπαϊκής Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής βοηθά τα κράτη μέλη της ΕΕ και τις συνδεδεμένες χώρες Σένγκεν στη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων τους, συμβάλλοντας στην εναρμόνιση των συνοριακών ελέγχων σε ολόκληρη την ΕΕ. Ανήκουμε πλέον στους παλαιομοδίτες οπαδούς της ασφάλειας, όταν δεν μπορούμε να αντιληφθούμε να νέα δεδομένα στον τομέα της ασφάλειας!

⁶² Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «*Συμπεράσματα του Συμβουλίου για την αναθεώρηση του Σχέδιο δράσης για τη Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ασφάλεια στη θάλασσα (EUMSS)*», Βρυξέλλες, 26 Ιουνίου 2018, 10494/18, σ. 11, 24, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10494-2018-INIT/el/pdf> (έγινε πρόσβαση στις 4 Μαρτίου 2019).

⁶³ Κοππά, *Η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας*, σ.304-5, 310.

Τα νέα δεδομένα επιτάσσουν την ενίσχυση της Frontex και ήδη από τον Απρίλιο του 2019 οι αρμόδιοι υπουργοί της ΕΕ συμφώνησαν σε αλλαγές που αποσκοπούν στην επίλυση των υφιστάμενων αδυναμιών και την καλύτερη ανταπόκριση στις τρέχουσες ανάγκες. Η συμφωνία αφορά στη σύσταση ενός νέου μόνιμου σώματος που θα παρέχει επιχειρησιακή βοήθεια στις χώρες της ΕΕ όσον αφορά τους συνοριακούς ελέγχους και τις επιστροφές προσώπων, καθώς και στην καταπολέμηση του διασυνοριακού εγκλήματος. Η αρχή θα γίνει με μια δύναμη 5.000 ατόμων το 2021, ενώ το σώμα θα είναι πλήρως επιχειρησιακό το 2027 με 10.000 προσωπικό. Θα περιλαμβάνει επίσης δύναμη ταχείας ανταπόκρισης για καταστάσεις έκτακτης ανάγκης.⁶⁴ Σε μία όμως τόσο ευαίσθητη περιοχή όπως είναι η Μεσόγειος και με άτακτους παίκτες όπως είναι η Τουρκία, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι το χρονοδιάγραμμα είναι πολύ ελαστικό.

Οι απειλές της Εσωτερικής Στρατηγικής

Τον Φεβρουάριο του 2010, κατά την εξάμηνη ισπανική προεδρία, το Συμβούλιο συμπλήρωσε την Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας όπως αυτή επικαιροποιήθηκε με την Έκθεση του 2008, εγκρίνοντας τη Στρατηγική Εσωτερικής Ασφάλειας. Πριν την απαρίθμηση των απειλών σημαντική είναι η τοποθέτηση ότι η έννοια της εσωτερικής ασφάλειας πρέπει να εκλαμβάνεται ως μια ευρεία και περιεκτική έννοια, η οποία επικαλύπτει πολλαπλούς τομείς για την αντιμετώπιση των σοβαρών απειλών καθώς και άλλων που έχουν άμεσες επιπτώσεις στη ζωή, την ασφάλεια και την ευημερία των πολιτών, όπως οι φυσικές και ανθρωπογενείς καταστροφές, παραδείγματος χάριν, οι δασικές πυρκαγιές, οι σεισμοί, οι πλημμύρες και οι καταιγίδες.⁶⁵ Τα ακραία καιρικά φαινόμενα του καλοκαιριού του 2019, με τους πρωτοφανείς καύσωνες στη Βόρεια Ευρώπη και τους τροπικούς ανεμοστροβίλους στη Χαλκιδική αλλά και οι πυρκαγιές σε πρώην παγωμένες περιοχές, όπως στην Αλάσκα και στη

⁶⁴ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, «*Ευρωπαϊκή Συνοριοφυλακή και Ακτοφυλακή: μόνιμο σώμα 10.000 φυλάκων μέχρι το 2027*», 17-04-2019, <http://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20190410IPR37530/europaiki-sunoriofulaki-kai-aktofulaki-monimo-soma-10-000-fulakon-mechri-to-2027> (έγινε πρόσβαση στις 5 Σεπτεμβρίου 2019).

⁶⁵ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Σχέδιο στρατηγικής εσωτερικής ασφάλειας για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Προς ένα ευρωπαϊκό πρότυπο ασφάλειας*, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο, 2010, σ.8, <https://www.consilium.europa.eu/media/30737/qc3010313elc.pdf> (έγινε πρόσβαση στις 5 Ιανουαρίου 2019).

Σιβηρία, εκ των πραγμάτων μας αναγκάζουν να λάβουμε σοβαρά υπόψη την παρατήρηση της εξεταζόμενης στρατηγικής.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στο οργανωμένο έγκλημα με την παρατήρηση ότι εμφανίζεται αυξανόμενο ανεξαρτήτως συνόρων. Το λαθρεμπόριο ναρκωτικών, το οικονομικό έγκλημα, η εμπορία ανθρώπων, η παράνομη διακίνηση ανθρώπων, το λαθρεμπόριο όπλων, η σεξουαλική εκμετάλλευση ανηλίκων και η παιδική πορνογραφία, τα βίαια εγκλήματα, το ξέπλυμα χρημάτων και η απάτη ως προς τα έγγραφα αποτελούν κύριες μορφές εκδήλωσης στην ΕΕ. Επιπροσθέτως, η διαφθορά απειλεί το υπόβαθρο του δημοκρατικού συστήματος και του κράτους δικαίου. Νέες καταχωρήσεις απειλών είναι η βία με τη μορφή του χουλιγκανισμού και οι φυσικές και οι ανθρωπογενείς καταστροφές. Σημείο σύγκλισης των δύο στρατηγικών είναι, εκτός του οργανωμένου εγκλήματος, η τρομοκρατία και το έγκλημα στον κυβερνοχώρο. Από τη στιγμή που η διασύνδεση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας είναι μια αναμφισβήτητη πραγματικότητα επιβάλλεται η δημιουργία μιας προσέγγισης «συνολικής ασφάλειας».⁶⁶

Η ισλαμιστική τρομοκρατία συνιστούσε απειλή για την ευρωπαϊκή ασφάλεια ήδη από τη δεκαετία του 1990. Μετά τα χτυπήματα των ισλαμιστών στο Λονδίνο και στη Μαδρίτη, οι πολίτες της ΕΕ συνειδητοποίησαν την ανάδυση ενός πολύπλοκου φαινομένου, το οποίο ονομάζουμε ριζοσπαστικοποίηση. Ο όρος αποτυπώνεται στο κείμενο της στρατηγικής και αφορά μια ακραία συμπεριφορά πολιτών με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα. Η βομβιστική επίθεση στο σιδηροδρομικό δίκτυο της Μαδρίτης στις 11 Μαρτίου 2004 είχε ως αποτέλεσμα 191 νεκρούς και 1800 τραυματίες. Η αντίστοιχη επίθεση σε σταθμούς του Μετρό στο Λονδίνο στις 7 Ιουλίου 2005 κόστισε τη ζωή σε 52 πολίτες ενώ άλλοι 784 τραυματίστηκαν. Η ασφαλής ευρωπαϊκή κοινωνία μέχρι τότε συνιστούσε τον χώρο στρατολόγησης και χρηματοδότησης εγκληματικών δραστηριοτήτων και όχι στόχο των εν λόγω τρομοκρατών. Το φαινόμενο της ισλαμιστικής τρομοκρατίας, μέχρι τις σοκαριστικές επιθέσεις, αποτελούσε απειλή για την εξωτερική ασφάλεια της ΕΕ. Μετατοπίστηκε, ωστόσο στην καρδιά της Ευρώπης και μεταβλήθηκε σε εσωτερική διάσταση ενός εξωτερικού φαινομένου, όταν οι «αλλοδαποί μαχητές» αποφασίζουν να επιστρέψουν

⁶⁶ Σχέδιο στρατηγικής εσωτερικής ασφάλειας για την Ευρωπαϊκή Ένωση, σ.7-8

από τις ζώνες του Αφγανιστάν και του Ιράκ και να πάρουν εκδίκηση για τις μονομερείς αντιδράσεις των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή.⁶⁷

Το φαινόμενο της εθελουσίας εξόδου πολιτών από το ευρωπαϊκό γίνεσθαι και της συμμετοχής τους τόσο σε συγκρούσεις στο εξωτερικό όσο και σε ανατριχιαστικές πράξεις βίας στο εσωτερικό θα αναλυθεί στο κεφάλαιο των απαντήσεων στις προκλήσεις ασφάλειας που αντιμετωπίζει η ΕΕ. Το παραπάνω φαινόμενο θα αναγκάσει την ΕΕ να επιταχύνει τους ρυθμούς της σε θέματα ασφάλειας. Η Στρατηγική Εσωτερικής Ασφάλειας θα ενσωματώσει όλες τις ενέργειες που είχαν ληφθεί μέχρι το 2010 και θα εισάγει ένα πρότυπο ασφάλειας που περιλαμβάνει σημαντικές κατευθυντήριες γραμμές όπως η πρόληψη και η εξωτερική διάσταση της εσωτερικής ασφάλειας. Άξια αναφοράς είναι η παρατήρηση ότι η εσωτερική ασφάλεια είναι ανύπαρκτη χωρίς την εξωτερική της διάσταση. Οι νέες απειλές αναγκάζουν την ΕΕ να περάσει στην αντεπίθεση. Αυτό συνεπάγεται την ανάπτυξη διμερών και πολυμερών συνεργασιών με χώρες που χρειάζονται τη θεσμική και οικονομική στήριξη της ΕΕ.

Η καταγραφή της Παγκόσμιας Στρατηγικής

Ολοκληρώνοντας την καταγραφή και ανάλυση των απειλών μέσα από το πρίσμα της ευρωπαϊκής προσέγγισης, είμαστε υποχρεωμένοι να κάνουμε και την απαιτούμενη αναφορά στην Παγκόσμια Στρατηγική της ΕΕ. Σύμφωνα λοιπόν με αυτήν, η τρομοκρατία, οι υβριδικές απειλές, η οικονομική αστάθεια⁶⁸, η κλιματική αλλαγή και η ενεργειακή ανασφάλεια θέτουν σε κίνδυνο τους πολίτες και το έδαφός της ΕΕ. Οι υβριδικές απειλές αναφέρονται σε ένα κείμενο στρατηγικής της ΕΕ, με αυστηρές ταυτόχρονα διατυπώσεις όσον αφορά τη συμπεριφορά της Ρωσίας περί υιοθέτησης του υβριδικού πολέμου. Η ΕΕ δεν προτίθεται να κάνει εκπτώσεις υπέρ της Ρωσίας σε θέματα που άπτονται του διεθνούς δικαίου, της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Ρωσία προκάλεσε την αποσταθεροποίηση της Ουκρανίας, και το γεγονός αυτό μαζί με τις παρατεταμένες συγκρούσεις στην ευρύτερη περιοχή της

⁶⁷ Τριαντάφυλλος Καρατράντος, «Σφάζε με Αγά μου να αγιάσω». *Ισλαμικό κράτος, Ευρωπαϊκή Ασφάλεια και Ελλάδα* (Αθήνα: Επίκεντρο, 2016), σ.27-29.

⁶⁸ Η οικονομική αστάθεια θα αναλυθεί στο 4^ο κεφάλαιο στο πλαίσιο της σχέσης μεταξύ οικονομίας και ασφάλειας.

Μαύρης Θάλασσας, συνιστούν πρόκληση που επηρεάζει τον πυρήνα της ευρωπαϊκής τάξης και ασφάλειας. Η ανάπτυξη των σχέσεων ΕΕ και Ρωσίας μπορεί να επιτευχθεί εντός ενός πλαισίου με πλήρη σεβασμό του διεθνούς δικαίου και των αρχών που διέπουν την ευρωπαϊκή κουλτούρα ασφάλειας. Η ΕΕ δεν είναι διατεθειμένη να αναγνωρίσει την παράνομη προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσία ούτε να δεχτεί την αποσταθεροποίηση της ανατολικής Ουκρανίας.⁶⁹

Η Ρωσία εξαπόλυσε το 2014, έναν πρωτόγνωρο πόλεμο για να αποσταθεροποιήσει την Ουκρανία και να ανατρέψει τη φιλοδυτική κυβέρνησή της. Ο πόλεμος αυτός περιλάμβανε τις παρακάτω δράσεις: αυθόρμητες λαϊκές διαδηλώσεις με επεμβάσεις στις κυβερνητικές δομές από τους ενόπλους χωρίς διακριτικά, οικονομικό σαμποτάζ με διακοπές της ενεργειακής τροφοδοσίας της χώρας, πολεμικά παίγνια με κινητοποίηση των παραμεθόριων στρατευμάτων, κυβερνοεπιθέσεις, δωροδοκίες κυβερνητικών αξιωματούχων και απευθείας ένοπλη επέμβαση με τακτικά στρατεύματα χωρίς διακριτικά.⁷⁰

Ο υβριδικός πόλεμος αποτελεί μια ισχυρή μορφή απειλής, μια μετάλλαξη του πολέμου ή ακόμη καλύτερα προσαρμογή αυτού στο νέο πολυσύνθετο περιβάλλον ασφάλειας. Οι αναλυτές της σύγχρονης ασφάλειας έχουν την τάση να ανακαλύπτουν νέους όρους προκειμένου να ανταποκριθούν στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα κράτη. Η πρόκληση της υβριδικής απειλής υπάρχει πολύ πριν αποκτήσει συγκεκριμένο όνομα. Όσον αφορά τις ΗΠΑ, οι οποίες διακρίνονται για τα υψηλά αντανεκλαστικά ασφάλειας, γίνεται αναφορά για υβριδικές συγκρούσεις στην Εθνική Στρατηγική Ασφάλειας του 2015. Σε γενικές γραμμές, οι υβριδικές απειλές χαρακτηρίζονται από έναν συνδυασμό συμβατικών και μη συμβατικών, στρατιωτικών και μη στρατιωτικών μέσων, φανερών και συγκεκαλυμμένων δράσεων

⁶⁹ Ευρωπαϊκή Ένωση, *Κοινό όραμα, κοινές δράσεις: Μία ισχυρότερη Ευρώπη. Μια συνολική στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφαλείας*, (Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016), σ.9,29 <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3eaae2cf-9ac5-11e6-868c-01aa75ed71a1/language-el> (έγινε πρόσβαση στις 5 Ιανουαρίου 2019).

⁷⁰ Σπυρίδων Πλακούδας, «Τέσσερις παράγοντες που δημιουργούν νέες απειλές ασφάλειας», *ΕΛΙΑΜΕΠ*, <https://www.eliamep.gr/%CF%84%CE%AD%CF%83%CF%83%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%B3%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%82-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%BF%CF%8D/> (έγινε πρόσβαση στις 10 Δεκεμβρίου 2018).

και στόχος τους είναι η δημιουργία ασάφειας και σύγχυσης σχετικά με τη φύση, την καταγωγή και τον στόχο της απειλής. Επίσης, οι εν λόγω απειλές έχουν την ικανότητα του εντοπισμού και της αξιοποίησης των τρωτών σημείων του αντιπάλου, ενώ παράλληλα δύνανται να διατηρούν το επίπεδο εχθρικότητας κάτω από το κατώφλι του συμβατικού πολέμου.⁷¹ Θα ήταν λάθος μας να εντάξουμε όλες τις σύγχρονες απειλές στην έννοια του υβριδικού πολέμου. Οι τρομοκρατικές οργανώσεις, για παράδειγμα, που καταφεύγουν σε τυφλά χτυπήματα βίας δεν εντάσσονται σε αυτήν την ομάδα. Αν όμως συνδυάσουν τις εγκληματικές πράξεις με ενέργειες που αξιοποιούν τη σύγχρονη τεχνολογία για να προκαλέσουν σύγχυση πριν και μετά το χτύπημα, τότε μπορούμε να καταχωρήσουμε τις πράξεις τους στην υβριδική πρακτική. Ο Πόλεμος της Χεζμπολλάχ με το Ισραήλ, το 2006, συμπεριλάμβανε κρατικούς και μη κρατικούς δρώντες και συνδύαζε τις συμβατικές με τις μη συμβατικές μεθόδους καθώς εμπεριέχε στοιχεία κυβερνοπολέμου, οπότε μπορούμε απροβλημάτιστα να τον εντάξουμε στην υπό εξέταση κατηγορία. Η υβριδική πρακτική αποτέλεσε το ιδανικό εργαλείο για την σχετικά αδύναμη μη κρατική οργάνωση, η οποία με περιορισμένη στρατιωτική ισχύ αντιμετώπισε αρκετά αποτελεσματικά έναν ισχυρό κρατικό δρώντα.

Κεφάλαιο Τρίτο

Στρατηγικές προσεγγίσεις και εργαλεία κατά των σύγχρονων απειλών

Οι έννοιες της νομιμότητας και της νομιμοποίησης

Κάθε κράτος για να μπορέσει να αντιμετωπίσει ένα σύνολο απειλών θα πρέπει να σχεδιάσει μια εθνική ή υψηλή στρατηγική, που δεν είναι τίποτα άλλο από μία απάντηση σε αυτούς τους κινδύνους για την εσωτερική και εξωτερική του ασφάλεια. Συναφώς, μια στρατηγική θα πρέπει να εντοπίζει τις απειλές και στη συνέχεια να προτείνει τα κατάλληλα μέσα, είτε πολιτικά είτε στρατιωτικά, προκειμένου να τις αντιμετωπίσει αποτελεσματικά. Θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε την υψηλή

⁷¹ Joel Andersson and Thierry Tardy, "Hybrid: what's in a name?", *European Union Institute for Security Studies*, 28 October 2015, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_32_Hybrid_warfare.pdf (accessed in 6 September 2019)

στρατηγική και ως μια θεωρία «παραγωγής ασφάλειας»⁷² και είναι σημαντικό, ειδικά για την περίπτωση της ΕΕ, να εξετάσουμε στο παρόν κεφάλαιο την αντίστοιχη θεωρία της, για να κατανοήσουμε όχι μόνο πώς αντιλαμβάνεται αλλά και πώς προγραμματίζει να διαχειριστεί τις προκλήσεις του νέου περιβάλλοντος ασφάλειας. Εξίσου σημαντική, όμως, είναι και η κατανόηση των εννοιών της νομιμοποίησης και της νομιμότητας κατά τη διαδικασία της παραγωγής ασφάλειας.

Αφετηρία της μελέτης μας στο 3ο κεφάλαιο θα είναι η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου, ένα τρομακτικό γεγονός που κατέδειξε ότι οι ανοιχτές κοινωνίες είναι ιδιαίτερα ευάλωτες στις σύγχρονες απειλές. Οι πολίτες των ΗΠΑ, αν και είχαν στο παρελθόν θρηνηήσει πολλά θύματα από τρομοκρατικά χτυπήματα εναντίον διπλωματικών και στρατιωτικών αποστολών, αν και καθημερινά βομβαρδίζονταν από τα σενάρια τρόμου του Χόλυγουντ, αν και στη μνήμη τους δεν είχαν ξεθωριάσει οι φοβερές εικόνες του Πέρλ Χάρμπορ, εντούτοις δεν μπορούσαν να διανοηθούν μια τόσο απρόκλητη επίθεση. Ο ασύμμετρος πόλεμος δεν υπακούει σε κανόνες, αλλά, σε καμία των περιπτώσεων, δεν θα μπορούσε να είναι τόσο απρόβλεπτος όσο ήταν η επίθεση των άοπλων τρομοκρατών που επιστράτευαν πολιτικά αεροπλάνα για να καταρρακώσουν το γόητρο του αμερικάνου πολίτη. Σε απάντηση των επιθέσεων στο μητροπολιτικό έδαφός της, η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών προέβη σε δράσεις κατά τις οποίες καταστρατηγήθηκαν οι παραπάνω εξεταζόμενες έννοιες. Αρχικά έστρεψε την προσοχή της στην ανατροπή των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν και κατόπιν στην ανατροπή του καθεστώτος του Σαντάμ Χουσεϊν στο Ιράκ, με τον αστείο, όπως αποδείχτηκε, ισχυρισμό ότι το Ιράκ αναπτύσσει όπλα μαζικής καταστροφής και παράλληλα εξοπλίζει τα μέλη της Αλ-Κάιντα του Οσάμα Μπιν Λάντεν. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, υποκύπτοντας στον πειρασμό υιοθέτησης μιας «χονδροειδούς» ηγεμονικής πολιτικής και στο πλαίσιο ενός «αυτοκρατορικού» μοντέλου χειρισμού των διεθνών υποθέσεων,⁷³ χωρίς να συμμορφωθούν με σειρά ψηφισμάτων του Συμβουλίου Ασφαλείας και με συνεργάτη τη Μεγάλη Βρετανία, ξεκίνησαν μια εκστρατεία εναντίον του Χουσεϊν, τον Μάρτιο του 2003, η οποία προκάλεσε αντιδράσεις και βαθιά τραύματα στην ενότητα της ΕΕ.

⁷² Αθανάσιος Πλατιάς, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2010), σ.82.

⁷³ Σταύρος Λυγερός, *Σταυροφόροι χωρίς Σταυρό, Ισλαμική τρομοκρατία, ΗΠΑ & Νεοοθωμανισμός* (Αθήνα: Λιβάνης, 2010), σ.40.

Μεταξύ των όρων «νομιμότητα» και «νομιμοποίηση» υπάρχει μια σαφής διαφοροποίηση. Η νομιμοποίηση, στην καθημερινή της χρήση, είναι μια προσπάθεια με την οποία προσδίδουμε νόμιμο χαρακτήρα σε μια πράξη αρχικά παράνομη. Σε επίπεδο στρατηγικής, το πρόβλημα δεν είναι αν μία πράξη είναι παράνομη ή νόμιμη αλλά αν είναι αποδεκτή από την κοινή γνώμη. Σε επίπεδο ασφάλειας, όμως, το πρόβλημα είναι αν μία πράξη επέμβασης, ακόμα και νόμιμη, μπορεί να παράξει τα επιθυμητά αποτελέσματα. Η νομιμοποίηση συναντάται ως έννοια στα κείμενα του Σουν Τσου και του Θουκυδίδη ενώ η νομιμότητα αποτελεί πιο σύγχρονη έννοια. Από τον 18^ο αιώνα το διεθνές δίκαιο, αναγνωριζόταν ως ένα σύνολο κανόνων για τη συνεργασία των κρατών, η εξέλιξη των οποίων καθιστούσε αναγκαία την ανάπτυξη ενός νέου επιστημονικού κλάδου προς επεξεργασία των νέων δεδομένων.⁷⁴ Η τήρηση της νομιμότητας, στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων, συνδέεται με την εκτέλεση των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας. Οι αποφάσεις νομιμοποιούν συλλογικές πράξεις των κρατών-μελών, καθιστούν νόμιμες δηλαδή αυτές για τη διατήρηση της διεθνούς τάξης. Στον αντίποδα, η νομιμοποίηση, έγκειται εκτός πλαισίου του ΟΗΕ, και αποτελεί διαδικασία που χρησιμοποιεί τις παραπάνω αποφάσεις ως εργαλεία για την επίτευξη ενός στόχου. Η εσωτερική και η εξωτερική νομιμοποίηση διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην επιτυχία μιας εθνικής στρατηγικής, συνεπώς και της στρατηγικής που ακολουθήθηκε από τις ΗΠΑ τόσο στο Ιράκ όσο και στα Βαλκάνια. Με διάφορα προσχήματα κάνουν αναφορές στον σεβασμό κάποιων θεμελιωδών αρχών προσδίδοντας μια ηθική διάσταση στις επεμβάσεις.

Οι στρατηγικές που παραβιάζουν τα ηθικά πρότυπα μπορούν να προκαλέσουν σοβαρές αντιδράσεις από τους αντιπάλους ή τρίτα μέρη σε βαθμό που να αποτύχουν στην επίτευξη των στόχων τους. Στον πόλεμο της Βοσνίας, κατά την επιχείρηση της εθνοτικής κάθαρσης που εξαπέλυσαν οι Σερβοβόσνιοι, ξεριζώθηκαν από τον τόπο διαμονής τους πληθυσμοί που είχαν μάθει να ζουν σε πολυεθνικές κοινότητες και καταπατήθηκαν ανθρώπινα δικαιώματα σε τέτοιον βαθμό, που η Ευρώπη είχε να δει από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Από άποψη στρατηγικής, η αλόγιστη βία της εθνοκάθαρσης προκάλεσε την κατάρρευση της σερβικής διεθνούς νομιμοποίησης και

⁷⁴ Bull, *Η Αναρχή Κοινωνία*, σ.77.

οδήγησε τελικά στη διεθνή παρέμβαση. Όσο πειστικά και νόμιμα μπορεί να ήταν κάποια από τα σερβικά επιχειρήματα, εντούτοις καταρρίφθηκαν από την κατακραυγή που προκάλεσαν οι σερβικές φρικαλεότητες στη διεθνή κοινή γνώμη. Σε επίπεδο στρατηγικής, η πολιορκία του Σεράγεβο ωφέλησε τους μουσουλμάνους, διότι παρά τις κακουχίες που υπέστη ο πληθυσμός τους, συνέτεινε στη διεθνή παρέμβαση που ήταν και ο αντικειμενικός τους σκοπός.⁷⁵ Η επέμβαση του NATO το 1999 αποφασίστηκε πάλι με ηθικό κίνητρο, δηλαδή την επιτακτική ανάγκη να αποτραπεί μεγάλη ανθρωπιστική καταστροφή, παραβιάζοντας όμως το διεθνές δίκαιο, αφού δεν υπήρξε πρώτα σχετική απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας. Έτσι, το NATO έδρασε, βάζοντας τις ηθικές αρχές πάνω από τα διακρατικούς θεσμούς της διεθνούς τάξης. Οι στρατιωτικές επεμβάσεις, που αντλούν το περιεχόμενό τους από ηθικές αρχές, είτε νόμιμες είτε όχι, είναι πιο επιτυχημένες από αντίστοιχες που παραβιάζουν τις παραπάνω αρχές. Η επίκληση της παραβίασης των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας, το οποίο αποτελεί το κύριο όργανο διατήρησης της παγκόσμιας τάξης, δεν συνεπάγεται αυτόματα τη χρήση βίας, καθώς απαιτείται έγκριση για την χρήση βίας για οποιοδήποτε επέμβαση εναντίον μιας απειλής.

Η κυβέρνηση Μπους αποφάσισε στο Ιράκ να κινηθεί εκτός της περιοχής της νομιμότητας, ακροβατώντας πάνω σε ένα τεντωμένο σχοινί για να περάσει στην περιοχή της νομιμοποίησης. Τα όσα διαδραματίστηκαν ήταν απόρροια μιας νέας στρατηγικής των ΗΠΑ, οι οποίες προχώρησαν σε μια ριζική σημαντική αναθεώρηση όλων των αμερικανικών πολεμικών σχεδίων. Σύμφωνα με τον Γραμματέα Άμυνας Ράμσφελντ, τα σχέδια αποδείχτηκαν ανεπαρκή στην περίπτωση επίθεσης της 11ης Σεπτεμβρίου. Το νέο δόγμα του προληπτικού χτυπήματος άφηνε μεγαλύτερα περιθώρια για τη χρήση της στρατιωτικής δύναμης. Επιπλέον, δεδομένης της σύνδεσης των κρατών που υποστήριζαν την τρομοκρατία, το δόγμα υπαγόρευε η στρατιωτική δραστηριότητα σε περιοχές όπου παραδοσιακά οι Ηνωμένες Πολιτείες στερούνταν εμπειρίας ή παρουσίας.⁷⁶

⁷⁵ Harry Papasotiriou, "The Bosnian War, 1992-1995: A Strategic Analysis", *East European Monographs*, (Atlantic Research & Publications, INC., 2002), σ.129-44.

⁷⁶ Walter Perry, Richard Darilek, Laurinda Rohn, Jerry Sollinger, "*Operation Iraqi Freedom, Decisive War, Elusive Peace*", Published by the RAND Corporation, Santa Monica, Calif., 2015, p.29, www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1200/RR1214/RAND_RR1214.pdf.

Η απάντηση του Γενικού Γραμματέα Κόφι Ανάν για τους αμερικάνικους χειρισμούς ήταν αφοπλιστική. Σύμφωνα με αυτήν «ο μονομερής προληπτικός πόλεμος αντιπροσωπεύει μια θεμελιώδη πρόκληση για τις αρχές πάνω στις οποίες, έστω και ατελώς, βασίστηκε η παγκόσμια ειρήνη και σταθερότητα τα τελευταία 58 χρόνια».⁷⁷ Οι Γενικοί Γραμματείς του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών δεν αποκλείουν την επέμβαση διατυπώνοντας κατά καιρούς σαφείς προτάσεις που βασίζονται στην προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Το ΝΑΤΟ επενέβη στη Βοσνία το 1995 και στο Κόσοβο το 1999, όπως ήδη αναφέραμε, σε μεγάλο βαθμό υπό την πίεση της αφυπνισμένης κοινής γνώμης. Οι παραπάνω περιπτώσεις είναι ενδεικτικές των ηθικών διλημμάτων που μπορεί να αντιμετωπίσουν οι ηγεσίες που έχουν καλλιεργήσει στον λαό τους την ευθύνη της υπεράσπισης του διεθνούς δικαίου και των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Η αρχή της επέμβασης παραβιάζει προφανώς την εθνική κυριαρχία, ωστόσο έχει υιοθετηθεί στο επίπεδο του ΟΗΕ για την αποκατάσταση της τάξης και της ασφάλειας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δύναται να καταστρατηγηθεί, όπως συνέβη με διάφορα προσχήματα στο Ιράκ. Υπάρχει έντονος προβληματισμός ότι η υιοθέτηση μιας πρακτικής ανάλογης των ΗΠΑ, δημιουργεί προηγούμενο το οποίο οδηγεί μαθηματικά σε αύξηση των μονομερών επεμβάσεων. Ο κίνδυνος κατάρρευσης της παγκόσμιας τάξης είναι ορατός, καθώς το κυριότερο θεσμικό όργανο διατήρησης αυτής, ήτοι ο ΟΗΕ, υπονομεύεται από την αλόγιστη χρήση βίας που ασκούν οι ισχυροί κρατικοί δρώντες, σε τέτοιο βαθμό, που μπορεί να οδηγήσει μέχρι και στη διάλυσή του.

Σύντομα, τα γεγονότα που ακολούθησαν, απέδειξαν ότι ο Σαντάμ δεν αποτελούσε μια τόσο μεγάλη απειλή. Το καλοκαίρι του 2003, η πιθανότητα εξεύρεσης όπλων μαζικής καταστροφής αποτελούσε ένα απομακρυσμένο σενάριο, οπότε οι ιθύνοντες της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ έπρεπε να εφεύρουν ένα νέο άλλοθι για να εξευμενίσουν την εσωτερική κοινή γνώμη. Ο προληπτικός πόλεμος έδωσε τη σκυτάλη στη ρητορική του εκδημοκρατισμού του Ιράκ. Πρωταρχικός πολιτικός στόχος του Τζορτζ Μπους το 2003 ήταν να δημιουργήσει μια χώρα που να χαρακτηρίζεται από σταθερότητα και με μια κυβέρνηση η οποία θα χαίρει ευρείας αποδοχής! Ο αποκεφαλισμός της τότε ηγεσίας θα οδηγούσε στην επιβολή μιας

⁷⁷ Χελιά, *Οι Διεθνείς Συγκρούσεις στον 21ο αιώνα*, σ.227.

αρεστής ηγεσίας για την αναδιαμόρφωση του τοπίου στη Μέση Ανατολή. Οι ανθρωπιστικές επεμβάσεις και οι επιχειρήσεις εκδημοκρατισμού αποτελούν τον καλύτερο μανδύα για να συγκαλυφθούν τα πολιτικά συμφέροντα. Δεν αρκεί όμως να είναι νόμιμες για να ανοικοδομήσουν ασφαλείς κοινωνίες. Δεν θα πρέπει άλλωστε να ξεχνάμε ότι ο πόλεμος για τον Κλαούζεβιτς είναι μία πολιτική πράξη, οπότε η διεξαγωγή ενός πολέμου όπως αυτού στο Ιράκ, στοχεύει πρωταρχικά στην επίτευξη πολιτικών αντικειμενικών σκοπών. Αναπόφευκτα, μετά το καλοκαίρι του 2003, η εσωτερική ασφάλεια του Ιράκ κατέρρευσε. Οι λεηλασίες, οι δολοφονίες και η καταστροφή των υποδομών αποτέλεσαν τον κανόνα στην καθημερινότητα του ιρακινού πολίτη. Η απεμπλοκή των αμερικανικών στρατευμάτων, σχεδόν εννέα χρόνια μετά, αποδεικνύει με φανερό τρόπο την αποτυχία του αμερικανικού εγχειρήματος. Ελλείπει ενός στρατηγικού σχεδίου που να λαμβάνει την εσωτερική πολυπλοκότητα της χώρας, ήταν αδύνατο η κυβέρνηση να ολοκληρώσει το πρόγραμμα ανασυγκρότησης της κατακερματισμένης και διχασμένης κοινωνίας του Ιράκ. Τα διλήμματα ασφάλειας ανάμεσα στις τρεις κυρίαρχες ομάδες είχαν δημιουργήσει τέτοιο κλίμα δυσaráρεσκείας, καχυποψίας, οικονομικής και κοινωνικής αδικίας ώστε να καθίσταται αδύνατη η γεφύρωση του χάσματος αναμεσά τους.⁷⁸

Υβριδική ειρήνη εναντίον ανθρώπινης ασφάλειας

Στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο τα διλήμματα ασφάλειας μετατοπίστηκαν σε περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου, ο οποίος χαρακτηρίζεται από έντονη αστάθεια και ανασφάλεια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Ιράκ, η δημιουργία του οποίου ήταν αποτέλεσμα μιας αποικιοκρατικής παρέμβασης που εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας. Μετά τη διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας το Ιράκ κατέληξε στη βρετανική σφαίρα επιρροής, κατόπιν της περιβόητης συμφωνίας Sykes-Picot, με ένα ιδιαίτερο και αρκετά προσχηματικό καθεστώς, που έφερε την ονομασία «έδαφος υπό εντολή» της Κοινωνίας των Εθνών. Η επιλογή του όρου «έδαφος υπό εντολή» εντασσόταν στο ρεαλιστικό πλαίσιο και φανέρωνε ξεκάθαρα τον τρόπο με τον οποίο θα χρησιμοποιούσε η τότε υπερδύναμη το νεοσύστατο θεσμικό όργανο της Κοινωνίας

⁷⁸ Χειλά, *Οι Διεθνείς Συγκρούσεις στον 21ο αιώνα*, σ.235.

των Εθνών για να μεγιστοποιήσει τα συμφέροντά της, έστω και προσχηματικά, εγκαινιάζοντας μια νέα φάση της αποικιοκρατίας. Η δημιουργία μιας κρατικής οντότητας έρχεται να ικανοποιήσει την επιθυμία ενός έθνους που επιθυμεί να είναι ανεξάρτητο και κυρίαρχο. Στο σύγχρονο Ιράκ, όχι μία, αλλά τρεις ομάδες, οι οποίες ήταν εθνοτικά και θρησκευτικά ανομοιογενείς, προσπάθησαν να αποκαταστήσουν το εθνικό τους όραμα εντός μιας κοινής περιοχής. Οι επιδιώξεις της κάθε ομάδας δεν συνέπιπταν ποτέ με τις προτεραιότητες της έξωθεν επιβληθείσας ηγεσίας του κράτους και διαχρονικά αποδείχθηκε ακατόρθωτο να βρεθεί σημείο σύγκλισης. Ο ανομοιογενής χαρακτήρας του κράτους οδήγησε στη δημιουργία διλημμάτων ασφάλειας μεταξύ των Σιτών μουσουλμάνων, που διαχρονικά αποτελούν την πλειοψηφία, των Σουνιτών και των Κούρδων. Η κυρίαρχη τάση μέσα σ' αυτήν την ασταθή κρατική οντότητα ήταν η αναζήτηση μιας μορφής εσωτερικής ισορροπίας ισχύος μέσω της οποίας η κάθε ομάδα επεδίωκε να διατηρήσει τον εδαφικό έλεγχο και την εθνοτική ή θρησκευτική της ταυτότητα.⁷⁹

Μπορούμε να διατυπώσουμε την άποψη ότι το Ιράκ ήταν μια μικρογραφία του άναρχου διεθνούς συστήματος, αλλά με μεγάλους σε ένταση ανταγωνισμούς, όπου η αναρχία δεν υποδηλώνει μόνο την απουσία μιας ανώτερης αρχής αλλά εμπεριέχει και αρκετά στοιχεία της χομπσιανής φυσικής κατάστασης, καθώς κάθε ομάδα επεδίωκε να αυξήσει την ισχύ της παραβιάζοντας κάθε κανόνα, ώστε να μεγιστοποιήσει την ικανότητα αυτοπροστασίας της. Κάθε εγχείρημα που αποσκοπούσε στην εδραίωση της ειρήνης ήταν καταδικασμένο σε αποτυχία, καθώς οι πρακτικές των Μεγάλων Δυνάμεων ευτέλισαν από την ίδρυση του κράτους την έννοια της εθνικής κυριαρχίας, της ανθρωπιστικής επέμβασης και της δημοκρατίας. Το χειρότερο όλων ήταν ότι οι διεθνείς θεσμοί συναίνεσαν, νομιμοποιώντας τις αμερικανικές αυθαιρεσίες του προέδρου Μπους για την αποκατάσταση της τάξης με την απόφαση 1483/2003. Ο ευτελισμός των εννοιών αποτελεί έναν εναλλακτικό ορισμό της συνεξεταζόμενης έννοιας, ήτοι της «υβριδικής ειρήνης». Μέσω της ανάλυσης που θα επιχειρηθεί, θα καταστεί κατανοητό ότι η έννοια της νομιμότητας στο πλαίσιο των αποφάσεων διεθνών οργανισμών απαιτείται να αναβαθμιστεί για να

⁷⁹ Χελιά, *Οι Διεθνείς Συγκρούσεις στον 21ο αιώνα*, σ.217-8.

μπορέσει να ανταποκριθεί στις προκλήσεις του σύγχρονου πολυσύνθετου περιβάλλοντος ασφάλειας.

Η απάντηση του Human Security Study Group για την αποτελεσματικότητα στρατηγικών που επιβάλλουν τη λεγόμενη «υβριδική ειρήνη» είναι αποστομωτική καθώς τις εκλαμβάνει ως αναχρονιστικές θεωρίες παραγωγής ασφάλειας. Σύμφωνα με το κείμενο, η «υβριδική ειρήνη» είναι η κατάσταση που διαμορφώνεται με την εφαρμογή τεχνικών οικοδόμησης ειρήνης του 20ου αιώνα στις σύγχρονες συγκρούσεις. Ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας σε παγκόσμιο επίπεδο, αναπαράγει μια νέα σειρά συγκρούσεων σε διαφορετικούς τόπους και αυξάνει την αντιπαλότητα μεταξύ ομάδων που διεκδικούν την εξουσία σε αυτούς. Επίσης συμβάλλει στη διάβρωση των αρχών της συλλογικής ασφάλειας και του διεθνούς δικαίου. Αυτές οι νέες κρίσεις θα πρέπει να κατανοηθούν ως μια ασυμφωνία μεταξύ των πολιτικών που εφαρμόζουμε και των εργαλείων που απαιτούνται για τη διαχείριση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουμε στον εικοστό πρώτο αιώνα. *«Τα κυρίαρχα θεσμικά όργανα όπως είναι τα έθνη-κράτη και οι μεγάλες δυνάμεις σχεδιάστηκαν για τον εικοστό αιώνα. Στον σημερινό συνδεδεμένο, περίπλοκο και αμφισβητούμενο κόσμο, οι λύσεις του εικοστού αιώνα όχι μόνο δεν λειτουργούν, αλλά κάνουν τα πράγματα χειρότερα αφού παράγουν τα ίδια αποτελέσματα που υποτίθεται ότι πρέπει να λύσουν.»* Η έκθεση του Human Security Study Group αποτέλεσε ένα εναλλακτικό αλλά και ουσιαστικό σχέδιο αντιμετώπισης των συγκρούσεων, το οποίο θα μπορούσε να υιοθετηθεί στα πλαίσια χάραξης και εφαρμογής της νέας παγκόσμιας στρατηγικής της ΕΕ.⁸⁰

Κύριος άξονας του σχεδίου αυτού ήταν η «ανθρώπινη ασφάλεια δεύτερης γενιάς» ως εναλλακτική προσέγγιση σε αντίστοιχες γεωπολιτικές προσεγγίσεις όπως αυτή του Τζορτζ Μπους.⁸¹ Ο όρος «ανθρώπινη ασφάλεια» εμφανίστηκε μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου και αποτελεί αναβάθμιση της έννοιας της ασφάλειας, στην οποία γίνεται προσπάθεια να συμπεριληφθούν ανθρώπινες ανάγκες που χρήζουν

⁸⁰ Human Security Study Group, “From Hybrid Peace to Human Security: Rethinking EU Strategy towards Conflict, The Berlin Report of the Human Security Study Group”, 24 February 2016, Brussels, σ.3-4, https://www.google.com/search?q=from+hybrid+peace+to+human+security+rethinking+eu+strategy+towards+conflict&rlz=1C1SQJL_elGR819GR820&oq=from+hybrid&aqs=chrome.1.69i57j35i39j0l4.158j1j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8.

⁸¹ Κοππά, *Η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας*, σ.284.

προστασίας και το κράτος σε πολλές περιπτώσεις δεν μπορεί να καλύψει. Ζητήματα όπως η ανεργία και η εργασιακή ανασφάλεια, που καμία σχέση δεν έχουν με τις παραδοσιακές απειλές όπως αυτή της στρατιωτικής απειλής, εντάσσονται πλέον στην ατζέντα της ασφάλειας.⁸² Η ΕΕ ως θεσμός του 21^{ου} αιώνα, σύμφωνα με την έκθεση, πρέπει να προτείνει μια εναλλακτική λύση στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας και της γεωπολιτικής προσέγγισης επίλυσης των διεθνών κρίσεων αμφισβητώντας τα τυπικά εξωτερικά εργαλεία του διπλωματικού, οικονομικού και στρατιωτικού εξαναγκασμού. Η υιοθέτηση της «ανθρώπινης ασφάλειας δεύτερης γενιάς» συντείνει σε μια παγκόσμια στρατηγική η οποία θα οδηγήσει σε μείωση των συγκρούσεων, καθώς θα αποτελεί ένα είδος δέσμευσης με τον υπόλοιπο κόσμο μέσω της προώθησης της νόμιμης πολιτικής εξουσίας και των νόμιμων οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων.

Όσο και αν φαίνεται δύσκολο, η υιοθέτηση και η εφαρμογή της παραπάνω προσέγγισης αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που θα αντιμετωπίσει η ΕΕ στο μέλλον για να μην πέσει στην παγίδα της νομιμοποίησης της διεθνούς τρομοκρατίας. Αποτελεί ένα επιπλέον εργαλείο ενίσχυσης του ρόλου της ΚΠΑΑ η οποία, αν χρησιμοποιηθεί κατάλληλα, και δεν εμπλακεί σε αποστολές επιβολής «υβριδικής ειρήνης», θα αναδείξει την ΕΕ σε κυρίαρχο δρώντα του μεταβαλλόμενου πολυκεντρικού συστήματος. Η ΚΠΑΑ ως αναπόσπαστο κομμάτι της ΚΕΠΠΑ παρέχει στην ΕΕ επιχειρησιακή δυνατότητα της χρήσης στρατιωτικών και μη μέσων σε αποστολές εκτός ΕΕ για τη διατήρηση της ειρήνης και την πρόληψη διεθνών συγκρούσεων. Λαμβάνουμε, επίσης, υπόψιν ότι η ΚΠΑΑ σε σχέση με το ΝΑΤΟ αποτελεί ενδεδειγμένη λύση σε πολλές περιπτώσεις διαχείρισης κρίσεων στις οποίες απαιτείται ένας συνδυασμός μέσων που να μην αποτελεί πρόκληση για τους πληθυσμούς των ευαίσθητων περιοχών. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει μνεία για τις απόψεις των Duchene και Nye. Ο πρώτος αναπτύσσει την ιδέα ότι η Ευρώπη αποτελεί μια «πολιτική δύναμη» και ισχυρίζεται ότι μέσα από την οικονομική και εμπορική δράση, η ΕΕ ασκεί μια μη στρατιωτική ισχύ σε όλο τον κόσμο, ενώ ο δεύτερος αναπτύσσει την ιδέα της «ήπιας ισχύος» με την οποία η Ευρώπη

⁸² Μπόση, *Οι Όψεις της διεθνούς ασφάλειας*, σ.49-50.

συμπαράσχει τους ανθρώπους σε συνεργασία χωρίς εξαναγκασμό.⁸³ Με την ήπια ισχύ της και την εφαρμογή της ανθρώπινης ασφάλειας σε προβληματικές περιοχές, όπως το Ιράκ, θα μπορούσε η ΕΕ, με μεγάλες πιθανότητες, να αποτρέψει τη δημιουργία της εσωτερικής διάστασης της τρομοκρατίας, αποκαθιστώντας την τάξη και επανιδρύοντας υγιείς κρατικές οντοότητες.

Η καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης

Η καταπολέμηση της τρομοκρατίας απαιτεί την εφαρμογή, όχι κατασταλτικών σχεδίων, αλλά έξυπνων κινήσεων τόσο στο επιχειρησιακό όσο και στο ιδεολογικό επίπεδο. Ο «διδάκτωρ της υβριδικής ειρήνης», Τζωρτζ Μπους ο νεότερος, εκμεταλλεύτηκε το κοσμοϊστορικό γεγονός της 11ης Σεπτεμβρίου για να προωθήσει τα επεκτατικά σχέδια της κυβέρνησης του στη Μέση Ανατολή, τροφοδοτώντας περαιτέρω τον φαύλο κύκλο της τρομοκρατίας. Είναι μεγάλη ανάγκη για τη δυτική κοινωνία να συνειδητοποιήσει, ότι οι αδίστακτοι τρομοκράτες του Μπιν Λάντεν, του Αλ Ζαρκάουι ή του Αλ Μπαγκντάτι δεν θα απομυθοποιηθούν ποτέ από τις εξαγριωμένες μουσουλμανικές μάζες, αν συνεχιστεί η πολιτική εξόντωσης της ισλαμικής τρομοκρατίας με στρατιωτικά μέτρα. Εξάλλου, ο πόλεμος των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ όχι μόνο δεν οδήγησε στην εξόντωση της, αλλά συνέτεινε στην αποκέντρωση-εξάπλωση της και κατ' επέκταση στην ισχυροποίησή της με αποτέλεσμα να καταργηθούν τα όρια μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας όσον αφορά στο φαινόμενο της τρομοκρατίας.

Ο τρόπος με τον οποίο οι ΗΠΑ διαχειρίστηκαν ζητήματα, όπως η σχέση τους με την κυβέρνηση του Ιράκ, ήταν καθοριστικά για την ισχυροποίηση της ISIS που ελπίζουμε να μην συνεχίσει να αποτελεί έναν άκρως απειλητικό, μη κρατικό δρώντα. Σύμφωνα με τον Τριαντάφυλλο Καρατράντο, η ISIS δεν είναι μια απλή οργάνωση με φονταμενταλιστικό χαρακτήρα αλλά μια οργάνωση στην οποία αποδίδει τον χαρακτηρισμό «*αρχέτυπο της άναρχης παγκοσμιοποίησης*», για να τονίσει τις δυνατότητες που τις προσδίδει η παγκοσμιοποίηση. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της οργάνωσης, όπως ο μη κρατικός χαρακτήρας, η απουσία εθνικού κέντρου, η μετανεωτερική διαδικασία ριζοσπαστικοποίησης, η χρήση νέων τεχνολογιών, η

⁸³ Κοπά, *Η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας*. σ.37-38.

ευέλικτη πολεμική δράση, η αξιοποίηση εγκληματικών δραστηριοτήτων και η υιοθέτηση ασύμμετρης βίας, επιτάσσουν ένα διαφορετικό πλαίσιο προσέγγισης για την αποτελεσματική της αντιμετώπιση. Σε σύγκριση με την Αλ Κάιντα, η οργάνωση διαθέτει μέσα τεχνολογικά και επικοινωνιακά αρτιότερα για να προωθήσει την προπαγάνδα της σε πληθυσμούς και να τους πείσει να καταφύγουν σε ένοπλη δράση.⁸⁴ Όταν το Ισλάμ απειλείται θανάσιμα από εχθρούς όπως οι ΗΠΑ, κάθε καλός μουσουλμάνος, σύμφωνα με την προπαγάνδα των ακραίων οργανώσεων, έχει την υποχρέωση να διορθώσει τις αδικίες αναλαμβάνοντας δράση εναντίον του κακού.

Το κλειδί για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της ISIS είναι η αναζήτηση των αιτιών που οδηγούν τους νέους μουσουλμάνους να εγκαταλείψουν τα σπίτια και τις οικογένειές τους για να καταταχθούν στις τάξεις των τρομοκρατών. Η στρατολόγησή τους θα πρέπει να εξετάζεται ως μια πολύπλοκη κοινωνική και πολιτισμική διαδικασία που τους οδηγεί *«όχι απλώς στην εξωτερική αντιθετική εναντίωση στο δυτικό πολιτισμικό μοντέλο, αλλά στη συνολική απάρνησή του και την αλλαγή τρόπου ζωής»*.⁸⁵ Υπάρχουν πολλοί λόγοι που μπορεί να ωθήσουν έναν νέο σε αυτήν την επιλογή ζωής, όμως, το πιο κατάλληλο πλαίσιο για να αναζητήσουμε τις ρίζες του προβλήματος είναι η διαδικασία της ριζοσπαστικοποίησης, το σημείο εκκίνησης της οποίας είναι η απογοήτευση που μπορεί να νιώσει ένα άτομο για τη ζωή του μέσα σε μια κοινωνία. Τα άτομα που θα ακολουθήσουν το μονοπάτι της ριζοσπαστικοποίησης δεν είναι απαραίτητο να προέρχονται από οικονομικά και κοινωνικά καταπιεσμένες ομάδες αλλά μπορεί να είναι ενεργοί ευρωπαίοι πολίτες και να έχουν λάβει ακόμα και υψηλού επιπέδου εκπαίδευση. Με μια πιο προσεχτική όμως ματιά, εντοπίζουμε κάποια κοινά χαρακτηριστικά τους, όπως είναι η βαθιά θρησκευτική πίστη και η απέχθεια για το δυτικό τρόπο ζωής. Για να φωτίσουμε το σκοτεινό μονοπάτι θα πρέπει να κατανοήσουμε τα τρία στάδια της ριζοσπαστικοποίησης στα οποία συμφωνούν οι περισσότεροι μελετητές του φαινομένου:

- το αίσθημα της αδικίας,
- ιδεολογία/ αφήγημα και

⁸⁴ Καρατράντος, *Σφάξε με Αγά μου να αγιάσω. Ισλαμικό κράτος, Ευρωπαϊκή Ασφάλεια και Ελλάδα*, σ.39-51.

⁸⁵ Στο ίδιο, σ.51-2.

- κινητοποίηση.⁸⁶

Σημαντική είναι η παρατήρηση για τα δύο πρώτα στάδια, ότι το αίσθημα της απόρριψης, όταν συμβεί στο ευαίσθητο στάδιο της εφηβείας, μπορεί να καταστήσει τον νέο πιο ευάλωτο στα αφηγηματικά όπλα της προπαγάνδας των τζιχαντιστών. Στους λαϊκίστικους κύκλους οι όροι της προσφυγικής κρίσης, της πολυπολιτισμικότητας και της ριζοσπαστικοποίησης είναι συνώνυμοι. Η ισλαμοφοβία είναι ο εύκολος τρόπος για να δοθούν απαντήσεις σε θέματα πολιτισμικής διαφορετικότητας και γενικότερα για την εξέταση της προοπτικής του Ισλάμ στην Ευρώπη. Εκ διαμέτρου αντίθετος, ο επιστημονικός τρόπος προσέγγισης της ριζοσπαστικοποίησης αποφεύγει τη σύγχυση και τη καλλιέργεια φόβου, και επιβάλλει τον εντοπισμό των σημείων στα οποία η πολυπολιτισμικότητα ως πολιτική απέτυχε, με αποτέλεσμα τον κοινωνικό αποκλεισμό, όπως επισημάναμε στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας, μιας συγκεκριμένης πολιτισμικής ομάδας. Όσον αφορά το τρίτο στάδιο η διαδικασία εξελίσσεται κατά γενική ομολογία σε τέσσερις φάσεις:

- της προ-ριζοσπαστικοποίησης,
- του προσηλυτισμού και της αναγνώρισης,
- της καταδίκης και της κατήχησης και
- της δράσης.⁸⁷

Το 2005, το Συμβούλιο της ΕΕ προχώρησε στη σύνταξη της αντιτρομοκρατικής στρατηγικής της ΕΕ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας σε παγκόσμιο επίπεδο και για την ενίσχυση της ασφάλειας της Ευρώπης. Ως αρχική αντίδραση για τις βομβιστικές επιθέσεις στη Μαδρίτη, η καταπολέμηση της τρομοκρατίας θα αποτελέσει σταδιακά ύψιστη προτεραιότητα για την ΕΕ. Για την αποτελεσματική καταπολέμηση της τρομοκρατίας, η στρατηγική εστιάζει σε τέσσερις πυλώνες: την πρόληψη, την προστασία, την καταδίωξη και την αντίδραση. Επιχειρεί μια τεχνοκρατική προσέγγιση για ένα καθαρά κοινωνικό φαινόμενο. Ο πυλώνας της πρόληψης αποσκοπεί στην καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης και της

⁸⁶ Στο ίδιο, σ.51-61.

⁸⁷ Στο ίδιο, σ.61-62.

στρατολόγησης των νέων ευρωπαίων προσδιορίζοντας τις μεθόδους και τα μέσα που χρησιμοποιούν οι τρομοκράτες.⁸⁸ Η αναθεωρημένη στρατηγική της ΕΕ, όπως εγκρίθηκε το 2014, αποσκοπεί στην καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης και της στρατολόγησης. Η κοινωνική διάσταση είναι πιο έντονη καθώς έχουμε την εμπλοκή δικτύων για την ευαισθητοποίηση σχετικά με τη ριζοσπαστικοποίηση, όπως του RAN (Radicalisation Awareness Network), και ομάδων εργασίας εμπειρογνομόνων υψηλού επιπέδου.⁸⁹ Η ανάλυση της πολυπλοκότητας της σύγχρονης ασφάλειας και οι μεγάλες προκλήσεις στην αντιμετώπιση των απειλών καθιστούν απαραίτητη και την κατανόηση συλλογικών προσπαθειών όπως είναι αυτή του «*ευρωπαϊκού χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης*». Ο τρίτος πυλώνας της «καταδίωξης», στην αντιτρομοκρατική στρατηγική, εμπεριέχει στοιχεία του παραπάνω χώρου και επικεντρώνεται στην καταδίωξη των τρομοκρατών. Η παρεμπόδιση των σχεδίων, η παρακώλυση των δικτύων και η αποκοπή της χρηματοδότησης των τρομοκρατών επιτελείται, όμως, με παράλληλο σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και το διεθνές δίκαιο.

Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης

Σύμφωνα με τα θεσμικά κείμενα της ΕΕ, η δημιουργία του «*Χώρου Δικαιοσύνης, Ελευθερίας και Ασφάλειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης*» έλαβε χώρα για να διασφαλιστεί καταρχάς το κεκτημένο της συνθήκης Σένγκεν. Οι αλλαγές στο διεθνές περιβάλλον σε συνδυασμό με μια σειρά τρομοκρατικών χτυπημάτων, ωστόσο, κατέστησαν αναγκαία την ενίσχυση του «*Χώρου*». Η μεγαλύτερη πρόκληση ήταν η επίτευξη της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών με ένα υψηλό επίπεδο ασφάλειας, μετά την κατάργηση των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα. «*Περιλαμβάνει πολιτικές που απλώνονται από τη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων της Ένωσης μέχρι τη δικαστική συνεργασία σε αστικές και ποινικές υποθέσεις και τη συνεργασία των αστυνομικών αρχών. Καλύπτει επίσης τις πολιτικές για το άσυλο και τη μετανάστευση*

⁸⁸ Συμβούλιο της ΕΕ, «*Η Αντιτρομοκρατική Στρατηγική της ΕΕ*», 14469/4/05, Βρυξέλλες, 30 Νοεμβρίου 2005, <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EL&f=ST%2014469%202005%20REV%204> (έγινε πρόσβαση στις 4 Μαρτίου 2019).

⁸⁹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «*Αναθεωρημένη στρατηγική της ΕΕ για την καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης και της στρατολόγησης στην τρομοκρατία*», 9956/14, Βρυξέλλες, 19 Μαΐου 2014, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9956-2014-INIT/el/pdf> (έγινε πρόσβαση στις 8 Σεπτεμβρίου 2019).

και την καταπολέμηση της εγκληματικότητας (καταπολέμηση της τρομοκρατίας, του οργανωμένου εγκλήματος, του ηλεκτρονικού εγκλήματος, της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών, της εμπορίας ανθρώπων, των παράνομων ναρκωτικών, κλπ.)».⁹⁰

Τα τρομοκρατικά χτυπήματα στη Μαδρίτη, στο Παρίσι, στο Λονδίνο και στις Βρυξέλλες έσπειραν το φόβο και την ανασφάλεια στην Ευρώπη και παράλληλα φανέρωσαν το πόσο απροστάτευτη είναι η ανοιχτή ευρωπαϊκή κοινωνία σε τέτοιες επιθέσεις μίσους. Η άρση των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα του χώρου Σένγκεν, στα μάτια του ευρωπαίου πολίτη, φαντάζει ως ένα μεγάλο επίτευγμα της ευρωπαϊκής κοινωνίας. Το επίτευγμα, όμως, αυτό τίθεται σε αμφισβήτηση, καθώς ένα παράξενο δίλημμα ασφάλειας γεννιέται υπό την πίεση των φοβερών γεγονότων. Η διατήρηση ενός ικανοποιητικού επιπέδου ασφάλειας θα πρέπει να επιτυγχάνεται χωρίς να περιορίζονται τα κεκτημένα δικαιώματα και οι ελευθερίες των πολιτών. Η διατήρηση της λεπτής ισορροπίας μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας καθιστά τη διαχείριση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης ως μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που θα πρέπει να αντιμετωπίσουν οι χώρες της ΕΕ. Η ελεύθερη κυκλοφορία ως αποτέλεσμα της άρσης των συνόρων δημιούργησε την απαίτηση της διασυνοριακής αντιμετώπισης μιας ποικιλίας απειλών με κοινοτικές και διακυβερνητικές μεθόδους. Η παραπάνω συνεργασία ενσωματώθηκε στη Συνθήκη του Μάαστριχτ και οδήγησε με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) στην έναρξη ενός εγχειρήματος που αποτελεί μια από τις σημαντικότερες κατακτήσεις της ΕΕ. Η διαμόρφωση και εξέλιξη του «Χώρου» στηρίζεται στα προγράμματα του Τάμπερε (1999-2004), της Χάγης (2004-2009) και της Στοκχόλμης (2010-2014) και βασίζεται στον τίτλο V της συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Σύμφωνα με το Πρόγραμμα του Ταμπερέ ο «Χώρος» θα πρέπει να εδράζεται πάνω στις ίδιες αξίες που θεμελιώθηκε το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, ήτοι ελευθερία, ανθρώπινα δικαιώματα, δημοκρατικοί θεσμοί και κράτος δικαίου. Βασική αρχή ορίστηκε η εξασφάλιση του δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας υπό συνθήκες ασφάλειας και δικαιοσύνης όχι μόνο για τους ευρωπαίους πολίτες αλλά και τους

⁹⁰ https://eur-lex.europa.eu/summary/chapter/justice_freedom_security.html?locale=el&root_default=SUM_1_COD_ED%3D23.

υπηκόους τρίτων χωρών. Επίσης, τέθηκε ο στόχος της ανοιχτής και ασφαλούς ΕΕ με παράλληλο σεβασμό στις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 για τους πρόσφυγες. Η αποδόμηση της «*Ενιαίας Αγοράς Εγκλήματος*» αποτέλεσε μία σημαντική απόφαση η οποία εγκαινίασε νέες επιχειρησιακές δράσεις. Η προσπάθεια ενίσχυσης της δράσης της Ευρωπαϊκής Αστυνομικής Υπηρεσίας (EUROPOL) η σύμβαση για την ίδρυση της οποίας είχε ήδη υπογραφεί από το 1995, η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αστυνομικής Ακαδημίας (CEPOL) και η σύσταση του οργανισμού για τη δικαστική συνεργασία στον τομέα της ποινικής δικαιοσύνης (EUROJUST) προκειμένου να ενισχυθεί η καταπολέμηση των σοβαρών μορφών εγκλήματος αποτελούν κεκτημένα του Προγράμματος του Ταμπερέ σε ένα ευρύ φάσμα συμβάσεων, αποφάσεων, πρωτοκόλλων και οδηγιών που καταδεικνύουν την αποφασιστικότητα των θεσμών της ΕΕ για την αντιμετώπιση των σύγχρονων απειλών.⁹¹

Τα φαινόμενα της παγκοσμιοποίησης και της σύνθετης αλληλεξάρτησης θέτουν ζητήματα τα οποία δεν αντιμετωπίζονται μόνο με εσωτερικές δράσεις. Το γεγονός αυτό προβλημάτισε έντονα την ΕΕ στο Ταμπερέ με αποτέλεσμα να διατυπωθεί η ανάγκη για τη δημιουργία μιας εξωτερικής διάστασης του «Χώρου». Η αποτελεσματική λειτουργία του συνδέθηκε με τη διαμόρφωση επιτυχών σχέσεων τις οποίες θα έπρεπε να συνάψει η ΕΕ με τρίτες χώρες. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο υπογράμμισε την ανάγκη χρήσης με ολοκληρωμένο και συνεκτικό τρόπο όλων των πολιτικών και μέσων του τομέα των εξωτερικών σχέσεων, πρότεινε τη διεύρυνση συνεργασίας με τις δυνητικά υποψήφιες χώρες και υποστήριξε την υλοποίηση της διαδικασίας σταθεροποίησης των Δυτικών Βαλκανίων. Τέλος υπέδειξε τη λήψη μέτρων για την εξωτερική διάσταση της μεταναστευτικής πολιτικής επικεντρώνοντας την προσοχή στην ανάπτυξη και σταθεροποίηση του κράτους δικαίου, της χρηστής διακυβέρνησης και της θεσμικής ανασυγκρότησης σε τρίτες χώρες.⁹²

Οι πιέσεις που ασκήθηκαν στο ευρωπαϊκό περιβάλλον ασφάλειας μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στη Νέα Υόρκη και τη Μαδρίτη κατέδειξαν την ανάγκη για περαιτέρω ενίσχυση του «Χώρου». Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο προχώρησε σε ένα νέο

⁹¹ Μαίρη Ανάγνου, *Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (1999-2013)* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2014), σ. 50-1, 64-70.

⁹² Στο ίδιο, σ.70-3.

Πρόγραμμα που καλύπτει την περίοδο από το 2004 ως το 2009. Το Πρόγραμμα της Χάγης στηριζόταν σε αρχές, που υπηρετούν τις κύριες αξίες της ΕΕ, όπως αυτές της επικουρικότητας, της αναλογικότητας, της αλληλεγγύης και του σεβασμού των νομικών συστημάτων των κρατών μελών της ΕΕ. Επιπλέον για πρώτη φορά γίνεται αναφορά στην αρχή της διαθεσιμότητας με την οποία η ζυγαριά θα κλίνει προς την πλευρά της ασφάλειας. Οι αναγκαίες πληροφορίες για την καταπολέμηση του εγκλήματος θα διακινούνται πλέον χωρίς άδεια, με προτεραιότητα την εξεύρεση μιας ισορροπίας ανάμεσα στην προστασία της ιδιωτικής ζωής και την ασφάλεια, κατά την ανταλλαγή των σχετικών πληροφοριών μεταξύ των διωκτικών και δικαστικών αρχών. Βάσει της αρχής, υπογράφηκε μια σειρά νομοθετημάτων και συμφωνιών με στόχο τη βελτίωση της ανταλλαγής πληροφοριών. Δημιουργήθηκε επίσης, ένας μεγάλος αριθμός βάσεων δεδομένων προς βελτίωση της ανταλλαγής πληροφοριών με τη χρήση καινοτόμων τεχνολογιών.⁹³ Χαρακτηριστική είναι η απόφαση για την αναβάθμιση της διασυνοριακής συνεργασίας γνωστή ως «Απόφαση Prum» η οποία προσανατολίζεται στη βελτίωση της σχετικής συνεργασίας μεταξύ των αστυνομικών και δικαστικών αρχών των χωρών της ΕΕ για την αποτελεσματικότερη καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του διασυνοριακού εγκλήματος. Η απόφαση θεσπίζει κανόνες για την αυτοματοποιημένη πρόσβαση σε προφίλ DNA, δακτυλοσκοπικά δεδομένα και ορισμένα εθνικά δεδομένα των αδειών κυκλοφορίας οχημάτων. Οι χώρες της ΕΕ δεσμεύονται να δημιουργήσουν αντίστοιχα «εθνικά αρχεία ανάλυσης DNA για τους σκοπούς διερεύνησης ποινικών αδικημάτων. Τα δεδομένα αναφοράς, που αποτελούνται από το μη κωδικοποιητικό τμήμα του DNA και έναν αριθμό αναφοράς που δεν επιτρέπει την ταυτοποίηση ενός ατόμου, πρέπει να γίνονται διαθέσιμα σε άλλες χώρες της ΕΕ για τη διεξαγωγή αυτοματοποιημένων αναζητήσεων».⁹⁴

Σημαντική εξέλιξη αποτελεί και η ισχυροποίηση της εξωτερικής διάστασης του «Χώρου». Η έκταση που καταλαμβάνει η εξωτερική διάσταση της μετανάστευσης στο κείμενο του προγράμματος καταδεικνύει το ενδιαφέρον της ΕΕ για την αντιμετώπιση ενός προβλήματος, η ανεξέλεγκτη επέκταση του οποίου μπορεί

⁹³ Στο ίδιο, σ.79-80, 117-22.

⁹⁴ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=uriserv:jl0005> (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019).

να απειλήσει μελλοντικά την εσωτερική τάξη και συνοχή της ευρωπαϊκής κοινωνίας. Παρατηρείται μια κλιμάκωση σε ενέργειες και συμπράξεις που αφορούν την εξωτερική διάσταση με το ενδιαφέρον να επικεντρώνεται στις χώρες καταγωγής των μεταναστών. Οι στόχοι του Προγράμματος της Χάγης συμβαδίζουν με τους αντίστοιχους στόχους της «Παγκόσμιας Προσέγγισης για τη Μετανάστευση» η οποία υιοθετήθηκε το 2005 και διαπνέονται από έναν πραγματισμό, από μια ρεαλιστική δηλαδή προσέγγιση που εντοπίζει τις ρίζες του προβλήματος και στοχεύει σε συνεργασίες με τρίτες χώρες διέλευσης και καταγωγής. Οι τρεις συνιστώσες της Παγκόσμιας Προσέγγισης είναι η αποτελεσματική διαχείριση της νόμιμης μετανάστευσης, η πρόληψη και η μείωση της αντίστοιχης παράνομης και η προώθηση των θετικών πτυχών που διέπουν τη σχέση που μπορεί να υπάρξει ανάμεσα στη μετανάστευση και την ανάπτυξη.⁹⁵

Ο τρίτος μεγάλος σταθμός στην ιστορία του «Χώρου» είναι το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης το οποίο θεσμοθετήθηκε και εφαρμόστηκε σε μια χρονική συγκυρία υπό τη σκιά της οικονομικής κρίσης και των γεωπολιτικών προκλήσεων που επέφερε η «Αραβική Άνοιξη». Στους στόχους του προγράμματος διαφαίνεται η ακλόνητη πίστη στις σταθερές αξίες της ΕΕ και η αποφασιστικότητά της να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά της προκλήσεις του παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος ασφαλείας. Η ΕΕ έχει στόχο να δημιουργήσει «*μια Ευρώπη ευθύνης, αλληλεγγύης και σύμπραξης σε θέματα μετανάστευσης και ασύλου*» και μέσω της «*πρόσβασης σε μια παγκοσμιοποιημένη υφήλιο*» να αναπτύξει μια πολιτική ολοκληρωμένης διαχείρισης των εξωτερικών συνόρων.⁹⁶ Το πρόγραμμα επισημαίνει επίσης την αλληλοσύνδεση της εσωτερικής-εξωτερικής ασφάλειας και υπερτονίζει την εξωτερική διάσταση του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, μία διάσταση η οποία εδράζεται στις παρακάτω αρχές-κατευθυντήριες γραμμές:

- η Ένωση έχει ενιαία πολιτική εξωτερικών σχέσεων,
- η Ένωση και τα κράτη μέλη πρέπει να συμπράττουν με τις τρίτες χώρες,

⁹⁵ Ανάγνου, όπ. παρ., σ.108-11 και 140-1. Για τη «Παγκόσμια Προσέγγιση για την Μετανάστευση» βλ. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Συμπεράσματα της Προεδρίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου των Βρυξελλών (15/16 Δεκεμβρίου 2005)*, Βρυξέλλες, 30 Ιανουαρίου 2006, 15914/1/05, <https://ec.europa.eu/migrant-integration/?action=media.download&uuid=29D697DF-FBCE-810D-FD3F444518C4CC6B>. (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019).

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 155,161.

- η Ένωση και τα κράτη μέλη θα αναπτύσσουν ενεργά και θα προάγουν ευρωπαϊκά και διεθνή πρότυπα,
- η Ένωση και τα κράτη μέλη θα συνεργάζονται στενά με τους γείτονές τους,
- τα κράτη μέλη θα αυξήσουν περαιτέρω την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ τους και στο πλαίσιο της Ένωσης σχετικά με πολυμερείς και διμερείς δραστηριότητες,
- η Ένωση και τα κράτη μέλη πρέπει να ενεργούν με αλληλεγγύη, συνοχή και συμπληρωματικότητα,
- η Ένωση θα χρησιμοποιεί πλήρως όλο το φάσμα μέσων που διαθέτει,
- τα κράτη μέλη θα πρέπει να συντονίζονται με την Ένωση με στόχο την όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη χρήση των πόρων,
- η Ένωση θα αναλαμβάνει δράσεις ενημέρωσης, ελέγχου και αξιολόγησης, μεταξύ άλλων με τη συμμετοχή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου,
- η Ένωση θα ακολουθεί προδραστική προσέγγιση στις εξωτερικές της σχέσεις.⁹⁷

Σημαντική παράμετρος στην εξέταση του εν λόγω προγράμματος είναι η ενίσχυση του Χώρου Ασφάλειας μέσω του καθορισμού μιας νέας στρατηγικής που να αναφέρεται στην εσωτερική ασφάλεια της Ευρώπης. Η Στρατηγική Εσωτερικής Ασφάλειας, ανάλυση της οποίας έγινε στο δεύτερο κεφάλαιο, θεσπίστηκε σε συμμόρφωση με το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης. Σύμφωνα με το κείμενο της Στρατηγικής η εσωτερική ασφάλεια περιλαμβάνει μια ευρεία δέσμη μέτρων με οριζόντιες και κάθετες διαστάσεις. Η κάθετη διάσταση στην ουσία είναι η εξωτερική της διάσταση, βάσει της οποίας θα πρέπει να προωθηθούν η διεθνής συνεργασία, οι πολιτικές και οι πρωτοβουλίες ασφάλειας, καθώς και η περιφερειακή συνεργασία μεταξύ κρατών μελών και μεταξύ εθνικών, περιφερειακών και τοπικών πολιτικών στο αυτό κράτος μέλος.⁹⁸

⁹⁷ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, «*Το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης — Μια ανοιχτή και ασφαλής Ευρώπη που εξυπηρετεί και προστατεύει τους πολίτες*», (2010/C 115/01), 4/5/2010, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52010XG0504\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52010XG0504(01)) (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019).

⁹⁸ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Σχέδιο στρατηγικής εσωτερικής ασφάλειας για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Προς ένα ευρωπαϊκό πρότυπο ασφάλειας*, σ. 21.

Παγκόσμια Στρατηγική της ΕΕ

Η Παγκόσμια Στρατηγική αποτελεί ένα μεγάλο βήμα προόδου της ΕΕ σε θέματα Άμυνας και Ασφάλειας. Αποτελεί την πρώτη υψηλή στρατηγική της Ευρώπης, καθώς συμβαδίζει με την αντίληψη ότι η υψηλή στρατηγική θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως μια πολιτικο-στρατιωτική αλυσίδα μέσων και σκοπών στην οποία οι στρατιωτικές δυνατότητες συσχετίζονται με πολιτικούς σκοπούς. Βασικός στόχος της υψηλής στρατηγικής είναι η εκμετάλλευση των πλεονεκτημάτων που διαθέτει ένα κράτος.⁹⁹ Οι προθέσεις της Federica Mogherini είναι ξεκάθαρες στον πρόλογο του κειμένου για τη νέα θεωρία «παραγωγής ασφάλειας» που θα αξιοποιεί τα εργαλεία ή τα πλεονεκτήματα που διαθέτει η ΕΕ, ήτοι στρατιωτικά μέσα, τεχνολογία, ανθρωπιστικά, πολιτιστικά και αναπτυξιακά προγράμματα : *«Η Ευρωπαϊκή Ένωση αισθανόταν πάντα υπερήφανη για την ήπια ισχύ της – και θα συνεχίσει να αισθάνεται κατ’ αυτόν τον τρόπο, γιατί στον τομέα αυτόν είμαστε οι καλύτεροι. Ωστόσο, η ιδέα ότι η Ευρώπη είναι αποκλειστικά μη στρατιωτική δύναμη δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα που διαρκώς εξελίσσεται. Για την Ευρώπη, η ήπια και η σκληρή ισχύς συμβαδίζουν»*.¹⁰⁰ Στη συνθήκη της Ρώμης (25 Μαρτίου 1957) με την οποία θεμελιώθηκε η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα τα κράτη μέλη διατύπωσαν ρητά την πρόθεσή τους να θέσουν τα θεμέλια της συνεργασίας τους αποκλείοντας θέματα που άπτονταν της ασφάλειας και άμυνας. Το 2016, 76 χρόνια μετά το σημαντικό σταθμό της ευρωπαϊκής ιστορίας, η ΕΕ αρχίζει μια νέα προσέγγιση αποδίδοντας μεγάλη σημασία σε θέματα ισχύος και ασφάλειας, καλλιεργώντας τη φιλοδοξία για μια στρατηγική αυτονομία.

Η Παγκόσμια Στρατηγική αποτελεί ένα φιλόδοξο πρόγραμμα με το οποίο η ΕΕ θα προάγει στο μέλλον τα κοινά συμφέροντα των κρατών με βάση τις κλασσικές αρχές της. Οι προτεραιότητες της στρατηγικής περιλαμβάνουν την ασφάλεια της Ένωσης, την ανθεκτικότητα του κράτους και της κοινωνίας στην Ανατολή και τον Νότο, την ολοκληρωμένη προσέγγιση έναντι των συγκρούσεων, τις περιφερειακές δομές συνεργασίας και την παγκόσμια διακυβέρνηση για τον 21ο αιώνα. Οι

⁹⁹ Πλατιάς, *Το Νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική προσέγγιση διεθνών σχέσεων*, σ. 82.

¹⁰⁰ «Κοινό όραμα, κοινές δράσεις: Μία ισχυρότερη Ευρώπη. Μια συνολική στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφαλείας», σ. 5.

προτεραιότητες αυτές θα βοηθήσουν την ΕΕ να δώσει τις σωστές απαντήσεις στις σύγχρονες απειλές με μια ολοκληρωμένη προσέγγιση. Βασικοί άξονες είναι ο σεβασμός στις αξίες του «Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης» στο εσωτερικό μέτωπο και η αποφυγή τακτικών επιβολής «υβριδικής ειρήνης» στις περιφερειακές της δραστηριότητες. Η υπό εξέταση στρατηγική έχει ως αφετηρία το εσωτερικό της ΕΕ. Η εξασφάλιση της ασφάλειας, η προώθηση της ευημερίας και η προστασία της δημοκρατίας επιτυγχάνονται μέσα από ενέργειες που συμμορφώνονται πλήρως με τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου. Η προτεραιότητα της ασφάλειας συνεπάγεται δεσμεύσεις των κρατών για αμοιβαία συνδρομή και αλληλεγγύη, στενότερες σχέσεις με τους ατλαντικούς συμμάχους και πιο ενεργή εμπλοκή της ΚΠΑΑ ακόμη και σε αποστολές από κοινού με την FRONTEX και με ειδικευμένους οργανισμούς της ΕΕ, ώστε να ενισχυθεί η προστασία των συνόρων και της ασφάλειας στη θάλασσα.¹⁰¹ Η αναβάθμιση της ΚΠΑΑ, ως εργαλείου εσωτερικής ασφάλειας, είναι μία θετική εξέλιξη που φανερώνει ότι η ΕΕ έχει ξεπεράσει τα προβλήματα ανάγνωσης και μπορεί να προσδιορίσει με ακρίβεια την πολυπλοκότητα των σύγχρονων απειλών, ενώ, παράλληλα, μέσα από μια πραγματιστική στρατηγική, μπορεί να δώσει τις ανάλογες απαντήσεις ασφάλειας στον απρόβλεπτο πολυπολικό-πολυκεντρικό κόσμο.

Στην παραπάνω διαπίστωση συνηγορεί και η νέα προσέγγιση της ΕΕ για την ανθεκτικότητα των κρατών στην ευρύτερη περιφέρειά της. Η ανθεκτικότητα ορίζεται ως η ικανότητα των κρατών να αναμορφώνονται για να ανθίστανται σε εσωτερικές και εξωτερικές κρίσεις. Στον πυρήνα του ανθεκτικού κράτους βρίσκεται η ανθεκτική κοινωνία με κύρια χαρακτηριστικά τη δημοκρατία, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η πολυδιάστατη προσέγγιση για την ανθεκτικότητα των περιοχών που περιβάλλουν την Ευρώπη περιλαμβάνει εξατομικευμένες πολιτικές για τη στήριξη μιας υπεύθυνης διακυβέρνησης, την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, τη μεταρρύθμιση των τομέων της δικαιοσύνης και της ασφάλειας, τη δημιουργία θέσεων εργασίας μέσω στρατηγικών επενδύσεων, τη μεταφορά τεχνολογίας και την αποκατάσταση του περιβάλλοντος. Η υλοποίηση των παραπάνω

¹⁰¹ Στο ίδιο, σ. 9-10,16-7.

πολιτικών είναι εύλογο να επιτευχθεί σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα.¹⁰² Οι συγκρούσεις, στο μεσοδιάστημα, μπορεί να ξεσπάσουν και να απειλήσουν την παγκόσμια σταθερότητα. Κύριο στοιχείο της ολοκληρωμένης προσέγγισης έναντι των συγκρούσεων είναι η ανθρώπινη ασφάλεια. Η ΕΕ δεσμεύεται μέσω της στρατηγικής της να «*αναλάβει δράση σε όλες τις φάσεις του κύκλου των συγκρούσεων, ενεργώντας εγκαίρως για την πρόληψη, ανταποκρινόμενη υπεύθυνα και αποφασιστικά στις κρίσεις, επενδύοντας στη σταθεροποίηση και αποφεύγοντας την πρόωρη αποχώρηση όταν ξεσπά νέα κρίση*». Οι παραπάνω δράσεις είναι βέβαιο ότι δεν θα αφήσουν περιθώρια στους φανατικούς κύκλους των ισλαμιστών για ενίσχυση της τρομοκρατίας μέσω της προπαγανδιστικής εκμετάλλευσης των δυτικών παρεμβάσεων και της καλλιέργειας μίσους στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς.¹⁰³

Οι πολέμιοι της στρατηγικής θα μπορούσαν να της καταλογίσουν ευθύνες για ελλιπή προετοιμασία σε θέματα πολέμου ή και για υπεκφυγές στο καυτό θέμα των αυτόνομων υπερεθνικών δομών άμυνας. Θα ήταν πολύ εύκολο για έναν επικριτή της στρατηγικής να δανεισθεί τις ρήσεις του Βεγέτιου, «*Αν θέλεις ειρήνη, προετοιμάσου για τον πόλεμο*» (Si vis pacem, para bellum), και του Τρότσκι, «*εσύ μπορεί να μην ενδιαφέρεσαι για τον πόλεμο, αλλά ο πόλεμος ενδιαφέρεται για σένα*». Άλλωστε από το τέλος του Α΄ ΠΠ και μετά η ευρωπαϊκή κοινωνία εμφορείται από αντιλήψεις περί ανηθικότητας του πολέμου, οπότε είναι φυσιολογικό να αφήνεται αναπάντητο ένα ερώτημα που άπτεται της εθνικής ασφάλειας¹⁰⁴ ακόμη και σε ένα κείμενο στρατηγικού προσανατολισμού. Η αλήθεια είναι ότι στο κείμενο η λέξη «πόλεμος» αναφέρεται μόνο τρεις (3) φορές. Η λέξη όμως «σύγκρουση» αναφέρεται σαράντα επτά (47) φορές γεγονός που αποδεικνύει τον παγκόσμιο ρόλο που θέλει να διαδραματίσει η ΕΕ. Δέκα οκτώ (18) φορές καταγράφεται ο όρος «ΚΠΑΑ», για μία ευρεία εμπλοκή σε θέματα που αφορούν την ενίσχυση του κυβερνοχώρου και της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας, την ανθεκτικότητα της ευρύτερης περιφέρειας, τη διευθέτηση συγκρούσεων, τη διαχείριση συνόρων, την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, την ανάπτυξη της αμυντικής βιομηχανίας και τις ειρηνευτικές

¹⁰² Στο ίδιο, σ.20-3. Στο 4^ο κεφάλαιο θα διαπιστώσουμε την ορθότητα του λόγου περί ανθεκτικών κοινωνιών, μετά την εξέταση των θεωριών της Δημοκρατικής Ειρήνης και της Κοινής Κυριαρχίας. Είναι σημαντική η επισήμανση ότι στο κείμενο της ΕΕ υπάρχει σεβασμός και όχι κατάχρηση του όρου Δημοκρατία.

¹⁰³ Στο ίδιο, σ 9-10.

¹⁰⁴ Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την αρχαιότητα ως σήμερα*, σ.71,76-77.

αποστολές. Το NATO παραμένει το βασικό πλαίσιο για τα περισσότερα κράτη μέλη σε θέματα συλλογικής άμυνας όμως τα κράτη θα πρέπει να ενισχύσουν τη διαλειτουργικότητα των δυνάμεών τους μέσω εκπαιδεύσεων και ασκήσεων για να είναι σε θέση να αντιδρούν ταχέως και αυτόνομα και σε πλήρη συμμόρφωση με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών.

Η απάντηση της Παγκόσμιας Στρατηγικής στο ερώτημα «*ποια Ευρώπη θέλουμε και ποια Ευρώπη μπορούμε να οικοδομήσουμε;*» είναι σαφής: Η ΕΕ θα πρέπει να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο ως εγγυητής της παγκόσμιας ασφάλειας. Το διεθνές σύστημα είναι μεν άναρχο, η συνεργασία δε ΗΠΑ και ΕΕ καθιστά τούτο λιγότερο ασταθές. Η αμερικανική πολιτική ταλαντεύτηκε μεταξύ απομονωτισμού και παρεμβατισμού μέχρι το 1917. Εκατό σχεδόν χρόνια μετά, η ΕΕ αποφάσισε, έστω και λεκτικά, να αποκτήσει διεθνές αποτύπωμα με μια προσέγγιση που περιέχει πολλές ουσιαστικές διορθώσεις σε ζητήματα παρέμβασης. Για να αποκτήσει όμως δεσπόζουσα θέση στο μεταπυρροπολεμικό σύστημα όπως οι ΗΠΑ, θα πρέπει να έχει την ανάλογη βούληση και είναι πασιφανής η απουσία αυτής. Το πολιτικό σύστημα των ΗΠΑ παρουσιάζει σταθερότητα, η οικονομία τους είναι ισχυρή, ηγούνται ισχυρών συμμαχιών και η στρατιωτική τους υπεροχή είναι αναμφισβήτητη.¹⁰⁵ Η Ευρώπη δεν έχει να ζηλέψει τίποτα. Ο χαμένος χρόνος στην οικονομία συνεπάγεται χάσιμο χρήματος. Στις διεθνείς σχέσεις όμως, ο χαμένος χρόνος ενεργής συμμετοχής της ΕΕ στις παγκόσμιες υποθέσεις, συνεπάγεται αύξηση της αστάθειας.

Κεφάλαιο Τέταρτο

Συζήτηση για το μέλλον της ασφάλειας

Δημοκρατία και ασφάλεια

Ο Μέγας Βασίλειος συμβούλευε τους νέους να συμπεριφέρονται όπως οι μέλισσες, που διαλέγουν από τα άνθη, και να επιλέγουν τα καλύτερα απ' αυτά που διαβάζουν, μιμούμενοι τα μικρά έντομα. Με απόλυτη βεβαιότητα μπορούμε να διατυπώσουμε ότι τα λόγια του μεγάλου ορθόδοξου ιεράρχη ισχύουν και στη σφαίρα της παγκόσμιας ασφάλειας και των στρατηγικών που την υπηρετούν. Οι θεωρητικές

¹⁰⁵ Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, *Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον Ψυχρό πόλεμο* (Αθήνα: Ποιότητα, 2003), σ.14,16.

προσεγγίσεις παρέχουν τα κατάλληλα εργαλεία, ο εντοπισμός των οποίων θα μας βοηθήσει να κατασκευάσουμε την αποτελεσματική θεωρία για να δώσουμε απαντήσεις σε όλες τις προκλήσεις της σύγχρονης ασφάλειας. Οφείλουμε να επιτύχουμε με επαγγελματισμό μία σύνθεση, κρατώντας αποστάσεις από ακρότητες και ιδεοληψίες, προκειμένου να ανιχνεύσουμε τα κοινά σημεία στα οποία συγκλίνουν οι θεωρίες. Οι θεωρίες συνήθως ακολουθούν αυτόνομες και αποκλίνουσες πορείες με μία φυσική προδιάθεση υπερβολής. Μία από αυτές τις θεωρίες, με βαθιές ρίζες στην ευρωπαϊκή παράδοση, είναι ο φιλελεύθερος ιδεαλισμός. Το όραμα του δεν είναι κατακριτέο αλλά ο ουτοπισμός και οι πρακτικές με τις οποίες επιδιώκεται η εξάπλωσή του θα πρέπει με επιχειρήματα να υποστούν την αυστηρή κριτική της διεθνούς κοινωνίας. Αν και έχει ευδοκιμήσει στην μεταπολεμική Ευρώπη, η εφαρμογή του σε χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου κάθε άλλο παρά επιτυχημένη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως εκ τούτου χρήζει διερεύνησης.

Ο Ιδρυτής της θεωρίας, ο Emmanuel Kant, πίστευε ακράδαντα ότι κάποια μέρα οι άνθρωποι, μετά τον βαρύτατο φόρο αίματος, θα αποκηρύξουν τον πόλεμο. Ο Γερμανός φιλόσοφος, το 1795, έγραψε ένα δοκίμιο που διαπραγματευόταν το θέμα της «αιώνιας ειρήνης». Υπάρχουν φήμες, ότι πηγή έμπνευσης του τίτλου του δοκιμίου, ήταν το όνομα ενός ολλανδικού πανδοχείου απέναντι από ένα κοιμητήριο. Στην είσοδο του κοιμητηρίου υπήρχε επιγραφή που μιλούσε για την αιώνια ειρήνη! Σταδιακά ο όρος εξελίχθηκε στη θεωρία της δημοκρατικής ειρήνης που στις μέρες μας βρίσκει θερμούς υποστηρικτές στη Σχολή του Δημοκρατικού Φιλελευθερισμού. Η πεμπτουσία της θεωρίας είναι ότι τα δημοκρατικά κράτη λόγω της πολιτικής τους ανωτερότητας προάγουν την ειρηνική επίλυση των διαφορών τους, δίνοντας προτεραιότητα στην ανάπτυξη οικονομικών δεσμών που καθιστούν το οικονομικό και πολιτικό κόστος του πολέμου ασύμφορο.¹⁰⁶

Ο Christopher Layne εξετάζοντας τέσσερις σύγχρονες ιστορικές περιπτώσεις στις οποίες οι δημοκρατικές μεγάλες δυνάμεις παραλίγο να φτάσουν τα πρόθυρα του πολέμου [Ηνωμένες Πολιτείες-Μεγάλη Βρετανία το 1861 («η υπόθεση Τρεντ»), Ηνωμένες Πολιτείες-Μεγάλη Βρετανία το 1895-96 (κρίση στη Βενεζουέλα), Γαλλία-Μεγάλη Βρετανία το 1898 (η κρίση της Fashoda) και Γαλλία-Γερμανία το 1923

¹⁰⁶ Ιωάννης Παπαφλωράτος, *Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2018), σ. 10-12, 79-81.

(κρίση του Ρουρ)] καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «σε τελική ανάλυση, ο κόσμος παραμένει αυτό που ήταν πάντα: η διεθνής πολιτική συνεχίζει να συμβαίνει σε ένα αναρχικό, ανταγωνιστικό και αυτοβοηθούμενο Βασίλειο». Η θεωρία της δημοκρατικής ειρήνης χαρακτηρίζεται ως μία επικίνδυνη θεωρία. Υπάρχει μια βαθιά πίστη ότι η εξάπλωση της δημοκρατίας και της οικονομικής αλληλεξάρτησης έχει επιφέρει μια ποιοτική αλλαγή στη διεθνή πολιτική, και ότι ο πόλεμος και οι σοβαροί ανταγωνισμοί στο πεδίο της ασφάλειας μεταξύ των δημοκρατικών μεγάλων δυνάμεων είναι πλέον αδύνατοι. Υπάρχει, συνεπώς, η πεποίθηση ότι δεν χρειάζεται να ανησυχούμε για μελλοντικούς ανταγωνισμούς που θα προκύψουν από την ανάδυση νέων ισχυρών κρατών, όπως της Ιαπωνίας και της Γερμανίας, εκτός και αν οι δύο χώρες διολισθήσουν προς τον αυταρχισμό. Ο λόγος για τον οποίο οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν θα πρέπει να ανησυχούν είναι ότι οι δημοκρατίες δεν πολεμούν μεταξύ τους. Οι σύγχρονοι υποστηρικτές της φιλελεύθερης θεωρίας έχουν κατασκευάσει ένα ελκυστικό αφήγημα μιας «αιώνιας ειρήνης», ευθυγραμμισμένοι με τις απόψεις του Kant, μέσα σε μια ζώνη δημοκρατίας και ευημερίας. Αλλά αυτή η «ζώνη ειρήνης» είναι για τον συγγραφέα μια γαλήνη των ψευδαισθήσεων. Δεν υπάρχουν στοιχεία ότι η δημοκρατία αναιρεί τις διαρθρωτικές επιπτώσεις της σύγχρονης αναρχίας στο επίπεδο του διεθνούς πολιτικού συστήματος.¹⁰⁷ Η αγγλική λέξη «cant» είναι αρκετά υποτιμητική καθώς μεταφράζεται ως «αερολογία» ή «υποκρισία». Η δεύτερη μετάφραση έρχεται πιο κοντά στην πραγματικότητα για τον λόγο ότι η δημοκρατική ειρήνη εμπεριέχει ένα είδος υποκρισίας παράλληλα με τους ανεδαφικούς της ισχυρισμούς. Δεν θα ήταν υπερβολή αν την χαρακτηρίζαμε ως λαϊκισμό σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς προβάλλει απλοϊκές και συνήθως μη εφαρμόσιμες λύσεις σε παγκόσμια κλίμακα υποκρύπτοντας παράλληλα τα συμφέροντα των ισχυρών κρατών.

Η ανοικοδόμηση ενός αποσαθρωμένου κράτους είναι μια πολύπλοκη διαδικασία και προφανώς δεν στηρίζεται σε ευχολόγια και απλοϊκές, μεσσιανικού τύπου προσεγγίσεις. Η θεραπεία των αιτιών που αναπαράγουν τις συγκρούσεις στον Τρίτο Κόσμο απαιτεί την εφαρμογή μοντέλων διαχείρισης κρίσεων και ανοικοδόμησης κρατών, πάνω σε ρεαλιστική βάση. Ο Stephen Crasner για την

¹⁰⁷ Christopher Layne, “Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace”, *International Security*, Vol.19, No 2 (Autumn, 1994), σ. 48.

εδραίωση της εσωτερικής ειρήνης και σταθερότητας προτείνει το μοντέλο της «κοινής κυριαρχίας» (Shared Sovereignty). Μετά τη σταχυολόγηση των παρατιθέμενων απόψεων, μπορεί να γίνει κατανοητό γιατί η κοινή κυριαρχία θα μπορούσε να συμβάλει στη βελτίωση της διακυβέρνησης και την αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Η κοινή κυριαρχία, σύμφωνα με τον συγγραφέα, δημιουργεί τις κατάλληλες πολιτικές δομές, τεχνοκρατικά αναπτυγμένες, που παρέχουν καλύτερες πολιτικές εγγυήσεις για την αποφυγή καταχρήσεων εξουσίας σε χώρες που μόλις έχουν τερματιστεί οι εσωτερικές συγκρούσεις. Οι δομές αυτές μπορεί να εγγυηθούν την ανάπτυξη ανθεκτικών κρατών όπου η διεξαγωγή εκλογών θα αναδείξει διεθνώς αναγνωρισμένες και εσωτερικά νομιμοποιημένες κυβερνήσεις. Σε μη φιλελεύθερες κοινωνίες, η υιοθέτηση κανόνων κοινής κυριαρχίας θα μπορούσε να είναι ένας τρόπος για τη δέσμευση των πολιτικών υποψήφιων για καλύτερη διακυβέρνηση. Γενικότερα, η κοινή κυριαρχία θα μπορούσε να καταστήσει δυσκολότερη την αρπαγή πολύτιμων πόρων από εθνικούς και τοπικούς δημόσιους αξιωματούχους, οι οποίοι πλέον δεν έχουν τον αποκλειστικό έλεγχο του εθνικού πλούτου. Μόλις οι ομάδες συμφερόντων αναγνωρίσουν ότι η διάρρηξη της συμφωνίας θα προκαλέσει την οργή των ξένων επενδυτών όσο και τοπικών παικτών, τότε η κοινή κυριαρχία έχει καταφέρει να δημιουργήσει μια ευεργετική, αυτοσυντηρούμενη ισορροπία μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών. Όταν δημιουργούνται δεσμευτικοί κανόνες, οι ελίτ στα πρώην αποτυχημένα κράτη έχουν περισσότερα κίνητρα για την ανάπτυξη δικαιότερων θεσμών, ενώ οι πολίτες αισθάνονται την ανάγκη να υποστηρίξουν τη νέα προσπάθεια. Οι εν λόγω ελίτ επίσης γνωρίζουν ότι η διάρρηξη της εμπιστοσύνης θα έχει μεγάλο κόστος από τις απώλειες που θα προκύψουν στις εξαγωγές, ενώ οι ηγέτες των ανεπτυγμένων χωρών μπορούν να αισθάνονται πιο σίγουροι ότι οι πληρωμές κατά την εισαγωγή πόρων δεν επρόκειτο να χρηματοδοτήσουν παράνομες περιουσίες και δραστηριότητες ή τρομοκρατικά δίκτυα. Σε μία χώρα που προσπαθεί να επουλώσει τις πληγές από μία καταστροφική περιφερειακή σύγκρουση εξίσου ελκυστική είναι η προοπτική δημιουργίας ανεξάρτητων κεντρικών τραπεζών με διοικητικά συμβούλια που θα διορίζονται τόσο από την εθνική κυβέρνηση όσο και από εξωτερικό εταίρο, όπως είναι το ΔΝΤ. Μία σταθερότερη μακροοικονομική πολιτική θέτει τις βάσεις για βιώσιμη ανάπτυξη και καθιστά εφικτή τη δημιουργία

πλούτου μέσω παραγωγικών επιχειρήσεων και επενδύσεων, οπότε σταδιακά τίθενται και οι βάσεις για την εμπέδωση των δημοκρατικών θεσμών.¹⁰⁸

Η «κοινή κυριαρχία» είναι μία διαδικασία top-down σύμφωνα με την οποία επιβάλλονται οι απαραίτητες δεσμεύσεις από τον αναπτυγμένο κόσμο στις ηγεσίες των δοκιμαζόμενων κρατών και εμπεριέχεται στην προσέγγιση της «ανθρώπινης ασφάλειας δεύτερης γενιάς», καθώς αφήνει περιθώρια για τη συμμετοχή πολιτών στο εγχείρημα της αποκατάστασης της τάξης και της ασφάλειας. Το μοντέλο του Human Security Study Group χρησιμοποιεί μεθόδους για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων προκλήσεων που αφορούν την πολιτική, τη νομοθεσία και την οικονομία, και οι οποίες είναι, τόσο «από πάνω προς τα κάτω» (top-down) όσο και από «κάτω προς τα πάνω» (bottom-up).¹⁰⁹ Η ασφάλεια παράγεται από δύο κατευθύνσεις ενώ η δημοκρατία γεννιέται «από κάτω προς τα πάνω». Η κατανόηση των δύο όρων μας βοηθάει να ξεχωρίσουμε την ειδοποιό διαφορά μεταξύ ασφάλειας και δημοκρατίας. Ο Jochen Hippler δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην “bottom-up” διάσταση της δημιουργίας σταθερών κρατικών οντοτήτων. Επισημαίνει ότι οι περισσότερες μέθοδοι οικοδόμησης έθνους κυριαρχούνται από την αντίληψη ότι η διαδικασία θα πρέπει να ξεκινήσει μόνο από την κορυφή αποκλείοντας τη συμμετοχή της κοινωνίας στη διαμόρφωση ενός λειτουργικού κράτους. Η παγκόσμια κοινότητα πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι η οικοδόμηση του κράτους μετά τον πόλεμο απαιτεί και τη συνεργασία των τοπικών κοινοτήτων και θα μπορούσε να είναι επιτυχής μόνο αν επιδιωχθεί και «από κάτω προς τα πάνω». Με τη σύσταση ενός κράτους τα μέλη αποκτούν την ιδιότητα του πολίτη, η οποία καταργεί κάθε έννοια υποταγής σε μια παραπάνω αρχή. Υπό αυτή την έννοια η ανοικοδόμηση ενός έθνους αποκτά μια δημοκρατική προοπτική όπου οι πολίτες αποκτούν τη συνείδηση της συμμετοχής σε μια ομάδα κοινών συμφερόντων. Η ανοικοδόμηση του έθνους θέτει τις βάσεις της δημοκρατικής προοπτικής χωρίς να ανοίγει αναγκαστικά την πόρτα της πραγματικής δημοκρατίας.¹¹⁰

¹⁰⁸ Crasner D. Stephen, “Building Democracy After Conflict: The Case for Shared Sovereignty”, *Journal of Democracy*, Vol 16 (January 2005), σ.70,79.

¹⁰⁹ Human Security Study Group, “*From Hybrid Peace to Human Security: Rethinking EU Strategy towards Conflict*”, σ.3.

¹¹⁰ Jochen Hippler, *Nation-building A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation* (London: Pluto Press, 2005), σ.11, 63.

Η συνδρομή των Κυριαζή και Οικονόμου είναι άκρως απαραίτητη στην κατανόηση του όρου «από κάτω προς τα πάνω». Καταρχάς, καταρρίπτουν το επιχείρημα ότι η δημοκρατία επιβάλλεται, όπως προσπαθούν να μας πείσουν οι ιθύνοντες της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Η δημοκρατία δεν δημιουργήθηκε με την εκχώρηση δικαιωμάτων από την αριστοκρατική τάξη της αρχαίας Αθήνας, ήτοι «από πάνω προς τα κάτω», με αντάλλαγμα την υποστήριξη και την αποφυγή επαναστάσεων. Αντίθετα, υποστηρίζουν ότι οι περισσότερες δημοκρατίες δημιουργήθηκαν από «κάτω προς τα πάνω» ως αποτέλεσμα επαναστάσεων. Μελετούν επίσης μηχανισμούς που διαμορφώνουν τις συνθήκες δημιουργίας δημοκρατικού πολιτεύματος. Υποστηρίζουν ότι στην περίπτωση της Αθήνας, η τριήρης ήταν ένας «αναπτυγμένος μηχανισμός συνεργασίας και συντονισμού του αρχαίου κόσμου» που συνέβαλε στη διαμόρφωση των δημοκρατικών θεσμών. Τα εν λόγω πλοία αποτελούσαν τον χώρο όπου οι κοινωνικές διακρίσεις αμβλύνονταν. Η έννοια της πολιτικής ισότητας εκπορεύθηκε από τη στρατιωτική ισότητα, η οποία ήταν απαραίτητη για την αποτελεσματική λειτουργία του αρχαίου ναυτικού πλοίου. Η δράση των μηχανισμών για τη δημιουργία του αρχαίου δημοκρατικού πολιτισμού ήταν μακροχρόνια¹¹¹. Οι δημοκρατικές κοινωνίες δεν γεννήθηκαν εν μία νυκτί αλλά απαιτήθηκε ένα μεγάλο χρονικά διάστημα. Η απουσία αντίστοιχων μηχανισμών από τα πειράματα της δημοκρατικής ειρήνης σε χώρες όπως το Ιράκ εξηγεί προφανώς την αποτυχία τους και την προχειρότητα με την οποία οι ΗΠΑ προσεγγίζουν το ζήτημα της διάδοσης της δημοκρατίας. Η ανεύρεση τους αποτελεί μία από τις προτεραιότητες των αποστολών αποκατάστασης της ειρήνης. Η οικοδόμηση σταθερών κρατών είναι μία πολυσύνθετη διαδικασία, απαιτεί δράσεις τόσο «από πάνω προς τα κάτω», όσο και από «κάτω προς τα πάνω» χωρίς να υπάρχει η πολυτέλεια του χρόνου και αυτό αποτελεί τη μεγαλύτερη πρόκληση για τις αποστολές της ΚΠΑΑ.

Για τον Ερντογάν η δημοκρατία είναι «ένα όχημα που το χρησιμοποιείς μέχρι να φτάσεις στον προορισμό σου κι ύστερα το εγκαταλείπεις».¹¹² Η εργαλειοποίηση της δημοκρατίας στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι αναμενόμενη. Προφανώς, η δημοκρατία δεν μπορεί να ευδοκιμήσει σε κλίματα αυταρχικής νοοτροπίας. Το όχημα

¹¹¹ Νίκος Κυριαζής- Εμμανουήλ Μάριος Οικονόμου, *Δημοκρατία και Οικονομία. Μία αναλυτική ιστορία της Δημοκρατίας από τη γέννηση της μέχρι σήμερα* (Αθήνα: Ενάλιος, 2015), σ.64-5, 99.

¹¹² Γιώργος Καραμπελιάς κ.ά., *Νεοοθωμανισμός και ελληνική ταυτότητα* (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2009), σ. 57.

αυτό μπορεί να εξυπηρετήσει και τις μεγάλες δυνάμεις στην κατεύθυνση εξυπηρέτησης των συμφερόντων τους. Η εργαλειοποίηση, ωστόσο, της δημοκρατίας από ηγέτες δημοκρατικών κρατών είναι άκρως επικίνδυνη. Ειδικά στην ΕΕ, όπου η δημοκρατία βάλλεται από τα λαϊκίστικα κινήματα, η υποβάθμιση της εξυπηρετεί αυτούς που εύχονται τον τερματισμό του ευρωπαϊκού εγχειρήματος. Η ΕΕ έχει ως πρώτη προτεραιότητα τον σεβασμό των θεμελιωδών ελευθεριών των πολιτών, ενθαρρύνοντας παράλληλα τα κράτη-μέλη για πιο ενεργή συμμετοχή στη λήψη πολιτικών αποφάσεων, ώστε να επιταχυνθεί η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η δημοκρατία, ως οργανικό στοιχείο του ευρωπαϊκού μακροπολιτισμού, αποτελεί τη θεμελιώδη αξία πάνω στην οποία βασίζεται τόσο η εσωτερική όσο και η εξωτερική δράση της ΕΕ. Διαθέτει δε, στο οπλοστάσιό της, ένα ευρύ φάσμα εργαλείων για την προώθηση της ειρήνης στον κόσμο.¹¹³ Ένα από αυτά είναι και η ΚΠΑΑ που επιτρέπει στην Ένωση να αναλάβει ηγετικό ρόλο στις ειρηνευτικές επιχειρήσεις, στην πρόληψη των συγκρούσεων και στην ενίσχυση της διεθνούς ασφάλειας στο πλαίσιο της ολοκληρωμένης προσέγγισης της Παγκόσμιας Στρατηγικής.

Οικονομία και ασφάλεια

Το πρώτο ζητούμενο στην αποκατάσταση της τάξης και της ασφάλειας είναι η δημιουργία μιας κοινωνίας που χαίρει πολιτικής σταθερότητας. Η ΕΕ, σύμφωνα με την Παγκόσμια Στρατηγική της, θέτει ως στόχο τη δημιουργία ανθεκτικών κρατών που δύνανται να διαχειρίζονται με επιτυχία εσωτερικές και εξωτερικές κρίσεις. Η πολιτική σταθερότητα εγγυάται τη διατήρηση ενός ανεκτού επιπέδου ασφάλειας, το οποίο χτίζεται από δύο κατευθύνσεις, όπως αναλύσαμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο. Η εγκαθίδρυση δημοκρατικού πολιτεύματος σε χώρες, με ένα τελείως διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο από αυτό της Ευρώπης και των ΗΠΑ, κινείται στα όρια της ουτοπίας, καθώς αγνοεί ένα πλήθος παραγόντων που συμβάλλουν στη δημοκρατική μετεξέλιξη της κοινωνίας. Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τον κρίσιμο παράγοντα της θρησκείας που δύναται να επηρεάσει θετικά ή αρνητικά τη λειτουργία

¹¹³ Council of the European Union, “*EU Concept for EU-led military operations and missions*”, ST17107/14, Brussels, 19 April 2019, σ.9-10, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8798-2019-INIT/en/pdf> (accessed in November 10, 2019).

της δημοκρατίας. « Χώρες όπως το Αφγανιστάν των Ταλιμπάν, το θεοκρατικό Ιράν όπου εφαρμόζεται ο θρησκευτικός νόμος, η σαρία, δεν αφήνουν ιδιαίτερο χώρο για τη δημοκρατία, γιατί η δημοκρατία είναι πολίτευμα διαλόγου, θέσεων και αντιθέσεων, και πάνω από όλα, ανταγωνισμού και αμφισβήτησης».¹¹⁴ Ωστόσο, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε περιοχές, όπου επικρατούν αυταρχικές θρησκείες, από τη διεκδίκηση της πολιτικής σταθερότητας που θα επιφέρει την τάξη και την ασφάλεια στο εσωτερικό της κοινωνίας τους. Το ζητούμενο είναι η δημιουργία ενός «καθαρού» περιβάλλοντος ασφάλειας όπου η βιομηχανία παραγωγής απειλών στον αναπτυσσόμενο κόσμο, όπως αυτές αναλύθηκαν στο δεύτερο κεφάλαιο, βαθμιαία θα αντικατασταθεί από μία βιομηχανία παραγωγής αγαθών που θα συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη των εν λόγω προβληματικών περιοχών.

Τα ισχυρά κράτη, εκ των πραγμάτων, θα πρέπει να αναζητήσουν δικλίδες ασφάλειας, ώστε να παγιωθεί περαιτέρω η τάξη στις ευαίσθητες περιοχές του πλανήτη. Μία από αυτές είναι η οικονομία, που μπορεί να επιλύσει πολλούς γρίφους που βασανίζουν τη διεθνή κοινωνία. Με την ανάπτυξη της οικονομίας επωφελείται τόσο ο αναπτυσσόμενος όσο και ο αναπτυγμένος κόσμος, καθώς αίρεται η άνιση ανάπτυξη, τις παρενέργειες της οποίας βιώνει ο Τρίτος Κόσμος, και η στασιμότητα που παρατηρείται στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η ισχυροποίηση της οικονομίας ενισχύει την κοινωνία συμφερόντων και οι πολίτες έχουν να επιλέξουν μόνο την επιλογή να υποστηρίξουν τις υπάρχουσες πολιτικές δομές, γεγονός που δίνει περαιτέρω εγγυήσεις για την τάξη και την ασφάλεια. Πολιτική σταθερότητα και οικονομική ανάπτυξη μπορεί να δημιουργήσουν τις κατάλληλες συνθήκες, εφόσον το επιτρέπουν και άλλοι πολιτισμικοί παράγοντες, για την ευδοκίμηση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η δημοκρατία είναι ένα ευαίσθητο πολίτευμα και η εύρυθμη λειτουργία της εξαρτάται από την αντίστοιχη της οικονομίας. Δυστυχώς, η δημοκρατία έχει αδιέξοδα και το μεγαλύτερο από αυτά είναι η οικονομία. Η οικονομική κρίση στην Ευρώπη προκάλεσε κύματα αμφισβήτησης και παράλληλα την άνοδο στην εξουσία ακραίων κομμάτων που προσπαθούν να αποδομήσουν το ευρωπαϊκό εγχείρημα. Η οικονομική αστάθεια διαρρηγνύει την αλυσίδα της

¹¹⁴ Κυριαζής- Οικονόμου, *Δημοκρατία και Οικονομία*, σ.79-80.

ασφάλειας και διόλου τυχαία καταγράφεται ως απειλή στην Παγκόσμια Στρατηγική της ΕΕ.

Μπορεί η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση του 2008, η δημοσιονομική και τραπεζική κρίση της Ευρωζώνης το 2010, η οικονομική κρίση της χώρας μας και η οικονομική υποανάπτυξη των αναπτυσσόμενων κρατών να έχουν ένα κοινό σημείο αναφοράς; Προφανώς υπάρχει μία διαφορά στο αναπτυξιακό επίπεδο των ΗΠΑ, των χωρών της ΕΕ και των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Υπάρχουν όμως, και κάποιοι κοινοί κανόνες, η εφαρμογή των οποίων δύναται να προκαλέσει την άρση των αδιεξόδων είτε πρόκειται για τις επιμέρους κρίσεις είτε για το γενικότερο φαινόμενο της άνισης ανάπτυξης. Ο πρώτος κανόνας είναι η αποκατάσταση της πολιτικής σταθερότητας, ώστε να παρέχεται ένα ικανοποιητικό επίπεδο εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας. Η οικονομική ανάπτυξη δεν συμβαδίζει με εμφυλίους πολέμους και περιφερειακές συγκρούσεις. Σε ένα ασφαλές περιβάλλον το κράτος θα πρέπει να δείξει ενδιαφέρον για την προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας. Κεφάλαιο και ατομική ιδιοκτησία μας παραπέμπουν συνειρμικά στον Μάρξ. Κατά αυτόν τον τρόπο όμως αδικούμε τους αρχαίους μας προγόνους, οι οποίοι διαφοροποιούνται από τις απόψεις του Γερμανού φιλόσοφου.

Ο Αριστοτέλης θεωρούσε την κοινοκτημοσύνη των αγαθών ως βλαβερή για την οικονομική ανάπτυξη. Το ζητούμενο για την οικονομική ανάπτυξη ήταν η δημιουργία ατομικής περιουσίας, οπότε η πολιτεία θα πρέπει να ενθαρρύνει τους πολίτες στην απόκτηση ιδιοκτησίας. Οι Αθηναίοι απέδιδαν επίσης μεγάλη σημασία στην προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας. Η επ' αυτοφώρω σύλληψη στην οικία του θύματος μπορούσε να επιφέρει την τιμωρία του θανάτου.¹¹⁵ Για να υπάρξει οικονομική ανάπτυξη, θα πρέπει ο πολίτης να μπορεί να καταφύγει στις δικαστικές αρχές για την προστασία της ατομικής του ιδιοκτησίας. Γεννιέται κατά τον τρόπο αυτό η έννοια του κράτους δικαίου που έχει την ικανότητα να εγγυηθεί την περιουσία, την ισονομία και τις ίσες ευκαιρίες. Το κράτος αυτό καταπολεμά τη διαφθορά, τις κοινωνικές διακρίσεις, προστατεύει τα πνευματικά δικαιώματα και παρέχει εκπαίδευση σε όλους τους πολίτες. Κρατισμός, παρεμβατισμός, υπερφορολόγηση, εξυπηρέτηση ιδιωτικών συμφερόντων είναι έννοιες απαγορευτικές

¹¹⁵ Κυριαζής- Οικονόμου, *Δημοκρατία και Οικονομία*, σ.184-5.

σέ ένα κράτος που επιδιώκει να περάσει στον αναπτυγμένο κόσμο και να εγγυηθεί μεγαλύτερα επίπεδα ασφάλειας στους πολίτες του.

Οι παραπάνω κανόνες ισχύουν και για τις χώρες του αναπτυγμένου κόσμου, όπως η Ελλάδα, που μερικές φορές μάλλον τους λησμονούν, με αποτέλεσμα να έχουμε υποχώρηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητάς τους. Στις περιπτώσεις αυτές, εφαρμογή κανόνων, όπως δημοσιονομική εξυγίανση, πολιτικές μεταρρυθμίσεις, ανάπτυξη της έρευνας και της καινοτομίας, είναι επιτακτικοί για αποφυγή χειρότερων καταστάσεων όπου είναι αδύνατη η διασφάλιση της βιωσιμότητας ενός δημόσιου χρέους. Τα σκληρά προγράμματα οικονομικής προσαρμογής είναι φυσιολογικό να προκαλούν έντονες πολιτικές αντιπαραθέσεις και αμφισβήτηση για το ευρωπαϊκό κέντρο αποφάσεων. Ο ευρωσκεπτικισμός, ωστόσο, σε χώρες όπου υπάρχει μια οικονομική κρίση, που να φτάνει το βαθμό της πτώχευσης, έχει όρια. Τα όρια στενεύουν ακόμα περισσότερο, όταν η κρίση αυτή έχει αντίκτυπο και σε θέματα που άπτονται της άμυνας και της ασφάλειας με μεγάλες αλλαγές στον καταμερισμό της οικονομικής και της εξαρτώμενης από αυτήν στρατιωτικής ισχύος. Η ανατροπή των διμερών συσχετισμών ισχύος με την Τουρκία λόγω της οικονομικής της ανάπτυξης και της αντίστοιχης στασιμότητας της χώρας μας¹¹⁶ θα έπρεπε να θορυβήσει τους εραστές του GREXIT, που μάλλον αγνόησαν τις παραμέτρους ασφάλειας και τις τραγικές γεωπολιτικές συνέπειες της παραπάνω πολιτικής κίνησης. Με δεδομένη την επιθετικότητα της Τουρκίας, όπως αυτή εκδηλώνεται καθημερινά στον χώρο του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου, θα έπρεπε να υπάρχει έντονος προβληματισμός για το πως θα μπορούσε μια πτωχευμένη, κατά μια έννοια, χώρα να αντιμετωπίσει χωρίς τη συνδρομή πλέον των ευρωπαϊκών θεσμών τις ακόρεστες τουρκικές απαιτήσεις και φιλοδοξίες. Η εθνική ασφάλεια της Ελλάδας και το μέλλον αυτής, σε κάθε περίπτωση εξαρτάται από το μέλλον της ΕΕ, και παράγοντες, όπως η οικονομία και η ασφάλεια, συναρτώνται από την επιτυχία του ευρωπαϊκού εγχειρήματος.

¹¹⁶ Το φαινόμενο της άνισης ανάπτυξης και η σχέση του με θέματα καταμερισμού ισχύος περιγράφονται στο: Παπασωτηρίου, *Η Διεθνής Πολιτική στον 21ο Αιώνα* (Αθήνα: Ποιότητα, 2008), σ. 41-60.

Προτάσεις για το μέλλον της ΕΕ

Η Ευρώπη ως μοναδικό εγχείρημα, που με μεγάλη επιτυχία ισορρόπησε τις ανάγκες και τις προτεραιότητες των κυρίαρχων κρατών της, θα πρέπει να παραμείνει ενωμένη. Με τη Λευκή Βίβλο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τον Μάρτιο του 2017, πρότεινε πιθανές επιλογές για το μέλλον της Ευρώπης. Ο Πρόεδρος Juncker διατύπωσε κατηγορηματικά ότι δεν θα πρέπει τα μέλη κράτη να αφήσουν τις εξελίξεις να τα καταβάλλουν, αλλά αντίθετα να αξιοποιήσουν τις ευκαιρίες που προσφέρονται στο διεθνές σύστημα. Η Λευκή Βίβλος παρουσίασε πέντε σενάρια, πέντε προτάσεις για το πως θα μπορούσε να εξελιχθεί η Ένωση, ανάλογα με τις επιλογές που θα κάνουν τα κράτη. Σημείο εκκίνησης για κάθε σενάριο είναι ότι τα κράτη μέλη προχωρούν μαζί μπροστά ως Ένωση για να μπορέσουν να διασφαλίσουν τις διαχρονικές αξίες της ειρήνης, της δημοκρατίας, της ανεκτικότητας, του πλουραλισμού των απόψεων, της ελευθερίας του τύπου και της ισότιμης αντιμετώπισης. Είναι πολύ σημαντικό να κατανοήσουμε ότι και το χειρότερο σενάριο, υπό τις παρούσες γεωπολιτικές συνθήκες, είναι κατά πολύ καλύτερο από μια κατακερματισμένη Ευρώπη. Τα σύγχρονα προβλήματα που προκύπτουν από τις ραγδαίες μεταβολές του γεωπολιτικού περιβάλλοντος, οι μεταναστευτικές και προσφυγικές κρίσεις, η κλιματική αλλαγή, η τρομοκρατία, οι οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης των αγορών, οι δυσοίωνες δημογραφικές εξελίξεις δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά από ένα και μόνο κράτος-μέλος της Ένωσης, ακόμη και από ισχυρά κράτη, όπως είναι η Γαλλία και η Γερμανία. Οι παλινωδίες της Τουρκίας στο μεταναστευτικό ζήτημα και η επιθετικότητά της στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Συρία αποδεικνύουν ότι μικρά κράτη, όπως η Ελλάδα, χρειάζονται την αρωγή της ΕΕ, ενώ επεμβάσεις, όπως αυτή του Γάλλου προέδρου Μακρόν για την περιβαλλοντική καταστροφή του Αμαζονίου, αποκτούν ακόμη μεγαλύτερη δυναμική, όταν προβάλλονται ως κοινή ευρωπαϊκή γραμμή και όχι ως μία μεμονωμένη κρατική απόφαση.

Σύμφωνα με το πρώτο σενάριο με τίτλο «*Συνεχίζουμε κανονικά*», η ΕΕ επικεντρώνεται στην επιτυχή ολοκλήρωση του προγράμματος θετικών μεταρρυθμίσεων. Όσον αφορά την τρομοκρατία, ο αγώνας καταπολέμησης εντείνεται μέσω προγραμμάτων ανταλλαγής πληροφοριών. Στον τομέα της άμυνας καταρτίζονται προγράμματα για την προώθηση της συνεργασίας σε θέματα έρευνας,

βιομηχανίας και δημοσίων συμβάσεων. Το πρόβλημα της ταχείας αντίδρασης της ΕΕ σταδιακά βελτιώνεται καθώς τα κράτη μέλη αποφασίζουν τη συνένωση κάποιων στρατιωτικών τους δυνατοτήτων και την ενίσχυση της οικονομικής αλληλεγγύης για εξωτερικές αποστολές. Ευαίσθητα θέματα εθνικής κυριαρχίας, όπως η διαχείριση των εξωτερικών συνόρων, παραμένουν στον τομέα ευθύνης του κράτους, με την επικουρική επιχειρησιακή υποστήριξη της FRONTEX. Για την αντιμετώπιση των σύγχρονων προκλήσεων ασφάλειας απαιτούνται βελτιώσεις στον τομέα της διαχείρισης των συνόρων,¹¹⁷ η γενική παρατήρηση όμως είναι ότι και στον τομέα αυτό απουσιάζει το στοιχείο της ριζικής αναθεώρησης η οποία απαιτείται για την περαιτέρω ολοκλήρωση της ΕΕ. Η συγκεκριμένη πρόταση, αν και δεν αποκλείει το ενδεχόμενο των μείζονων διαφωνιών, ωστόσο μπορεί να εγγυηθεί σε κάποιο βαθμό την ενότητα της ΕΕ, χωρίς να δίνει τις ουσιαστικές απαντήσεις στις ανεύθυνες λαϊκίστικες και εθνικιστικές ρητορείες.

Το δεύτερο σενάριο φέρει ως τίτλο *«Τίποτε περισσότερο από την ενιαία αγορά»*. Είναι αναμενόμενο ότι σε μια τέτοια περίπτωση θα διενεργούνται συστηματικότεροι έλεγχοι των προσώπων στα εθνικά σύνορα λόγω της ανεπαρκούς συνεργασίας σε θέματα που άπτονται της ασφάλειας και της μετανάστευσης. Η μετανάστευση και γενικά τα θέματα εξωτερικής πολιτικής θα μεταπέσουν σε αντικείμενο διμερούς συνεργασίας ενώ προβληματικός θα παραμείνει και ο τομέας της άμυνας. Η περιορισμένη συνεργασία θα θέσει σε κίνδυνο και την ακεραιότητα του ευρωπαϊκού νομίσματος.¹¹⁸ Το σενάριο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αποκαρδιωτικό, καθώς η ΕΕ θα οπισθοχωρήσει σε επίπεδα μιας ισχνής οικονομικής κοινότητας και είναι πιθανόν να αμφισβητηθεί περαιτέρω το ευρωπαϊκό εγχείρημα. Είναι βέβαιο ότι θα αποτελέσει ένα γερό crash test για τα κράτη μέλη και θα πυροδοτήσει, ευελπιστούμε, θετικές κοινωνικές εξελίξεις “bottom-up”. Οι συνέπειες της οπισθοδρόμησης θα προκαλέσουν πολύ σύντομα ανησυχία και οι πολέμιοι της ΕΕ θα μετατραπούν σε εκκεντρικές πολιτικές φιγούρες αντίστοιχες με αυτές του αγγλικού κοινοβουλίου που προσπαθούν να εξαντλήσουν τη γραφικότητά τους για να δικαιολογήσουν το ατόπημα της βρετανικής κοινωνίας. Δεν θα πρέπει ωστόσο να

¹¹⁷ Λευκή Βίβλος για το Μέλλον της Ευρώπης, Προβληματισμοί για την ΕΕ των 27 έως το 2025, σ. 16-17.

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ.18-19

ξεχνάμε ότι η τότε ΕΟΚ, ως ενιαία αγορά, προχώρησε στην άμβλυνση των οικονομικών διαφορών, γιατί η ευρωπαϊκή κοινωνία εμπνέονταν ακόμη από το όραμα του Spinelli, του Rossi, του Monnet, του Schuman και του Adenauer σε αντίθεση με την ΕΕ του κοινού νομίσματος που μάλλον επιβλήθηκε από μια ισχυρή γραφειοκρατία. Ο επαναπροσδιορισμός των προτεραιοτήτων επιβάλλεται εντός ενός σεναρίου που θα αμφισβητήσει την παρούσα Ευρώπη. Είναι σαφώς προτιμότερο να έχουμε μια Ευρώπη της ενιαίας αγοράς από μια διαλυμένη Ευρώπη.

Σύμφωνα με το τρίτο σενάριο η ΕΕ επιτρέπει, σε όσους επιθυμούν, να αναπτύξουν μεγαλύτερη δράση σε τομείς, όπως αυτούς της ασφάλειας και της δικαιοσύνης. Ο τίτλος του σεναρίου είναι *«Αυτοί που θέλουν περισσότερα κάνουν περισσότερα»*. Η ατζέντα περιλαμβάνει την ενίσχυση της συνεργασίας των αστυνομικών δυνάμεων μέσω της ανταλλαγής πληροφοριών για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος και των σχετικών με την τρομοκρατία δραστηριοτήτων. Επίσης προτείνεται η δημιουργία μιας κοινής εισαγγελίας, ώστε τα κράτη να μπορούν από κοινού να ερευνούν τις απάτες, τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και την παράνομη διακίνηση ναρκωτικών και όπλων. Αν και υπάρχει προβληματισμός σχετικά με τη διαφάνεια και την υποχρέωση λογοδοσίας των διαφόρων επιπέδων λήψης απόφασης, η συγκεκριμένη πρόταση διασφαλίζει την ενότητα της ΕΕ και εγγυάται την περαιτέρω συνεργασία των κρατών.¹¹⁹ Ο πρώτος, όμως, συνειρμός που προκύπτει από τον τίτλο είναι ότι το σενάριο προσανατολίζεται στην καλύτερη των περιπτώσεων στη διατήρηση μιας Ευρώπη δύο ταχυτήτων, με ότι αυτό συνεπάγεται.

Επίσης, η ΕΕ μπορεί να εστιάσει στην επίτευξη αποτελεσμάτων σε επιλεγμένους τομείς πολιτικής. Σύμφωνα με το τέταρτο σενάριο, *«Κάνουμε λιγότερα με πιο αποδοτικό τρόπο»*, η ΕΕ μπορεί να συστήσει έναν κοινό ευρωπαϊκό οργανισμό για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Στην περίπτωση αυτή η συνεργασία μεταξύ αστυνομίας και δικαστικών αρχών σε θέματα σχετικά με την τρομοκρατία θα είναι συστηματικότερη. Τα κράτη είναι δυνατόν να κάνουν ακόμα και υποχωρήσεις σε θέματα εθνικής κυριαρχίας καθορίζοντας κοινές αμυντικές ικανότητες και μεταβιβάζοντας στην FRONTEX την ευθύνη για τη διαχείριση των εξωτερικών

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ.20-21.

συνόρων. Ωστόσο είναι αρκετά δύσκολο να συμφωνηθεί σε ποιους τομείς τα κράτη θα προχωρήσουν¹²⁰. Δεν είναι όμως ακατόρθωτο, καθώς οι πιέσεις που θα ασκήσει το ασταθές περιβάλλον στο άμεσο μέλλον, πιθανόν να πείσει τους ευρωπαίους σε περαιτέρω συναινέσεις.

Ακατόρθωτο, σχεδόν ουτοπικό, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε το πέμπτο και τελευταίο σενάριο. Η τελευταία πρόταση στην παρούσα φάση να μην είναι ουτοπική, αλλά μπορεί να καταστήσει την ΕΕ πρωταγωνιστή των παγκόσμιων εξελίξεων. Η κατά γράμμα τήρηση της Παγκόσμιας Στρατηγικής της ΕΕ οδηγεί προς την κατεύθυνση αυτή. «*Κάνουμε μαζί πολύ περισσότερα*», εντείνοντας την κοινή δράση σε όλους τους τομείς. Η άμυνα και η ασφάλεια αποτελούν προτεραιότητες και η ΕΕ αποφασίζει τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Αμυντικής Ένωσης, της οποίας η σχέση με το NATO θα είναι συμπληρωματική. Η ΕΕ των 27, σύμφωνα με το σενάριο, διατηρεί τον ηγετικό της ρόλο για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής σε παγκόσμια κλίμακα. Παραμένει επίσης ο μεγαλύτερος χορηγός ανθρωπιστικής και αναπτυξιακής βοήθειας στον κόσμο.¹²¹ Η εξωτερική πολιτική της ΕΕ δεν μπορεί παρά να είναι μια πολιτική ευρείας εμβέλειας που θα μπορεί να δώσει τις κατάλληλες απαντήσεις στις σύγχρονες προκλήσεις.

Κοινός τόπος των δύο ακραίων σεναρίων, ήτοι του δεύτερου και του πέμπτου, είναι οι ευκαιρίες που παρουσιάζονται για πλήρωση των κενών στον τομέα της άμυνας και της ασφάλειας, της οικονομίας και των δημοκρατικών θεσμών. Η κοινοτικοποίηση της ευρωπαϊκής άμυνας αποτελεί μία «ιερή αγελάδα» την οποία δεν θα πρέπει να αγγίζουμε. Δεδομένης της απουσίας ενός ισχυρού και προκλητικού εξωτερικού εχθρού, είναι αδύνατος ο στόχος της κοινής άμυνας που θα αποτελέσει το υπόβαθρο μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας. Ηγέτες τύπου Ερντογάν με εμμονές σε προπολεμικές πρακτικές, στην παρούσα φάση, δεν δύνανται να συνεγείρουν τα αντανάκλαστα συλλογικής ασφάλειας της ΕΕ. Δεδομένης της παρουσίας όμως γεωπολιτικών προκλήσεων, κατόπιν ρεαλιστικής αξιολόγησης του σύγχρονου στρατηγικού περιβάλλοντος, είναι εφικτός ο στόχος αναβάθμισης της ΚΠΑΑ σε δράσεις σύμφωνες με την Παγκόσμια Στρατηγική.

¹²⁰ Στο ίδιο, σ.22-23.

¹²¹ Στο ίδιο, σ.24-25.

Σε επίπεδο οικονομίας δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι η ευρωζώνη παρουσιάζει το παρακάτω οικονομικό παράδοξο· ενώ διαθέτει κοινό νόμισμα, ενιαία δηλαδή νομισματική πολιτική, οι εθνικές κυβερνήσεις έχουν την κύρια ευθύνη για τη δημοσιονομική πολιτική, η οποία χαράσσεται και εφαρμόζεται με βάση εθνικά κυρίως κριτήρια και βεβαίως θα πρέπει να είναι συμβατή με τους δημοσιονομικούς κανόνες του Συμφώνου Σταθερότητας. Αυτό το διφορούμενο πλαίσιο άσκησης οικονομικής και νομισματικής πολιτικής αποδεικνύεται στην πράξη ανεπαρκές αλλά παρέχει ευκαιρίες για περαιτέρω μετεξέλιξη της ΕΕ. Η ΕΕ δεν στερείται τεχνογνωσίας σε θέματα οικονομικής συνεργασίας, η επιτυχημένη έκβαση των οποίων μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία μιας κοινότητας κοινών συμφερόντων των ευρωπαϊκών λαών. Γι' αυτό, επιβάλλεται να αναζητήσουμε ευκαιρίες όπως αυτή που μας προσφέρει η εμβάθυνση και η ολοκλήρωση της ΟΝΕ μέχρι του σημείου της δημοσιονομικής ένωσης. Ο προσανατολισμός στην εφαρμογή πολιτικών προαγωγής μιας βιώσιμης ανάπτυξης, μείωσης της ανεργίας και περιορισμού των οικονομικών ανισοτήτων εντός και μεταξύ των κρατών-μελών είναι αναγκαίος για την αντιμετώπιση του λαϊκισμού και του εθνικισμού. Η ολοκλήρωση είναι ένας μακροπρόθεσμος στόχος ο οποίος για να επιτευχθεί θα πρέπει να περιλαμβάνει τα λογικά βήματα και εφικτούς στόχους.¹²²

Καταλύτης για την εμβάθυνση της ΟΝΕ και της ενιαίας αμυντικής πολιτικής είναι η εμβάθυνση των δημοκρατικών θεσμών της ΕΕ. Στην σημερινή Ευρώπη απουσιάζει η «από κάτω προς τα πάνω» πίεση που πρέπει να ασκούν οι πολίτες για να μπορέσει η Ένωση να εξελιχθεί σε μια πιο ομοσπονδιακή μορφή. Οι πολίτες εκλαμβάνουν την ΕΕ ως μια συντεχνία μη εκλεγμένων γραφειοκρατών που αποφασίζουν για σημαντικά θέματα χωρίς να έχουν την έγκριση του συνόλου. Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, εκτός των ευρωβουλευτών, δεν εκλέγονται αλλά διορίζονται με διαδικασίες που όσο αμερόληπτες, αντικειμενικές, αξιοκρατικές και αν είναι, εντούτοις στερούνται της νομιμοποίησης του εκλογικού σώματος. Ο βαθμός δημοκρατικότητας μιας πολιτείας δύναται να αξιολογηθεί με τα κριτήρια της ισονομίας, της ισηγορίας, της ισοκρατίας και της ισοπολιτείας. Από τα τέσσερα

¹²² Λουκάς Παπαδήμος, «*Το Μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Όραμα, Προκλήσεις και Προοπτικές*», Ομιλία του Προέδρου Λουκά Παπαδήμου στην Πανηγυρική Συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών 21 Δεκεμβρίου 2017, <http://www.academyofathens.gr/el/announcements/press-releases/20180105> (έγινε πρόσβαση στις 12 Σεπτεμβρίου 2019).

κριτήρια, μόνο η ισονομία ισχύει πλήρως για την ΕΕ ενώ η ισοκρατία περιορισμένα, καθώς οι πολίτες αποφασίζουν μόνο για το κοινοβούλιο και η ισηγορία και η ισοπολιτεία καθόλου. Αυτό το έλλειμμα δημοκρατίας μπορεί να εξηγήσει εν μέρει το φαινόμενο της ανόδου των αντιευρωπαϊκών κομμάτων που προτάσσουν τη διάσπαση ως λύση για τα καθημερινά προβλήματα της ευρωπαϊκής κοινωνίας.¹²³ Αν λοιπόν η ΕΕ δεν θέλει να καταστεί μια διεθνή μετριότητα, και πραγματικά επιδιώκει να συμβάλει στην παγκόσμια ειρήνη, διαχειριζόμενη αποτελεσματικά τις προκλήσεις του χώρου με τα ασαφή όρια εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας, θα πρέπει να εξετάσει με σοβαρότητα ειδικά τις ακραίες προτάσεις, τις ασυμβατότητες και τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται. Διαφορετικά *«συνεχίζουμε κανονικά»* και *«αυτοί που θέλουν περισσότερα κάνουν περισσότερα»*. Οι ευρωπαίοι πολίτες θα πρέπει να κατανοήσουν ότι η διατήρηση της ΕΕ εξυπηρετεί ένα και μόνο πράγμα, ήτοι το συμφέρον τους. Αρκεί να δουν τον ιστορικό καυγά μεταξύ Μακρόν και Τραμπ στις 3 Δεκεμβρίου 2019 στο Λονδίνο για να καταλάβουν του λόγου το αληθές!

Η εθνική κυριαρχία σε αδιέξοδο

Σύμφωνα με τον Χαράλαμπο Παπασωτηρίου, η ιστορία της ανθρωπότητας διαμορφώνεται από γραμμικές και κυκλικές εξελίξεις. Στις γραμμικές εξελίξεις συγκαταλέγονται η επιστημονική επανάσταση που ξεκίνησε στην Ευρώπη της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού, η Βιομηχανική Επανάσταση και οι πολιτικές επαναστάσεις, όπως η Αμερικανική το 1776 και η Γαλλική το 1798. Στις διεθνείς σχέσεις, ωστόσο, δεσπάζει η ανάπτυξη του ευρωπαϊκού συστήματος των κυρίαρχων κρατών, η βασική μονάδα του οποίου, το έθνος-κράτος, με την πάροδο του χρόνου εξαπλώθηκε σε όλα τα μήκη και πλάτη της υφελίου.¹²⁴ Σκοπός της παραπάνω αναφοράς δεν είναι να εμπλακούμε στη διαδικασία της σύγκρισης της πιο σπουδαίας γραμμικής εξέλιξης. Όμως, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι το σύγχρονο κράτος αποτελεί τον χώρο, εντός του οποίου ο κάθε πολίτης αναζητά τη διέξοδο από τον φόβο και την ανασφάλεια. Η εξασφάλιση πέντε βασικών κοινωνικών αξιών, όπως αυτών της προσωπικής ασφάλειας, της ελευθερίας, της τάξης, της δικαιοσύνης και της ευημερίας, επιτυγχάνεται στον παραπάνω χώρο. Δυστυχώς, οι περισσότεροι εξ

¹²³ Κυριαζής- Οικονόμου, *Δημοκρατία και Οικονομία*, σ.229-48.

¹²⁴ Παπασωτηρίου, *Η Διεθνής Πολιτική στον 21ο Αιώνα*, σ.13-15.

ημών έχουμε την τάση να θεωρούμε δεδομένες τις παραπάνω πρόνοιες, όπως ακριβώς συμβαίνει με την προσωπική μας υγεία, και συνειδητοποιούμε την αξία τους όταν κάποιες από αυτές βρίσκεται σε κίνδυνο. Ο Hobbes δεν θα πάψει να είναι επίκαιρος, καθώς μας υπενθυμίζει ότι ο μόνος τρόπος διαφυγής από τη φυσική κατάσταση, όπου όλοι στρέφονται εναντίον όλων, είναι η δημιουργία του κυρίαρχου κράτους.

Παράλληλα με τη γέννηση του κράτους, έχουμε και την εμφάνιση ενός σημαντικού θεσμού, αυτού της εθνικής κυριαρχίας. Τα κράτη συμφώνησαν να τηρήσουν κάποιους κανόνες, ήτοι να σέβονται την πολιτική ανεξαρτησία και να μην παρεμβαίνουν στα εσωτερικά και εξωτερικά ζητήματα των άλλων μερών. Οι τρεις κύριες μορφές της είναι, η «διεθνής νομική κυριαρχία» που αφορά την αμοιβαία αναγνώριση των κρατών, η «βεσφαλιανή κυριαρχία» που θέτει τις δεσμεύσεις για απαγόρευση επέμβασης τρίτων στα ζητήματα του κράτους και η «εσωτερική κυριαρχία» που αναφέρεται στην αποτελεσματικότητα των εσωτερικών δομών. Ο θεσμός της κυριαρχίας δεν είναι στατικός αλλά εξελίσσεται, καθώς τα κράτη οφείλουν να προσαρμόζονται στις μεταβολές του διαρκούς αναδιαμορφωμένου διεθνούς περιβάλλοντος και υπό την πίεση των διεθνών θεσμών, με την ΕΕ να αποτελεί έναν από αυτούς. Η «αλληλεξαρτησιακή κυριαρχία» συνιστά μια νέα διάσταση, μια απολύτως φυσιολογική εξέλιξη και αναφέρεται στην ικανότητα διαχείρισης των νέων προκλήσεων που επιβάλλει η παγκοσμιοποιημένη κοινότητα.¹²⁵

Είναι παράδοξο το γεγονός, ότι τα μέλη της ΕΕ, ενώ πρωτοστατούν σε πολλές από τις αλλαγές που συμβάλλουν στο μετασχηματισμό του κράτους, άρα και του θεσμού της εθνικής κυριαρχίας, παράλληλα προβάλλουν εμπόδια στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η οποία εξ ορισμού αποτελεί έναν μετασχηματισμό της κρατικής φυσιогνωμίας, ακροβατώντας μεταξύ κράτους και ομοσπονδίας. Το νέο περιβάλλον ασφάλειας επιτάσσει τη συμμετοχή σε σχήματα, όπως η ΕΕ, που να μπορούν να προστατέψουν το εθνικό κράτος. Εντούτοις, η εθνική κυριαρχία, μεταλλασσόμενη από ιδεολογία σε ιδεοληψία, ορθώνει τείχη σε κρίσιμους τομείς. Η συνεργασία στην άμυνα, εκ της γενέσεως του εγχειρήματος, υπήρξε προβληματική

¹²⁵ Stephen Krasner. Παρατίθενται στο: Χειλά, *Οι διεθνείς συγκρούσεις στον 21ο αιώνα*, σ.75.

και ενώ οι προκλήσεις ασφάλειας επιβάλλουν την επιτάχυνση των βημάτων για την κοινοτικοποίησή της, παρόλα αυτά η άμυνα παραμένει ένας διακυβερνητικός θεσμός. Θα πρέπει ασφαλώς να τεθεί το παρακάτω ερώτημα στους ευρωπαϊκούς θεσμούς: Σε περίπτωση που η ΕΕ διέθετε έναν κοινό ευρωπαϊκό στρατό, θα διανοούταν η Τουρκία να προβαίνει στις παράνομες ενέργειές της στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου; Η απάντηση είναι προφανής, γιατί η κοινή κουλτούρα ασφάλειας των ευρωπαίων εταίρων θα ήταν καταλύτης στη δημιουργία στρατιωτικών σχημάτων, η ύπαρξη των οποίων θα διέλυε κάθε σκέψη στην αντίπαλη πλευρά για επιθετικές ενέργειες. Η εθνική κυριαρχία εμποδίζει την ΕΕ να μετατρέψει την οικονομική της υπεροχή σε συντελεστή στρατιωτικής ισχύος και οι άτακτοι παίκτες του διεθνούς συστήματος, όπως η Τουρκία, εκμεταλλεύονται την κατάσταση αυτή.

Δυστυχώς, οι στρεβλώσεις στο κρίσιμο θέμα έχουν μακρύ ιστορικό. Η ΕΕ στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβικής κρίσης καταστρατήγησε κάθε πτυχή της εθνικής κυριαρχίας με ερασιτεχνικές κινήσεις, διακρίσεις μεταξύ των αντιπάλων και παρανοήσεις των εννοιών. Η αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Κροατίας και Σλοβενίας, τον Ιανουάριο του 1992 προδίκασε και τη μοίρα της Βοσνίας. Το σκεπτικό της ευρωπαϊκής ομάδας διαιτησίας για την επίλυση των διαφορών μεταξύ των Γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών, γνωστής ως επιτροπή Badinter, ήταν ότι στην περίπτωση διάλυσης ενός ομοσπονδιακού κράτους, όπως της Γιουγκοσλαβίας, η απόσχιση των τμημάτων αυτού είναι διεθνώς αποδεκτή, εάν η Ομοσπονδία έχει σαφώς καταρρεύσει. Σε μια τέτοια περίπτωση, τα διάδοχα κράτη αναγνωρίζονται διεθνώς με βάση τα παλαιά σύνορά τους. Βασική προϋπόθεση για τη διατήρηση της διεθνούς σταθερότητας είναι ο σεβασμός της αρχής του απαραβίαστου των συνόρων. Τα σύνορα, όμως εκλήφθηκαν ως αφηρημένες γραμμές και όχι ως όρια εντός των οποίων κατοικούσαν ανθρώπινες ομάδες με οξυμένα πάθη δεκαετιών. Οι εθνοτικές αυτές έριδες υποδαυλίστηκαν από την άνιση ανάπτυξη που δεν μπορούσε να διαχειριστεί με οικονομικούς όρους το τιτοϊκό καθεστώς. Με την απόφασή της να υποστηρίξει την απόσχιση των ομόσπονδων Γιουγκοσλαβικών κρατών, χωρίς να λάβει υπόψη τις ιδιαιτερότητες της γεωγραφικής κατανομής των εθνικοτήτων που κατοικούσαν σε αυτά, η ΕΕ με ιδεοληπτική θεώρηση των πραγμάτων συνηγορούσε υπέρ της ίδρυσης ενός κράτους που σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να είναι βιώσιμο αλλά ένα μόνιμο στρατιωτικό προτεκτοράτο. Και φυσικά δεν θα πρέπει να

παραλείψουμε των αριθμό των θυμάτων, καθώς ο πόλεμος στοίχισε τη ζωή 250.000 ανθρώπων, ενώ δύο εκατομμύρια ξεριζώθηκαν από τις εστίες τους.¹²⁶ Ένας δεκαπεντάχρονος νέος δικαιολογείται να μην συλλάβει την έννοια της άνισης ανάπτυξης, όπως προαναφέρθηκε στον πρόλογο της εργασίας, όμως ένας θεσμός του διαμετρήματος της ΕΕ δεν μπορεί να έχει κανένα άλλοθι, όταν αδυνατεί να διαχειριστεί κρίσεις που αναπόφευκτα θα προκύψουν από την υποδαύλιση των παθών σε ένα περιβάλλον άνισης ανάπτυξης.

Ο ιστορικός του μέλλοντος θα είναι αρκετά λακωνικός στην περίπτωση αποτυχίας εξέλιξης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η αποτυχία του εγχειρήματος θα αποδοθεί σε ιδεοληψίες που απαγόρευαν την ουσιαστικότερη συνεργασία των επιμέρους κρατών και οδήγησαν στην πτώση της ΕΕ. Οι κυκλικές εξελίξεις δεν είναι κάτι το πρωτόγνωρο, οφείλουν όλοι όμως να το γνωρίζουν, κυβερνήσεις και πολίτες της ΕΕ. Η παράθεση δύο παραδειγμάτων, στα οποία είναι προφανής η ιδεοληπτική προσέγγιση των κρίσιμων ζητημάτων και η κακή ανάγνωση του περιβάλλοντος ασφάλειας, είναι αρκετή για να θέσει σε επαγρύπνηση τους ευρωπαίους ιθύνοντες.

Η πρώτη περίπτωση αφορά την Τουρκία. Ο θάνατος του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, το 1566, σηματοδότησε την απαρχή της παρακμής του Οθωμανικού κράτους. Οι λόγοι της παρακμής εστιάζονταν κυρίως στις απαρχαιωμένες οικονομικές δομές, στην εξαθλίωση του αγροτικού πληθυσμού, στη διαφθορά της διοίκησης και του στρατεύματος και γενικότερα στην αδυναμία της οθωμανικής κοινωνίας να ακολουθήσει τις εξελίξεις στην οικονομία και τεχνολογία.¹²⁷ Τα τουρκικά φύλα διακρίνονταν στην τέχνη του πολέμου, με «το άλογο και το σπαθί» να αποτελούν τον πυρήνα του πολιτισμού τους. Οι αλλαγές, όμως, που προκάλεσε η βιομηχανική επανάσταση στην τεχνολογία, επηρέασαν σημαντικά τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου με αποτέλεσμα οι Οθωμανοί να απωλέσουν τα πλεονεκτήματα που διέθεταν. Ταυτόχρονα, οι νέες τεχνολογίες του πολέμου απαιτούσαν την ένταξη των κρατών στο καπιταλιστικό μοντέλο παραγωγής για την εξεύρεση των πόρων προς απόκτηση και συντήρηση της παραπάνω τεχνολογίας. Αποτέλεσμα των εξελίξεων ήταν η Ευρώπη να ανατρέψει τους

¹²⁶ Papasotiriou, "The Bosnian War, 1992-1995: A Strategic Analysis".

¹²⁷ Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης και Αφεντούλης Λαγγίδης, *Μετακεμαλισμός* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2010), σ.59.

συντελεστές ισχύος και να σφραγίσει την υπεροχή της έναντι του ισλαμικού κόσμου. Η αδυναμία των Σουλτάνων να εντοπίσουν τις ρίζες της κρίσης μεταγγίστηκε και στο νέο κράτος λόγω της παρόμοιας αδυναμίας του Κεμάλ να αποκωδικοποιήσει τις αιτίες της κατωτερότητας του έθνους του σε σχέση με τη Δύση. Παραβλέποντας τα εμπόδια που έθετε η νομαδική κουλτούρα στην εξελικτική πορεία των Τούρκων, κινήθηκε απειλητικά προς το Ισλάμ. Παράλληλα, με τον εγκληματικό τρόπο των γενοκτονιών, αφαίρεσε από τον πυρήνα του οικονομικού μορίου της τούρκικης κοινωνίας το δημιουργικότερο τμήμα, αποτελούμενο από ενάμιση εκατομμύριο Έλληνες και ενάμιση εκατομμύριο Αρμένιους, καταδικάζοντας την Τουρκία σε οικονομικό μαρασμό δεκαετιών και προκαλώντας παράλληλα την έκρηξη της δημογραφικής βόμβας. Τα γεγονότα μαρτυρούν ότι οι Σουλτάνοι επέδειξαν μεγαλύτερη ευαισθησία στο ζητούμενο του εκσυγχρονισμού, παράδειγμα που ακολούθησε και ο σύγχρονος ισλαμικός επιχειρηματικός κόσμος, που προσπάθησε να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα του καπιταλιστικού συστήματος.

Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση της Κίνας, οι επιλογές της οποίας επηρέασαν τη θέση της στο υποσύστημα της ανατολικής Ασίας και ειδικότερα τη σχέση της με την Ιαπωνία. Η Κίνα ήταν η πιο αναπτυγμένη χώρα στον κόσμο στους τομείς της οικονομίας και της τεχνολογίας, από τον 11ο ως τον 15ο αιώνα. Αυτό οφειλόταν στη λαμπρή πολιτιστική της παράδοση που επηρέαζε τις σχέσεις της με τις γειτονικές χώρες. Ωστόσο, κλείστηκε στον εαυτό της αφήνοντας το υπερπόντιο εμπόριο στα χέρια των Ευρωπαίων. Η Δυναστεία των Μινγκ πήρε εκτός των άλλων την ολέθρια απόφαση να αποσυρθεί από τη θάλασσα, τη στιγμή που η Κίνα είχε προβάδισμα στη ναυτική τεχνολογία. Ο κινέζικος στόλος διέθετε πλοία με εννέα κατάρτια, με μήκος πενταπλάσιο των αντιστοίχων με τα οποία αργότερα ταξίδεψε ο Κολόμβος, σε μία εποχή που τα πλοία στην Ευρώπη κινούνταν με κουπιά. Μία σειρά οδυνηρών διαταγών καταδίκασαν την κινέζικη αυτοκρατορία σε παρακμή. Το 1500 δόθηκαν εντολές για την απαγόρευση κατασκευής πλοίων με περισσότερα από δύο κατάρτια και από το 1551 θεωρήθηκε ποινικό αδίκημα να ταξιδεύει ένας Κινέζος με ποντοπόρο πλοίο.¹²⁸

¹²⁸ Παπασωτηρίου, *Η Διεθνής Πολιτική στον 21ο Αιώνα*, σ.45-6, 133-4.

Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, η μεγάλη βιομηχανική ανάπτυξη των ευρωπαϊκών κρατών είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί το χάσμα μεταξύ των ευρωπαϊκών και των υπόλοιπων χωρών. Η μόνη μη δυτική χώρα που κατόρθωσε να ακολουθήσει τους ευρωπαϊκούς ρυθμούς ήταν η Ιαπωνία, λόγω των σημαντικών μεταρρυθμίσεων της Αναστήλωσης Μειτζί από το 1868 και έπειτα. Οι βαθιές ρίζες της κατάρρευσης της κινεζικής αυτοκρατορίας τον 19ο αιώνα εντοπίζονται στη στασιμότητα της οικονομίας από τα τέλη του 18ου αιώνα με αποτέλεσμα μεγάλα τμήματα του κινεζικού πληθυσμού να βρεθούν αντιμέτωπα με άθλιες συνθήκες επιβίωσης. Η Κίνα έχασε μια μοναδική ευκαιρία, για ακόμη μια φορά, συνεχίζοντας την τακτική του παρελθόντος. Ήρθε σε επαφή με τους Ευρωπαίους στα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου, και μάλιστα λίγες δεκαετίες πριν την Ιαπωνία, αλλά αρνήθηκε επίμονα να ενταχθεί στο παγκοσμιοποιημένο διεθνές σύστημα. Η αδυναμία της Κίνας να προχωρήσει παράλληλα με τη γειτονική της χώρα οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην κομφουκιανική της παράδοση. Οι κομφουκιανιστές λόγιοι που αποτελούσαν την κινεζική άρχουσα τάξη δεν ήταν διατεθειμένοι να απαρνηθούν την παραδοσιακή εκπαίδευση και να υιοθετήσουν τις δυτικές μεθόδους διδασκαλίας. Το κομφουκιανικό κράτος δεν ήταν προσανατολισμένο στην οικονομική ανάπτυξη, αλλά στην τελειοποίηση της ηθικοπλαστικής τάξης. Η οικονομική ανάπτυξη έδωσε στην Ιαπωνία ένα μεγάλο προβάδισμα σε συντελεστές ισχύος και οι συνέπειες για την Κίνα ήταν οδυνηρές με συνεχείς ταπεινωτικές ήττες στους μεταξύ τους πολέμους.¹²⁹

Εξίσου οδυνηρή για τους Κινέζους ήταν η απόφαση του Μάο, στη μεταπολεμική εποχή να ασπασθεί τις σταλινικές μεθόδους και το ανατολικό μοντέλο ανάπτυξης. Το «μεγάλο άλμα προς τα εμπρός» του 1958 απέτυχε παταγωδώς και η ολέθρια «πολιτιστική επανάσταση» που ξεκίνησε το 1965 έδωσε το τελειωτικό χτύπημα στην Κίνα. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις του Ντενγκ Σιαοπίνγκ, με σκοπό η Κίνα να συμμορφωθεί με τους κανόνες της σύγχρονης αγοράς και να ακολουθήσει το δυτικό μοντέλο ανάπτυξης, όχι μόνο έβγαλαν τη χώρα από το αδιέξοδο της φτώχειας αλλά σταδιακά συνέβαλαν στον πρωταγωνιστικό ρόλο της Κίνας στην παγκόσμια οικονομία.¹³⁰ Η άρση των ιδεοληψιών συνετέλεσε και στην αλλαγή του

¹²⁹ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Η Κίνα από την ουράνια αυτοκρατορία στην ανερχόμενη υπερδύναμη του 21ου αιώνα* (Αθήνα: Ποιότητα, 2013), σ.80-5, 115-17.

¹³⁰ Παπασωτηρίου, στο ίδιο, σ.327-45.

διμερούς συσχετισμού ισχύος Κίνας και Ιαπωνίας. Ο Αθανάσιος Πλατιάς κατέγραψε την εκρηκτική οικονομική ανάπτυξη της Κίνας και μετά την ανάλυση των οικονομικών, δημογραφικών, τεχνολογικών και στρατιωτικών τάσεων κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το μονοπολικό διεθνές περιβάλλον θα μετασχηματιστεί σε πολυπολικό με την Ιαπωνία να συναγωνίζεται τις ΗΠΑ και να προηγείται της Κίνας σε συντελεστές ισχύος. Η άρση των ιδεοληψιών εκ μέρους της Κίνας είχε τέτοια δυναμική, ώστε να ανατρέψει τους υπολογισμούς της παραπάνω μελέτης.¹³¹

Σύμφωνα με τον Henry Kissinger , «Ο κίνδυνος του πολέμου προκύπτει, όταν ένα έθνος γίνεται απείρως ισχυρότερο σε σχέση με τον δυνητικό ανταγωνιστή του. Επομένως, πιστεύω σε έναν κόσμο στον οποίο οι ΗΠΑ είναι ισχυρές. Θεωρώ ότι θα είναι ένας ασφαλέστερος κόσμος και ένας καλύτερος κόσμος, αν έχουμε ισχυρές, υγιείς ΗΠΑ, Ευρώπη, Σοβιετική Ένωση, Κίνα, Ιαπωνία, η καθεμία να εξισορροπεί την άλλη, όχι να εξελίσσεται ενάντια στην άλλη».¹³² Μία μεγάλη πρόκληση του διεθνούς περιβάλλοντος ασφάλειας είναι η διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων. Το μονοπολικό περιβάλλον δύναται να μετασχηματιστεί σε ένα τριπολικό περιβάλλον, όπου κυρίαρχο ρόλο θα κατέχουν οι ΗΠΑ, η ΕΕ και η Κίνα. Αναγκαία όμως προϋπόθεση για την ΕΕ, είναι η διατήρηση της εθνικής κυριαρχίας εντός ενός ιδεολογικά και όχι ιδεοληπτικά εξελισσόμενου πλαισίου. Εντός του παραπάνω τριγώνου ασφαλείας μπορεί να υπάρχει αποτελεσματική αντιμετώπιση-διαχείριση των απειλών και των εσωτερικών και εξωτερικών τους διαστάσεων. Στο μονοπολικό περιβάλλον ελλοχεύει ο κίνδυνος της ηγεμονικής συμπεριφοράς που προκαλεί θόλωση στο τοπίο της ασφάλειας, ενώ οι ανταγωνισμοί στο δοκιμασμένο διπολικό περιβάλλον θέτουν εμπόδια στη διαχείριση του πεδίου της εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας. Το μεγάλο πλεονέκτημα του τριπολικού συστήματος, ωστόσο, είναι η αντιμετώπιση των δύο μεγάλων προκλήσεων της παγκόσμιας ασφάλειας, ήτοι της επαναρύθμισης του κλίματος και της αντιστροφής των παγκόσμιων δημογραφικών δεικτών, για την αποφυγή μιας καταστροφικής κυκλικής εξέλιξης στην οποία θα οδηγηθεί η ανθρωπότητα σε περίπτωση αναποτελεσματικής αντιμετώπισής τους. Το τρίγωνο ασφαλείας δύναται να εξελιχθεί σε ένα πολυγωνικό

¹³¹ Πλατιάς, *Το Νέο Διεθνές Σύστημα*, σ.137-5, 210.

¹³² Henry Kissinger. Παρατίθεται στο: Παπασωτηρίου, *Η Αμερικανική Πολιτική από τον Φράνκλιν Ρούσβελτ στον Ντόναλντ Τράμπ*. σ.348.

σχήμα αναδεικνύοντας νέους πρωταγωνιστές που θα συνδράμουν με τη συμμετοχή τους στη διατήρηση ενός ασφαλέστερου διεθνούς συστήματος «διαρθρωμένης» αναρχίας, με το κράτος να διατηρεί κυρίαρχο ρόλο συνεπικουρούμενο από μη κρατικούς διεθνείς θεσμούς.

Ο εθνικισμός, γέννημα του ευρωπαϊκού πολιτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης, σε περιβάλλον απειλούμενης εθνικής κυριαρχίας, θέτει ως πρώτη του προτεραιότητα τη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας. Το πρόβλημα στην ΕΕ δεν είναι μόνο η δυσκολία ανάγνωσης του διεθνούς περιβάλλοντος αλλά και η δυσκολία ανάγνωσης της κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας υπό τον φόβο απειλής της αντίστοιχης εθνικής. Επικαλούμαστε συνέχεια την ήπια ισχύ της ΕΕ αλλά αδυνατούμε να εντοπίσουμε τις βαθύτερες αιτίες του φαινομένου. Το ελληνικό υπόβαθρο του ευρωπαϊκού πολιτισμού μας αναγκάζει να ανατρέξουμε στις κλασσικές αξίες του ελληνικού πολιτισμού. Επίσης, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τις λανθάνουσες αξίες του χριστιανισμού, οι οποίες υποκρύπτονταν υπό την πίεση των ακραίων δογματικών αντιλήψεων και αντιπαραθέσεων. Την αναζήτησή μας θα μας διευκολύνουν οι παρατηρήσεις του Παναγιώτη Κανελλόπουλου: *«Ο Ισλαμισμός επιβαλλόταν από τον νικητή στους ηττημένους· ο Χριστιανισμός, αντίθετα, από τους ηττημένους στον νικητή..... Το θαύμα που σήμανε η επικράτηση του Χριστιανισμού έσωσε και το ελληνικό πνεύμα. Χωρίς το πνεύμα της Ελλάδος δεν θα μπορούσε να διαμορφωθεί ο κόσμος, όπως τον ξέρουμε· ως πούμε ο δυτικός κόσμος. Αλλά και χωρίς το Χριστιανισμό, το ελληνικό πνεύμα θα είχε ταφεί και χαθεί κάτω από τα ερείπια του ρωμαϊκού κόσμου...»*¹³³ Η ηπιότητα της ευρωπαϊκής ισχύος έχει μία αφετηρία, την οποία αν αναζητήσουμε, θα ανακαλύψουμε και την κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα. Η ταυτότητα, αυτή, θα πρέπει πρώτιστα να καλλιεργηθεί για να μπορέσει να αξιοποιηθεί σε μία πραγματιστική βάση προς άρση των αδιεξόδων που θέτει η εθνική κυριαρχία στην ολοκλήρωση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος.

¹³³ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ο Χριστιανισμός και η εποχή μας*, Τρίτη έκδοση, 2004 (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1953), σ.74-5.

Κεφάλαιο Πέμπτο

Συμπεράσματα

Αρχή της μελέτης μας αποτέλεσε το τέλος του 2ου ΠΠ. Τα κράτη απέτυχαν να υπερασπιστούν τις αξίες της παγκόσμιας ειρήνης και της ασφάλειας για δεύτερη συνεχή φορά. Με την ένταξή τους σε διεθνείς θεσμούς, που εμφανίστηκαν πιο ενισχυμένοι σε σχέση με την αποτυχημένη Κοινωνία των Εθνών, ξεκίνησε μία αργή διαδικασία διαφοροποίησης των εννοιών της εθνικής κυριαρχίας και της ασφάλειας. Ο ΟΗΕ προέβη σε διακηρύξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, η ΕΟΚ προέκρινε την ιδέα της οικονομικής συνεργασίας για την ευημερία των Ευρωπαίων και το ΝΑΤΟ ανέλαβε να εξασφαλίσει μια από τις βασικότερες αξίες, την ασφάλεια, που μέχρι τότε ήταν ευθύνη του κυρίαρχου κράτους. Οι διακηρύξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το ανθρωπιστικό δίκαιο παραβίασαν με διακριτικό τρόπο την εθνική κυριαρχία, καθώς καλλιέργησαν την ιδέα της επέμβασης, εις βάρος της πολιτικής ανεξαρτησίας, για τη σωτηρία των δυσλειτουργικών κρατών σε ένα περιβάλλον όπου ο ρεαλισμός δεν είχε καταργηθεί και η υποκρισία χαρακτήριζε τη συμπεριφορά των ισχυρών κρατών. Διαμορφώθηκε με τον τρόπο αυτόν μια νέα κοινωνία όπου τα όρια των κρατών και της διεθνούς κοινότητας έγιναν βαθμιαία, έστω και με μια δόση υπερβολής, δυσδιάκριτα, λόγω της έντονης παρουσίας και εμπλοκής των διεθνών οργανισμών στην επίλυση οικονομικών, πολιτικών και ζητημάτων δημόσιας υγείας.

Εντούτοις, στον προβλέψιμο διπολικό κόσμο, τα όρια εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας ήταν αρκετά διακριτά. Οι στρατηγικές ασφάλειας ήταν προσανατολισμένες στον παραδοσιακό τρόπο προστασίας της εθνικής κυριαρχίας που απέβλεπε στην ενίσχυση της άμυνας προς εξασφάλιση της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας. Την υπεράσπιση του ζωτικού χώρου από εξωτερικές απειλές αναλάμβανε ο στρατός και τη διατήρηση της εσωτερικής τάξης, η αστυνομία σε συνεργασία με τα όργανα απονομής της κρατικής δικαιοσύνης. Η δημιουργία συλλογικών μηχανισμών ασφάλειας τύπου ΝΑΤΟ, που θα μπορούσαν να ανταποκριθούν σε απειλές όπου το εθνικό κράτος αδυνατούσε να αντιμετωπίσει, προκάλεσαν εντός της ευρωπαϊκής κοινότητας ένα είδος εφησυχασμού για θέματα ασφάλειας. Την ίδια στιγμή, ζητήματα που αφορούσαν την οικονομική αλληλεξάρτηση, την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, την πρόσβαση στις νέες

τεχνολογίες και τη μετανάστευση των πληθυσμών στον Τρίτο Κόσμο, άρχισαν να κατακλύζουν την ατζέντα της ασφάλειας. Το αποτέλεσμα ήταν η αναποτελεσματική διαχείριση των νέων καταστάσεων που προέκυψαν μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας.

Στον πολυκεντρικό και μη προβλέψιμο κόσμο, τα όρια εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας έγιναν δυσδιάκριτα. Η ΕΕ εισήλθε με δειλά βήματα στον νέο κόσμο προκλήσεων θεσπίζοντας τον δεύτερο πυλώνα της, ήτοι την εξωτερική πολιτική. Τα χαμηλά της όμως αντανakλαστικά σε θέματα άμυνας και ασφάλειας, όπως αυτά διαμορφώθηκαν στη διπολική περίοδο, της δημιούργησαν προβλήματα ανάγνωσης στην ασφάλεια και μετάφρασης των κοσμογονικών αλλαγών, στις οποίες ακούσια ή εκούσια υπήρξε καταλύτης μέσω του φιλελεύθερου μοντέλου ανάπτυξης της. Η ΕΟΚ συμμετείχε ενεργά στη μετάλλαξη του διεθνούς συστήματος και προκάλεσε αλλαγές στη φύση των κρατών, αρχής γενομένης της διπολικής περιόδου. Δεν έβαλλε άμεσα κατά της κυριαρχίας, καθώς το ζήτημα της κοινής άμυνας και ασφάλειας αποτέλεσε ένα πεδίο έντονης διαπάλης για την προστασία των εθνικών αξιών. Η ανάπτυξη ενός υπερεθνικού μηχανισμού εντός των τειχών θα ισοδυναμούσε πρακτικά με την εκχώρηση των δικαιωμάτων τα οποία το παραδοσιακό εθνικό κράτος, γέννημα θρέμμα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, ήθελε να διαφυλάξει. Ενίσχυσε παρόλα αυτά τις παγκόσμιες δυνάμεις της αγοράς, οι οποίες διείσδυσαν πολύ εύκολα στο εσωτερικό των εθνικών συνόρων. Η παγκοσμιοποίηση προσέφερε πολλές ευκαιρίες για οικονομική πρόοδο, παράλληλα όμως δημιούργησε διασυννοριακές δραστηριότητες και υπερεθνικές σχέσεις που τα κράτη σήμερα αδυνατούν να ελέγξουν, οπότε έμμεσα υπέσκαψε τα θεμέλια του σύγχρονου κράτους σε μεγαλύτερο βαθμό από τις πιθανές αυτόνομες ενδοευρωπαϊκές δομές ασφάλειας, αμφισβητώντας την ίδια την κυριαρχία του.

Η οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι μια άνιση διαδικασία, καθώς η οικονομική ισχύς επικεντρώνει την προσοχή της στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες και αδιαφορεί για περιοχές με μη ελκυστικές αγορές και περιορισμένη αγοραστική δύναμη. Τα ισχυρά κράτη της Ευρώπης κατάφεραν να υποτάξουν όλο τον πλανήτη και να μετατρέψουν τις υπερπόντιες αποικίες σε πηγή πλούτου, συμβάλλοντας στην οικονομική τους περιθωριοποίηση. Αποικιοκρατία και παγκοσμιοποίηση, ως εργαλεία των ισχυρών κρατών, έχουν μεγάλο μερίδιο ευθύνης

στην αστάθεια του Τρίτου Κόσμου. Προκάλεσαν, σε μια μακραίωνη περίοδο, ζυμώσεις που με τη σειρά τους επιτάχυναν την άνιση κατανομή του πλούτου, τη μείωση της οικονομικής δραστηριότητας, την αύξηση και τη μετανάστευση του πληθυσμού, την εξασθένηση της κεντρικής εξουσίας και οδήγησαν σε εμφύλιους πολέμους και πραξικοπήματα. Οι παραπάνω μηχανισμοί αστάθειας διαμόρφωσαν τις νέες απειλές, οι οποίες έχουν τη δυνατότητα όχι μόνο να διαπερνούν αλλά και να καταργούν τα σύνορα. Διαμόρφωσαν, επίσης, μια νέα εξωτερική διάσταση της ασφάλειας, την τρομοκρατία, την οποία ο δυτικός κόσμος δεν ήταν έτοιμος να αντιμετωπίσει είτε με τη μονομερή προσέγγιση της σκληρής ισχύος ούτε με πρακτικές επιβολής ενός μοντέλου δημοκρατικής διακυβέρνησης σε χώρες με διαφορετικό πολιτικό υπόβαθρο.

Η μελέτη μας επικεντρώθηκε στην εξέταση της απροκάλυπτης επέμβασης των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ. Το παραπάνω γεγονός συνετέλεσε στο να αποκτήσει η τρομοκρατία, συν τοις άλλοις, και μια εσωτερική διάσταση για τις χώρες της Δύσης. Ο ένοπλος θρησκευτικός εξτρεμισμός αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για χιλιάδες μουσουλμάνους ευρωπαίους πολίτες που ένιωσαν ότι το Ισλάμ απειλείται. Η παράλληλη προπαγάνδα από οργανώσεις, όπως η ISIS, μετέτρεψε τον θυμό των ατόμων αυτών σε μια ανάγκη και μια επιθυμία να δράσουν είτε οργανωμένα μέσα από εγκληματικές ομάδες είτε αυτόνομα προς αποκατάσταση των αδικιών. Η τρομοκρατία δεν ήταν άγνωστη για την ευρωπαϊκή ασφάλεια. Ο Σεπτέμβρης του 1972 θα μείνει ανεξίτηλος στη μνήμη των Ευρωπαίων που έζησαν τα γεγονότα τα οποία συνέβησαν κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του Μονάχου με την ένοπλη εισβολή στο Ολυμπιακό Χωρίο των Παλαιστινίων, μελών της εγκληματικής οργάνωσης «Μαύρος Σεπτέμβρης». Η νέα εσωτερική διάσταση μας αναγκάζει να κατανοήσουμε τα πλεονεκτήματα της ανθρώπινης ασφάλειας έναντι της υβριδικής ειρήνης και την αναγκαιότητα της καταπολέμησης της ριζοσπαστικοποίησης μέσω μοντέλων ουσιαστικής πρόληψης. Η ριζοσπαστικοποίηση είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο βρίσκεται σε απόλυτη αλληλεξάρτηση με τις γεωπολιτικές επιλογές των δυτικών χωρών και παράγει το πολιτικό φαινόμενο της τρομοκρατίας. Η καταστολή και των δύο επιτυγχάνεται μακροπρόθεσμα μόνο με στρατηγικές που μπορεί να ακυρώσουν το ιδεολογικό αφήγημα των τρομοκρατών.

Θα ήταν λάθος να μην αναφέρεται μια εργασία, που διαπραγματεύεται το θέμα της ασφάλειας σε διεθνές επίπεδο, σε διλήμματα ασφάλειας. Δίλημμα ασφάλειας είναι η κατάσταση που προκαλείται, όταν ένα κράτος, με τα μέσα που χρησιμοποιεί για να αυξήσει την ασφάλειά του, μειώνει ουσιαστικά την ασφάλεια των γειτόνων του. Συνιστά εγγενές χαρακτηριστικό που οφείλεται στην άναρχη φύση του παγκόσμιου συστήματος από το οποίο απουσιάζει μια υπερκείμενη αρχή ως ρυθμιστής των διεκδικήσεων των κρατών και επιβολής της παγκόσμιας τάξης.¹³⁴ Η ΕΕ είναι ένα μοναδικό είδος συνεργασίας μεταξύ μεγάλων και μικρών δυνάμεων που μεταβάλλει, κατά κάποιο τρόπο, τον ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν τα μεταμοντέρνα κράτη της στη διεθνή διακυβέρνηση. Για τους φιλελεύθερους διανοητές της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων, των οποίων αναντίρρηση οι σκέψεις έχουν επηρεαστεί από το ευρωπαϊκό εγχείρημα, η διάσταση της ασφάλειας είναι μια έννοια ευρύτερη από αυτό που αντιλαμβάνονται οι ρεαλιστές και αποστασιοποιείται από το αυστηρό πλαίσιο του διλήμματος ασφάλειας και της σκληρής ισχύος. Στην ΕΕ παρατηρείται ένα διαφορετικό δίλημμα που κινείται στην κατεύθυνση της διατήρησης ενός επαρκούς επιπέδου ασφάλειας χωρίς την κατάργηση της ατομικής ελευθερίας. Οι ανοιχτές κοινωνίες λειτουργούν χωρίς πολλούς συνταγματικούς περιορισμούς σε θέματα μετακίνησης, έκφρασης και συμπεριφοράς. Ωστόσο τα θέματα αυτά, υπό την πίεση των τρομοκρατικών χτυπημάτων θα πρέπει να επανεξεταστούν για να υπάρξει ένα παραδεκτό επίπεδο προστασίας των πολιτών.

Η σύγκρουση μεταξύ παραδοσιακού εθνικού κράτους και υπερεθνικής ολοκλήρωσης δεν περιορίστηκε μόνο στο ζήτημα της κοινής άμυνας και ασφάλειας αλλά επεκτάθηκε και σε ένα άλλο ζωτικό ζήτημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ήτοι τη δημιουργία του «*Ευρωπαϊκού Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης*». Η διαχείριση του «*Χώρου*» είναι μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που έπρεπε να αντιμετωπίσουν οι χώρες της ΕΕ. Οι πολιτικές του «*Χώρου*» άγγιξαν το ευαίσθητο σημείο των κυρίαρχων κρατών, αυτό της εθνικής κυριαρχίας. Η διαδικασία κοινοτικοποίησης του, προκάλεσε αρχικά τη σφοδρή αντίσταση των κρατών μελών, τα οποία συνειδητοποιούσαν χρόνο με το χρόνο την ανάγκη συνεργασίας στα λεπτά ζητήματα της τρομοκρατίας, του οργανωμένου εγκλήματος και της μετανάστευσης.

¹³⁴ Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την αρχαιότητα ως σήμερα*, σ.30.

Το εγχείρημα κατάφερε να πετύχει τον αναγκαίο συμβιβασμό στο σύγχρονο δίλημμα ασφάλειας της ΕΕ με ένα πλήθος συντονισμένων δράσεων που δεν μπορούμε να παραβλέψουμε. Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε, επίσης, το γεγονός ότι τα μικρά ευρωπαϊκά κράτη δεν θα μπορούσαν να προχωρήσουν στις εξειδικευμένες συνέργειες του «Χώρου» καθώς στερούνται της απαραίτητης τεχνογνωσίας. Επίσης θα πρέπει να τονίσουμε ότι ο θεμέλιος λίθος του «Χώρου» τέθηκε το 1997, με τη συνθήκη του Άμστερνταμ, οπότε οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι η ΕΕ με προπορεία προσπάθησε να διαχειριστεί ευαίσθητα θέματα που άπτονται της ασφάλειάς της. Το πιο σημαντικό επίτευγμα είναι η ισχυροποίηση της εξωτερικής διάστασης της ασφάλειας.

Η έννοια της εσωτερικής ασφάλειας δεν μπορεί να υπάρξει στον σύγχρονο κόσμο χωρίς την αποτελεσματική διαχείριση της εξωτερικής της διάστασης. Η εσωτερική ασφάλεια είναι διασυνδεδεμένη με την εξωτερική ασφάλεια. Η πολυδιάστατη διαχείριση της εξωτερικής ασφάλειας περιλαμβάνει εκτός των συνεργασιών με ξένες υπηρεσίες επιβολής του νόμου και την οικοδόμηση σχέσεων με τις χώρες αυτές για τη θεσμική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξή τους. Η έννοια της σύγχρονης ασφάλειας είναι τόσο διευρυμένη που αναγκάζει την ΕΕ να εναλλάσσει πολλές ιδιότητες και ρόλους. Ειδικά στην περίπτωση της ανοικοδόμησης αποσαθρωμένου κράτους, η ΕΕ θα πρέπει να ενδυθεί με την περιβολή του «πολιτικού μηχανικού» που θα ασχοληθεί με τα τεχνικά ζητήματα της σχεδίασης. Το μοντέλο της «κοινής κυριαρχίας» είναι ένα ασφαλές μοντέλο κατασκευής που μπορεί να εγγυηθεί την αποκατάσταση και διατήρηση της τάξης. Η πολυδιάστατη διαχείριση είναι εκ διαμέτρου αντίθετη με την ανορθολογική αντιμετώπιση των εξωτερικών απειλών του παρελθόντος, που βασιζόταν στη χρήση της στρατιωτικής ισχύος. Η μετατόπιση της εξωτερικής αστάθειας στο εσωτερικό της ΕΕ αναχαιτίζεται αποτελεσματικά, όταν δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την εξαγωγή του προτύπου ασφαλείας στην προβληματική περιφέρεια της Ευρώπης. Ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, του κράτους δικαίου, της δημοκρατίας, του διαλόγου, της πολυπολιτισμικής ανοχής, της κρατικής διαφάνειας και της αλληλεγγύης πρέπει να μετατοπιστεί στο χώρο που παράγει την αστάθεια. Πηγή των εξωτερικών και εσωτερικών απειλών κατά της ευρωπαϊκής ασφάλειας είναι τα μη λειτουργικά κράτη του Τρίτου Κόσμου.

Η διαδικασία με την οποία οι αρχές και οι αξίες της ΕΕ θα μεταλαμπαδευτούν στην ευαίσθητη περιφέρεια είναι επίπονη και απαιτεί χρόνο. Η συνεξεταζόμενη Παγκόσμια Στρατηγική της ΕΕ θέτει τις προτεραιότητες αυτής της διαδικασίας. Η εν λόγω στρατηγική έχει κατά μια έννοια συμπληρωματική σχέση με την Εσωτερική και την Εξωτερική Στρατηγική, καθώς τη σφαιρική και πολυμερή προσέγγιση της εξωτερικής ασφάλειας τη διαπραγματεύεται με μια ολοκληρωμένη προσέγγιση που περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα πολιτικών και μέσων, που παντρεύει την ήπια και σκληρή ισχύ, ώστε η ΕΕ να εξελιχτεί σε εγγυητή της παγκόσμιας ασφάλειας. Οι ανθεκτικές κοινωνίες δεν είναι κατ' ανάγκη δημοκρατικές· υπάρχει πολιτική και οικονομική σταθερότητα και δεν αποκλείεται η προοπτική του κοινοβουλευτισμού. Η Παγκόσμια Στρατηγική αντιλαμβάνεται το πόσο απρόβλεπτος είναι ο πολυκεντρικός κόσμος και προτείνει μια ανανεωμένη συνολική διακυβέρνηση που να μπορεί να ανταποκρίνεται στις προκλήσεις του 21ου αιώνα. Σύμφωνα με την πρώην Ύπατη Εκπρόσωπο της Ένωσης για Θέματα Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας και Αντιπροέδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, για τους λαούς της Ευρώπης πρέπει να υπάρχει ένας ενιαίος στόχος και μία ενιαία δράση για όλες τις πολιτικές.¹³⁵ *«Ένας εύθραυστος κόσμος χρειάζεται μια Ευρωπαϊκή Ένωση με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και υπευθυνότητα, χρειάζεται μια εξωστρεφή και εμπροσθοβαρή ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας».*¹³⁶ Εξεταζόμενη ως θεωρία παραγωγής ασφάλειας, η Παγκόσμια Στρατηγική είναι η κατάλληλη απάντηση που θα έπρεπε να έχει δώσει η ΕΕ από την αρχή της ύπαρξής της. Αποτελεί ένα μεγάλο βήμα προόδου της ΕΕ σε θέματα Άμυνας και Ασφάλειας, μία ρεαλιστική προσέγγιση που συμπληρώνει τα κενά ασφαλείας του παρελθόντος. Παράλληλα η παρούσα στρατηγική μας προσφέρει τις κατευθυντήριες γραμμές στις καθημερινές μας εργασίες, ώστε να αξιοποιήσουμε τα διαθέσιμα μέσα προς την επίτευξη μιας Ένωσης που πραγματικά ανταποκρίνεται στις ανάγκες, τις ελπίδες και τις προσδοκίες των πολιτών της. Για να μην μείνει η Παγκόσμια Στρατηγική μία νεκρή θεωρία, *«ένα νεκρό γράμμα, απαιτείται πολιτική βούληση, ώστε η ΕΕ παρά τα*

¹³⁵ Στις 1 Δεκεμβρίου 2019, το παραπάνω αξίωμα ανέλαβε ο πρώην υπουργός Εξωτερικών της Ισπανίας, Τζοζέπ Μπορέλ. Η ταύτιση απόψεων με την πρώην Ύπατη Εκπρόσωπο, ευελπιστούμε να συνοδευτεί από τη βούληση των κρατών μελών για μια πιο δυναμική Ευρώπη.

¹³⁶ *«Κοινό όραμα, κοινές δράσεις: Μία ισχυρότερη Ευρώπη. Μια συνολική στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφαλείας»*, σ. 4.

τραύματά της, να προχωρήσει σε στενότερη συνεργασία με εμπιστοσύνη και προοπτική και στον τομέα της ΚΠΑΑ».¹³⁷ Δυστυχώς, η πολιτική βούληση απουσιάζει για ακόμα μία φορά, όπως διαφαίνεται στη Βόρεια Συρία όπου «ο Τούρκος πρόεδρος γίνεται συνεχώς πιο θρασύς απέναντι σε μία αμήχανη Ευρώπη». Το τεράστιο έλλειμμα ηγεσίας στις περισσότερες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, η αλλαγή ηγεσίας στην Κομισιόν και ο εθισμός της ΕΕ στη ρητορική επιθετικότητα της Τουρκίας,¹³⁸ σε καμία των περιπτώσεων δεν αποτελούν ικανές δικαιολογίες. Οι συνέπειες της επιθετικότητας του Ερντογάν, της αποφασιστικότητας του Πούτιν και της γραφικότητας του Τράμπ δεν θα αργήσουν να φανούν στο θολό τοπίο ασφάλειας της Μέσης Ανατολής.

Οι προοπτικές εμβάθυνσης της ΚΠΑΑ αλλά και δημιουργίας κοινής αμυντικής πολιτικής, ωστόσο, μετά την απόφαση της Μεγάλης Βρετανίας να αποχωρήσει από την ΕΕ, με μεγάλη δόση αισιοδοξίας, πιθανόν να γίνουν ευνοϊκές. Το πεδίο της οικονομίας, προσφέρει ακόμα περισσότερες ευκαιρίες για την ολοκλήρωση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος. Η εμπειρία του κοινού νομίσματος αποδεικνύει ότι υπάρχουν και κάποια κλειδιά τα οποία μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για να ξεκλειδώσουμε την πόρτα και να εισχωρήσουμε στο άβατο της εθνικής κυριαρχίας προκειμένου να αναχαιτιστεί ο ανεύθυνος λαϊκισμός και ο άγονος εθνικισμός. Ο ευρωσκεπτικισμός μπορεί να ηττηθεί και το πέμπτο σενάριο της Λευκής Βίβλου να περάσει από την ουτοπία στη ρεαλιστική εφαρμογή με απλά αλλά αποφασιστικά βήματα. Η ΕΕ δεν μπορεί να δίνει την εντύπωση μιας απομακρυσμένης κοινωνίας και οι πολίτες θα πρέπει να ενημερώνονται για τα προγράμματα, τις συλλογικές δράσεις και αποφάσεις. Οι πολίτες δυστυχώς δεν γνωρίζουν τι σημαίνει «Χώρος Δικαιοσύνης, Ελευθερίας και Ασφάλειας». Οι εθνικιστές πολιτικοί εκμεταλλεύονται την άγνοια των πολιτών, μεγαλοποιώντας τα θεσμικά κενά και προτάσσοντας το σεβασμό της εθνικής κυριαρχίας ως πρώτιστη προτεραιότητα.

Χωρίς την αναγκαία πολιτική βούληση η ΕΕ δεν θα μπορέσει να διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στον διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο. Τα νούμερα

¹³⁷ Κοπά, *Η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας*, σ.308.

¹³⁸ Κώστας Υφαντής, «Να περιμένουμε το χειρότερο σενάριο με την Τουρκία», *Liberal*, 6 Σεπτεμβρίου 2019, <https://www.liberal.gr/apopsi/kostas-yfantis-na-perimenoume-to-cheirottero-senario-me-tin-tourkia/265427> (έγινε πρόσβαση στις 3 Νοεμβρίου 2019).

συνηγορούν σε ένα δυσοίωνα μέλλον. Το 2060 ο πληθυσμός της Ευρώπης θα αντιστοιχεί στο 5% του παγκόσμιου πληθυσμού, όταν το 1990 ένας στους τέσσερις κατοίκους του πλανήτη ήταν Ευρωπαίος. Το ΑΕΠ της το 2030 υπολογίζεται να μειωθεί κάτω από το 20% του παγκόσμιου ΑΕΠ, ενώ σήμερα το ποσοστό της κυμαίνεται στο 22%. Το 2030 οι Ευρωπαίοι θα είναι οι πιο γερασμένοι πολίτες στον κόσμο με μέση ηλικία τα 45 χρόνια, ενώ το ποσοστό στη Βόρεια Αμερική και στην Ασία θα είναι 40 και 35 χρόνια αντίστοιχα. Η Ευρώπη σήμερα αμφισβητείται και μάλιστα όχι αδικαιολόγητα. Αν όμως αφήσουμε να μας παρασύρουν οι σειρήνες αντίστοιχων Brexit, τότε το μέλλον των κατακερματισμένων ευρωπαϊκών κρατών θα είναι πολύ αβέβαιο. Οι επιπτώσεις της διάσπασης θα είναι μη αναστρέψιμες και οι ευρωπαίοι πολίτες πιθανόν να βιώσουν εικόνες του σκοτεινού παρελθόντος των πολέμων. Μετά βεβαιότητας μπορεί να ειπωθεί ότι από θύτες της αποικιοποίησης θα γίνουν θύματα των συμφερόντων των αποαποικιοποιημένων ανερχόμενων δυνάμεων! Οι ευρωπαίοι πολίτες δεν θα πρέπει να απομακρυνθούν από το όραμα της πολιτικής ολοκλήρωσης, για να μην απωλέσει η ΕΕ τη δυναμική να προχωρήσει σε θεσμικές αλλαγές και βελτιώσεις για την ασφάλεια και την ευημερία τους.

Το μέλλον της ευρωπαϊκής ασφάλειας εξαρτάται από το μέλλον της ΕΕ. Οι ευοίωνες προοπτικές του ευρωπαϊκού εγχειρήματος θα συμβάλουν θετικά στο μέλλον της παγκόσμιας ασφάλειας. Διαφαίνεται ότι η νεοεκλεγείσα πρόεδρος Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν αντιλαμβάνεται τις προκλήσεις της παγκόσμιας ασφάλειας. Σύμφωνα με την πρώτη δήλωση μετά την εκλογή της, απαιτείται τολμηρή δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, περαιτέρω οικοδόμηση της εταιρικής σχέσης με τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθορισμός της σχέσης της ΕΕ με μια πιο δυναμική Κίνα και εφαρμογή αξιόπιστων πολιτικών για την ανάπτυξη της αφρικανικής ηπείρου.¹³⁹ Το μέλλον της ευρωπαϊκής ασφάλειας έχει όμως, και μία πολιτιστική διάσταση. Για να προχωρήσει η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης απαιτούνται ριζικές μεταρρυθμίσεις, όπως ο περαιτέρω εκδημοκρατισμός των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, ενέργεια που θα κρίνει το έργο της νέας ηγεσίας της ΕΕ. Τα νέα σημαίνοντα πρόσωπα των Βρυξελλών, ήτοι Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν, Σαρλ Μισέλ, Τζουζέπ Μπορέλ, Νταβίντ Σασόλι και Κριστίν Λαγκάρντ, θα πρέπει να καταβάλουν μεγάλη

¹³⁹ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_19_5542. Έγινε πρόσβαση στις 1 Δεκεμβρίου 2019

προσπάθεια για να δικαιολογήσουν τον χαρακτηρισμό του ηγέτη. Η εικόνα της ΕΕ ως ενός απρόσωπου, ψυχρού και απομακρυσμένου κέντρου αποφάσεων αδικεί τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Από τον πολιτισμό αυτό απορρέει μια κοινή ταυτότητα, για την αλλοίωση της οποίας, κατά παράδοξο τρόπο, ανησυχούμε υπό το βάρος της «στοχευμένης» ισλαμικής μετανάστευσης. Η ταυτότητα αυτή σε καμία των περιπτώσεων δεν υποκαθιστά την εθνική ταυτότητα των εθνών της Ευρώπης. Η εθνική ιδιοσυστασία προστατεύεται εντός των τειχών της ΕΕ, γιατί απλά είναι ένας οργανισμός που σέβεται τον πλουραλισμό και την αντίθετη άποψη. Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε, όμως, ότι πολύ πριν την εθνική αποκατάσταση, στον ευρωπαϊκό χώρο έλαβαν χώρα πολιτιστικά γεγονότα που άλλαξαν ριζικά τον τρόπο σκέψης μας για την φύση, τον άνθρωπο και τον Θεό. «*Η αριστοτελική επανάσταση μεταμόρφωσε τη δυτική σκέψη και έβαλε τον πολιτισμό μας στο δρόμο της επιστημονικής αναζήτησης, ...*».¹⁴⁰ Υπάρχουν πολλοί λόγοι που συνηγορούν υπέρ του επιχειρήματος ότι η ευρωπαϊκή ενοποίηση ξεκίνησε, όταν τα σπέρματα του χριστιανικού και ελληνικού πνεύματος φυτεύτηκαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο και όχι μετά το 2ο ΠΠ. Ο εθνικός παροξυσμός της ομάδας Βίνσεγκραντ, όσες ανησυχίες και να εμπνέει, ωχριά μπροστά στα κύματα του εθνικισμού που ξέσπασαν στην Ευρώπη από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης μέχρι τους δύο παγκοσμίους πολέμους. Επίσης, οι σύγχρονες αντιπαραθέσεις σε καμία των περιπτώσεων δεν μπορούν να συγκριθούν με τις αιματοβαμμένες αντιπαραθέσεις μεταξύ πίστης και λογικής από τον Μεσαίωνα και μετά. Δεν αμφισβητούμε το γεγονός ότι «δια πυρός και σιδήρου» προέκυψαν θεσμοί, όπως αυτοί του κράτους, της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας και της ΕΕ. Πιθανόν να βρισκόμαστε στο τελικό στάδιο και δεν θα πρέπει να είμαστε ανυπόμονοι. Ωστόσο, στην παρούσα φάση, τα εθνικά συστήματα εκπαίδευσης θα πρέπει να επανεξετάσουν το θέμα της καλλιέργειας της κοινής ευρωπαϊκής κουλτούρας, ώστε να ασκηθεί η απαραίτητη πίεση «από κάτω προς τα πάνω» που θα δώσει μια νέα δυναμική στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης με ό,τι θετικό συνεπάγεται αυτό για την παγκόσμια ασφάλεια.

¹⁴⁰ Richard Rubenstein, *Τα τέκνα του Αριστοτέλη, Πώς η αρχαία σοφία φώτισε τους σκοτεινούς χρόνους* [μτφ Ρένα Καρακατσάνη] (Αθήνα: Λιβάνης, 2004), σ.10.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ανάγνου Μαίρη, *Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (1999-2013)* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2014).
- Ανδριανόπουλος Ανδρέας, «Ο λαϊκισμός στην ευρωπαϊκή προοπτική», *Liberal*, 7 Απριλίου 2017, στο <https://www.liberal.gr/arthro/129070/apopsi/arthra/o-laikismos-stin-europaiki-prooptiki.html> (έγινε πρόσβαση στις 28 Ιουλίου 2019).
- Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον Ψυχρό πόλεμο* (Αθήνα: Ποιότητα, 2003).
- Bull Hedley, *Η Αναρχη Κοινωνία*, [μτφ Ηρ. Στρείκου, επιμ. Ηλ. Κουσκουβέλης] (Αθήνα: Ποιότητα, 2007).
- Γιαλλουρίδης Χριστόδουλος- Λαγγίδης, *Μετακεμαλισμός* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2010).
- Δούση Εμμανουέλα, *Κλιματική Αλλαγή* (Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2017).
- «Ενεργειακή Φτώχεια», *Συνήγορος του Πολίτη*, <https://www.synigoros-solidarity.gr/470/energiaki-ftoxia> (έγινε πρόσβαση στις 13 Φεβρουαρίου 2019).
- Jackson Robert - Sorensen Georg, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων. Η Σύγχρονη Συζήτηση*, [μτφ Χαρ. Κωνσταντινίδης] (Αθήνα: Gutenberg, 2006).
- Καζάκος Πάνος- Κούμας Μανόλης- Παπασωτηρίου Χαράλαμπος- Συρίγος Άγγελος- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, [Συλλογ. έργο], *Η Ελλάδα στον κόσμο της. Μεταξύ ρεαλισμού και ανεδαφικότητας στο διεθνές σύστημα* (Αθήνα: Πατάκης, 2016).
- Κανελλόπουλος Παναγιώτης, *Ο Χριστιανισμός και η εποχή μας*, Τρίτη έκδοση, 2004 (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1953).
- Καραμπελιάς Γιώργος κ.ά., *Νεοοθωμανισμός και ελληνική ταυτότητα* (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2009).
- Καρατράντος Τριαντάφυλλος, *Σφάξε με Αγά μου να αγιάσω. Ισλαμικό κράτος, Ευρωπαϊκή Ασφάλεια και Ελλάδα* (Αθήνα: Επίκεντρο, 2016).
- Κολιόπουλος Κωνσταντίνος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την αρχαιότητα ως σήμερα* (Αθήνα: Ποιότητα, 2008).
- Κοπά Μαριλένα, *Η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας. Η ιστορία, οι θεσμοί, οι στρατηγικές* (Αθήνα: Πατάκης, 2017).
- Κυριαζής Νίκος- Οικονόμου Εμμανουήλ Μάριος, *Δημοκρατία και Οικονομία. Μία αναλυτική ιστορία της Δημοκρατίας από τη γέννηση της μέχρι σήμερα* (Αθήνα:

- Ενάλιος, 2015).
- Λιαρόπουλος Ανδρέας, «Το NATO και οι προκλήσεις στον κυβερνοχώρο», *ΤΑ ΝΕΑ*, 6 Νοεμβρίου 2018, <https://www.tanea.gr/print/2018/11/06/opinions/to-nato-kai-oi-prokliseis-ston-kyvernoxoro/> (έγινε πρόσβαση στις 5 Ιανουαρίου 2019).
- Λυγερός Σταύρος, *Σταυροφόροι χωρίς Σταυρό, Ισλαμική τρομοκρατία, ΗΠΑ & Νεοοθωμανισμός* (Αθήνα: Λιβάνης, 2010).
- Μανιάτης Γιάννης, *Μεταρρυθμίσεις και Προοδευτικός Πατριωτισμός, Ενεργειακή ένωση και ασφάλεια, περιβάλλον, κλιματική αλλαγή, βιώσιμη ανάπτυξη, περιφερειακός σχεδιασμός, κοινωνική αλληλεγγύη* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2016).
- Μπόση Μαίρη, *Οι Όψεις της διεθνούς ασφάλειας* (Αθήνα: Ποιότητα, 2018).
- Μπότσιου Κωνσταντίνα, *Μεταξύ NATO και ΕΟΚ. Η Ευρώπη σε Αναζήτηση μιας Αμυντικής και Πολιτικής Ένωσης 1949-1957* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2002).
- Μπότσιου Κωνσταντίνα, «Παγκοσμιοποίηση, Δημοκρατία και Αμφισβήτηση των Ελίτ στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ» Περίγραμμα διαλέξεως πολιτικής και διπλωματικής ιστορίας. ΣΕΘΑ (Αθήνα, Οκτ. 2018).
- Παпасωτηρίου Χαράλαμπος, *Η Αμερικανική Πολιτική από τον Φράκλιν Ρούσβελτ στον Ντόναλντ Τράμπ* (Αθήνα: Ποιότητα, 2018).
- Παпасωτηρίου Χαράλαμπος, *Η Διεθνής Πολιτική στον 21ο Αιώνα* (Αθήνα: Ποιότητα, 2008).
- Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, *Η Κίνα από την ουράνια αυτοκρατορία στην ανερχόμενη υπερδύναμη του 21ου αιώνα* (Αθήνα: Ποιότητα, 2013).
- Παρίσης Ιωάννης, *Η Ευρώπη της Άμυνας, Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασφάλειας & Άμυνας* (Αθήνα: Έκφραση Πολιτισμού, 2010).
- Παπαδήμος Λουκάς, «Το Μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Όραμα, Προκλήσεις και Προοπτικές», Ομιλία του Προέδρου κ. Λουκά Παπαδήμου στην Πανηγυρική Συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών 21 Δεκεμβρίου 2017, <http://www.academyofathens.gr/el/announcements/press-releases/20180105> (έγινε πρόσβαση στις 12 Σεπτεμβρίου 2019).
- Παπαφλωράτος Σ. Ιωάννης, *Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2018).
- Πλακούδας Σπυρίδων, «Τέσσερις παράγοντες που δημιουργούν νέες απειλές ασφάλειας», *ΕΛΙΑΜΕΠ*,

<https://www.eliamep.gr/%CF%84%CE%AD%CF%83%CF%83%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%B3%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%82-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%BF%CF%8D/> (έγινε πρόσβαση στις 10 Δεκεμβρίου 2018).

Πλατιάς Αθανάσιος, *Το Νέο Διεθνές Σύστημα, Ρεαλιστική προσέγγιση διεθνών σχέσεων* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1995).

Πλατιάς Αθανάσιος, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2010).

Rubenstein Richard, *Τα τέκνα του Αριστοτέλη, Πώς η αρχαία σοφία φώτισε τους σκοτεινούς χρόνους* [μτφ Ρένα Καρακατσάνη] (Αθήνα: Λιβάνης, 2004).

Υφαντής Κώστας, «Να περιμένουμε το χειρότερο σενάριο με την Τουρκία», *Liberal*, 6 Σεπτεμβρίου 2019, <https://www.liberal.gr/apopsi/kostas-yfantis-na-perimenoume-to-cheirotero-senario-me-tin-tourkia/265427> (έγινε πρόσβαση στις 3 Νοεμβρίου 2019).

Φίλης Κωνσταντίνος, *Πρόσφυγες, Ευρώπη, Ανασφάλεια* (Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2017).

Χειλά Ειρήνη, *Οι διεθνείς συγκρούσεις στον 21ο αιώνα, Ζητήματα θεωρίας και διαχείρισης* (Αθήνα: Ποιότητα, 2012).

Ξενόγλωσση

Andersson Joel and Tardy Thierry, “Hybrid: what’s in a name?”, *European Union Institute for Security Studies*, 28 October 2015, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_32_Hybrid_warfare.pdf (accessed in September 6, 2019).

Crasner D. Stephen, “Building Democracy After Conflict: The Case for Shared Sovereignty”, *Journal of Democracy*, Vol 16 (January 2005), σ. 69-83.

Cohen Eliot, “Technology and Warfare”, in John Baylis et al., *Strategy in the Contemporary World* (Oxford), σ.141-59.

Deen Mark, “France to Press EU for Terror-Financing Crackdown After Attacks”, *Bloomberg*, 7 Dec. 2015, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-12->

- 07/france-to-press-eu-for-terror-financing-crackdown-after-attacks (accessed in March 26, 2019).
- Frost Robin, *Nuclear Terrorism after 9/11*, 1st edition (Routledge, March 18, 2006).
- Hippler Jochen, *Nation-building A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation* (London: Pluto Press, 2005).
- Homer-Dixon Thomas, “Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases” *International Security*, vol 19, No. 1 (Summer, 1994), σ. 5 – 40, <https://homerdixon.com/environmental-scarcities-and-violent-conflict-evidence-from-cases/> (accessed in September 15, 2019).
- Human Security Study Group, “*From Hybrid Peace to Human Security: Rethinking EU Strategy towards Conflict, The Berlin Report of the Human Security Study Group*”, 24 February 2016, Brussels, https://www.google.com/search?q=from+hybrid+peace+to+human+security+rethinking+eu+strategy+towards+conflict&rlz=1C1SQJL_elGR819GR820&oq=from+hybrid&aqs=chrome.1.69i57j35i39j0l4.15158j1j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8.
- Layne Christopher, “Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace”, *International Security*, Vol.19, No 2 (Autumn, 1994), σ. 5-49.
- Mogherini Federica, The European Union in a changing global environment.A more connected, contested and complex world, Strategic Assessment of the HR in a preparation of the 2016 Global Strategy, Ιούνιος 2015, στο http://eeas.europa.eu/archives/docs/docs/strategic_review/eu-strategic-review_executive_summary.
- Papasotiriou Harry, “The Bosnian War, 1992-1995: A Strategic Analysis”, *East European Monographs* (Atlantic Research & Publications, INC., 2002), σ.129-144.
- Perry Walter, Darilek Richard, Rohn Laurinda, Sollinger Jerry, “*Operation Iraqi Freedom, Decisive War, Elusive Peace*”, Published by the RAND Corporation, Santa Monica, Calif., 2015 , www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1200/RR1214/RAND_RR1214.pdf.

Michael Safi, “Iran denies launching drone attacks on Saudi oil facility”, *The Guardian*, 15 Sep. 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/15/iran-denies-drone-attacks-on-saudi-arabia-aramco-ab-qaiq-oil-facility> (accessed in Sep. 17, 2019).

Tocci Nathalie, “The European Union in a changing global environment. A more connected, contested and complex world”, Antonio Missiroli (ed), *Towards an EU Global Strategy. Background, process, references* (April 2015), https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/Towards_an_EU_Global_Strategy.pdf.

Union of International Associations (ed), “*The Yearbook of International Organizations*”, 56th Print Edition 2019 – 2020, <https://uia.org/yearbook> (accessed in July 27, 2019).

Κείμενα Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΑΠΟΦΑΣΗ (ΚΕΠΠΑ) 2017/809 ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 11ης Μαΐου 2017 για υποστήριξη της εφαρμογής της απόφασης 1540 (2004) του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών για τη μη διάδοση όπλων μαζικής καταστροφής και των φορέων τους. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, L 121/39, 12.5.2017. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:32017D0809> (έγινε πρόσβαση στις 29 Ιουλίου 2019).

Council of the European Union, “*EU Concept for EU-led military operations and missions*”, ST17107/14, Brussels, 19 April 2019, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8798-2019-INIT/en/pdf> (accessed in November 10, 2019).

Ευρωπαϊκή Ένωση, *Κοινό όραμα, κοινές δράσεις: Μία ισχυρότερη Ευρώπη. Μια συνολική στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφαλείας*, (Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016). <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3eaae2cf-9ac5-11e6-868c-01aa75ed71a1/language-el> (έγινε πρόσβαση στις 5 Ιανουαρίου 2019).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Λευκή Βίβλος για το Μέλλον της Ευρώπης, Προβληματισμοί για την ΕΕ των 27 έως το 2025*, (Βρυξέλλες, 2017),

https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/leyki_bivlos_gia_to_mellon_tis_eyropis_el.pdf (έγινε πρόσβαση στις 3 Ιανουαρίου 2019).

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, «*Ευρωπαϊκή Συνοριοφυλακή και Ακτοφυλακή: μόνιμο σώμα 10.000 φυλάκων μέχρι το 2027*», 17-04-2019, <http://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20190410IPR37530/europaiki-sunoriofulaki-kai-aktofulaki-monimo-soma-10-000-fulakon-mechri-to-2027> (έγινε πρόσβαση στις 5 Σεπτεμβρίου 2019).

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Νομοθεσία για την κυβερνοασφάλεια και απαντήσεις στην κινεζική ψηφιακή απειλή*, 12-3-2019, <http://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20190307IPR30694/nomothesia-gia-tin-kubernasfaleia-kai-apantiseis-stin-kineziki-psifiaki-apeili> (έγινε πρόσβαση στις 4 Σεπτεμβρίου 2019)

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, «*Το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης — Μια ανοιχτή και ασφαλής Ευρώπη που εξυπηρετεί και προστατεύει τους πολίτες*», (2010/C 115/01), 4/5/2010, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52010XG0504\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52010XG0504(01)) (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019).

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «Ασφάλεια στη θάλασσα: η ΕΕ αναθεωρεί το σχέδιο δράσης της*», 26/06/2018, <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2018/06/26/maritime-security-eu-revises-its-action-plan/> (έγινε πρόσβαση στις 4 Μαρτίου 2019).

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «*Ενεργειακή Ένωση για την Ευρώπη*», <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/energy-union/>, (έγινε πρόσβαση στις 13 Φεβρουαρίου 2019).

European Commission, “*Europeans’ attitudes towards cyber security*”, 19 September, 2017 https://ec.europa.eu/home-affairs/news/europeans%E2%80%99attitudes-towards-cyber-security_en (accessed in September 4, 2019).

Συμβούλιο της ΕΕ, «*Η Αντιτρομοκρατική Στρατηγική της ΕΕ*», 14469/4/05, Βρυξέλλες, 30 Νοεμβρίου 2005, <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EL&f=ST%2014469%202005%20REV%204>. (έγινε πρόσβαση στις 4 Μαρτίου 2019).

- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *«Αναθεωρημένη στρατηγική της ΕΕ για την καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης και της στρατολόγησης στην τρομοκρατία»*, 9956/14, Βρυξέλλες, 19 Μαΐου 2014, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9956-2014-INIT/el/pdf> (έγινε πρόσβαση στις 8 Σεπτεμβρίου 2019).
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας — Μια ασφαλής Ευρώπη σ' έναν καλύτερο κόσμο*, (Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2009, <https://www.consilium.europa.eu/media/30807/qc7809568elc.pdf> (έγινε πρόσβαση στις 3 Ιανουαρίου 2019).
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Καταπολέμηση της διάδοσης όπλων μαζικής καταστροφής-Σχέδιο στρατηγικής της ΕΕ κατά της διάδοσης όπλων μαζικής καταστροφής*, 15656/03, Βρυξέλλες, 10 Δεκεμβρίου 2003, <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EL&f=ST%2015708%202003%20INIT> (έγινε πρόσβαση στις 29 Ιουλίου 2019).
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Σχέδιο στρατηγικής εσωτερικής ασφάλειας για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Προς ένα ευρωπαϊκό πρότυπο ασφάλειας*, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο, 2010, <https://www.consilium.europa.eu/media/30737/qc3010313elc.pdf>.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Συμπεράσματα της Προεδρίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου των Βρυξελλών (15/16 Δεκεμβρίου 2005)*, Βρυξέλλες, 30 Ιανουαρίου 2006, 15914/1/05, <https://ec.europa.eu/migrant-integration/?action=media.download&uuid=29D697DF-FBCE-810D-FD3F444518C4CC6B>. (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019).
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *«Συμπεράσματα του Συμβουλίου για την αναθεώρηση του Σχέδιο δράσης για τη Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ασφάλεια στη θάλασσα (EUMSS)»*, Βρυξέλλες, 26 Ιουνίου 2018, 10494/18, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10494-2018-INIT/el/pdf> (έγινε πρόσβαση στις 4 Μαρτίου 2019).
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «Ασφάλεια στη θάλασσα: η ΕΕ αναθεωρεί το σχέδιο δράσης της»*, 26/06/2018,

<https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2018/06/26/maritime-security-eu-revises-its-action-plan/> (έγινε πρόσβαση στις 4 Μαρτίου 2019).